

MOVIUM RAPPORT
2:2003

Kyrkogården i framtiden – ur ungdomars perspektiv

Ann-Britt Sörensen

Kyrkogården i framtiden – ur ungdomars perspektiv

Ann-Britt Sörensen

Tidigare utgivna rapporter

1:2002 *Kvaliteter i bebyggelse och landskap – Hallandskusten* Karin Palm-Lindén och Eva Uddenberg

2:2002 *Miljöhandlingar i bostadsområdet*
Del 1 Mimmi Bissmont, Sara Fallström,
Per Hillbur och Maria Neymark
Del 2 Tommy Lundberg och Jan Wijkmark

3:2002 *Park- och trädgård för äldre i särskilda boendeformer* Anna Lenninger, Lotta Olofsson och Verus B Thelander

1:2003 *Trädgård i skolan – skola i trädgården. Om skolträdgårdens funktion och betydelse i ett plats- och lärandeperspektiv* Petter Åkerblom

MOVIUM RAPPORT 2:2003

REDAKTIONSRÅD: Sten Göransson,
Mats Lieberg, Petra Bengtsson,
Göran Nilsson, Titti Olsson och
Pia Schmidtbauer

SLU, Movium, Box 54, 230 53 Alnarp
Tel 040-41 50 00, fax 040-46 08 45
e-post info@movium.slu.se

OMSLAG: Nilsson Design AB, Stockholm

ISBN 91-576-6598-2

ISSN 1651-3401

Movium Rapport är en publikationsserie utgiven av Movium. I serien publiceras projekt inom Moviums ramprogram för FoU. Rapporterna hämtas på Moviums hemsida www.movium.slu.se

Ungdomar på kyrkogårdsvandring i Landskrona
Foto: Ann-Britt Sörensen

Förord

Varför intressera sig för kyrkogårdar? Den frågan har jag fått många gånger under den tid jag arbetat med projektet *Kyrkogården i framtiden ur ungdomars perspektiv*. Mitt svar är, hur kan man inte intressera sig för kyrkogårdar. Kyrkogården angår alla, förr eller senare. Vid närmare eftertanke, så har vi alla någon relation till en kyrkogård. Dessutom, de finns överallt, som öppna dokument över vår historia, dessa vackra platser som också är ett fantastiskt kulturarv och en stor terapeutisk trädgård. Dessa platser måste vi intressera oss för, tänk om de förföll eller rent av försvann. Självt undrar jag hur de kommer att se ut i framtiden, nu när vi har så många religioner i vårt land. Säkert kommer dessa religioner att sätta sin prägel på kyrkogårdarna.

Detta arbete har jag naturligtvis inte gjort helt och hållet själv, på egen hand. Många har hjälpt till, från alla möjliga håll, hjälpt till såväl direkt som indirekt. När nu arbetet börjar bli klart, vill jag tacka alla, arbetskamrater, kollegor och referensgrupp, men särskilt nämna några. Först, ett stort och varmt tack till min huvudhandledare, docent Mats Lieberg, som alltid vänligt och milt lotsat mig framåt, ibland bakåt när jag varit för ivrig. Stort tack till mina biträdande handledare, professorerna Eivor Bucht och Kenneth Olwig, vars stora kunskaper de generöst delat med sig av. Jag har upplevt det som en stor ära att ha en handledargrupp som denna.

Pål Reijer, kyrkogårdschef i Landskrona, introducerade mig på ett tidigt stadium i vad kyrkogårdar innebär, ur förvaltningssynpunkt, ur kulturell och praktisk synvinkel. Pål har alltid uppmuntrat och tagit sig tid att förklara, ge råd och svara på mina, många gånger triviala, frågor. Per Westin, huvudlärare i religion vid Gullstrandsgymnasiet, en ovärderlig tillgång när den empiriska studien skulle genomföras. Niclas Östlund som på ett förtjänstfullt sätt skötte två av diskussionsgrupperna. Ungdomarna i Landskrona, som välvilligt ställde upp och svarade på enkät, gick på kyrkogårdsvandring en kall fredagsmorgon i mars, skrev uppsatser och diskuterade. Tack alla för er hjälp.

Något avhandlingsarbete hade det inte blivit utan Sten Göransson. Tack vare hans erbjudande blev det av och kunde genomföras vid Movium och inst för landskapsplanering, Alnarp. Tack, Sten!

Naturligtvis har jag varit beroende av det oreserverade stöd och alla muntra tillrop från min familj, det är jag mycket tacksam för.

Arbete har finansierats via Moviums ramprogram från FORMAS.

Alnarp i november 2003

Ann-Britt Sörensen

Innehållsförteckning

	Sid.
Summary	7
Sammanfattning	9
1. Inledning	11
Kyrkogården – då och nu	11
Framtiden – då, nu och sen	14
Ungdomar – vilka är de?	16
2. Studiens syfte	19
3. Den empiriska studien	21
Urval	21
Avgränsning	25
Några definitioner	25
Metod	26
Metoddiskussion	28
4. Ungdomarna och deras sociala bakgrund – resultat från enkätstudien	31
5. Plats, rum, tid och kyrkogårdar	38
Tre perspektiv, tre teorier	38
6. Ungdomars syn på kyrkogårdar – relaterat till plats, rum och tid	42
Kyrkogårdsplatsen och kyrkogårdsrummet	42
Möten, traditioner och rutiner	44
Är kyrkogården en park?	45
Ett meditativt rum	47
Var skall vi ha kyrkogårdarna?	51
Den virtuella kyrkogården	53
Kan/skall man lägga ner kyrkogården?	58
Platser som är viktiga för oss	59
7. På kyrkogården	63
Ungdomarnas kyrkogårdsbesök	63
Hur vill unga själva bli begravda?	67
Skötsel och ansvar	69
Andra funktioner för kyrkogården	73
Attityder till kyrkogården	79
8. Integrerade kyrkogårdar	81
9. Natursyn	83
Varför är natursyn av intresse i denna studie?	83
Vad är natur?	83
Vad är natur för de svarande i denna studie?	87
Egna reflektioner och kommentarer	91
10. Visioner	95
11. Några slutsatser	97

Källförteckning	100
Bilagor	
1. Enkät	104
2.Handledning för kyrkogårdsvandring	112
3. Teman för uppsatsskrivning	126

Summary

This study is an attempt to capture visions of churchyards and cemeteries in the future from young people's perspective. The background for the study is the radical change that has already taken place in Swedish society regarding the Church and churchyards and the further changes that have been proposed. One such change is the relationship between the Church of Sweden and the State. A reform introduced in 2000 means that the Church of Sweden no longer has the status of State Church. Another important change is that due to immigration, the religious map of Sweden has changed rather dramatically. The focus for this study was the churchyard as a physical and social location.

In order to obtain the opinions of young people on this question, it was necessary to seek information from different angles. A combination of qualitative and quantitative methods was used, comprising a questionnaire, descriptive writing and group discussions. A churchyard tour was also included. Fifty-one young people participated in the study, 17 girls and 34 boys, from an upper secondary school in Landskrona. Of these, 71 % were members of the Church of Sweden and 20 % were members of other religions (Muslim, Catholic, Orthodox, etc). The remainder were not members of any religious body at all or did not know.

As regards attitudes, these young people believed that the churchyard as a place has cultural values, has the spirit of togetherness with family roots and is an agent for memories. However, they did not think that the churchyard is a place to go to in difficult times or to experience nature, or that the giant trees at the churchyard contribute to fresher air in the city. They want to feel reverence and respect for the churchyard and some consider it holy. It is a place they seek to feel close to their ancestors and "talk" to them, a place where they entertain specific feelings. The place must have quality, content and experience. It may be what Norberg-Schultz describes as *Genius loci*, the spirit of the place, where the site holds memories and feelings as well as concrete phenomena. It is also obvious that the young people experience the place by their senses. They believe that every place has its individual function and thus that parks and churchyards have different functions. At the churchyard, nothing should be allowed to disturb the visitor: no noise, no pictures. To use the churchyard as a park, as a museum or for art exhibitions would be strange to the young people interviewed here.

A concept of virtual churchyards was proposed as an appealing idea for young people of today, who have a positive approach to IT and many of whom are globetrotters and have a lifestyle involving living abroad. However this turned out to be a wholly unpopular idea and was totally rejected. Young people want to experience very specific feelings and they believe that these feelings can only be mediated by a real churchyard, where they can go and "talk" to their ancestors. For these young people, the emotional ties to the physical environment are important.

A proposal to locate churchyards in residential blocks was greeted with ambivalence. On the one hand, it could bring another quality to the area. The young people pointed out that places for peace, reflection and contemplation will be needed in the future and that churchyards could be such places. In this regard, a churchyard in a residential block would bring a peaceful place closer to people's everyday life, as well as providing access to another green outdoor space. On the other hand, however, it could bring a sad atmosphere, while noise from playgrounds would disturb the peace of the churchyard.

When it came to the maintenance of the individual graves in the churchyard, 65 % of the young people believed that the people concerned should have to pay for the maintenance or do it themselves. The remainder of the interviewees preferred solutions involving collective maintenance. Only 8 % were interested in contributing to the maintenance of the churchyard and very few were interested in a role in churchyard administration.

The view of nature plays an important role in both people's actions and their views of the future. The young people in this study regarded nature as "the wild". On the other hand, they wanted churchyards to look well kept. They could scarcely contemplate a transformation of the churchyard from garden to meadow. They considered a meadow to be an area which is not looked after and thus perceived a risk for churchyard decline. This can be interpreted as an expression of appreciation of the cultural heritage represented by churchyards, but it can also be an expression of "topophilia".

Anonymous graves did not appeal to these young people. This may be a manifestation of the desire of this generation to create individual solutions in combination with a wish to identity, even after their death. It can also be an expression for ties between their identity and the place. However the picture is divided, since 33 % of the overall group of young people studied expressed a preference for having their final resting place in nature, i.e. they are prepared to give up their identity and their ties to the place. It is obvious that they are aware of their free choice - tradition or not. A grave in nature is in line with these young people's view of nature, with a preferences for "the wild", assuming that their choice of burial place reflects their ethos.

The young people in this study stressed that they highly value tradition, but they also demonstrated that this is a free choice for them. This freedom to choose also applies to the question of integrated churchyards. Some of those interviewees who are members of Church of Sweden are in favour of fully integrated churchyards and are prepared to give up the traditional appearance of the churchyard for the possibility of creating new traditions. Others advocate separate churchyards for each religion, or at least separate areas of the churchyard. This may be a wish to manifest their own culture.

This study shows that young people have unexpectedly clear visions and ideas about churchyards and what these should be like in the future. Although the statistical basis of the study was too small to allow generalisations, the limited quantitative part together with the qualitative part can provide a more general picture. In order to obtain sufficient data, the study needs to be repeated at other locations within or outside Sweden. Some questions need deeper investigation and illumination, especially those concerning integrated churchyards and the connection between view of nature and choice of final resting place. In addition, the question of the importance of the view of nature and the vision of the future churchyard needs further study.

Keywords: Churchyard, cemetery, future, youth, place

Sammanfattning

Denna studie syftar till att undersöka vilka visioner och föreställningar som finns om en framtida kyrkogård sedd ur ungdomars perspektiv. Bakgrunden är de genomgripande förändringar som skett i samhället och som påverkar även kyrkogårdar. En sådan förändring är att Sverige utvecklas till ett mer och mer mångkulturellt samhälle. En annan är de nya lagar som kom år 2000, då Svenska kyrkan upphörde att vara statskyrka. Studien fokuserar på kyrkogården som fysisk och social plats.

Argumentet för att studera ungdomars visioner och föreställningar, grundar sig på antaganden om att de visioner och föreställningar vi har i 18-20 års åldern, har stor betydelse långt fram i livet. För att utröna vad ungdomar tycker, har det varit nödvändigt att få fram information ur olika synvinklar. En kombination av kvalitativa och kvantitativa metoder har använts. Denna kombination omfattade *enkät*, *uppsatsskrivning* och *gruppdiskussion*. En *kyrkogårdsvandring* ingick också i metodkombinationen. I studien deltog 51 ungdomar, 17 flickor och 34 pojkar, från gymnasiet i Landskrona. Av dessa var 71 procent medlemmar i Svenska kyrkan och 20 procent var medlemmar i andra trossamfund. Resten hade ingen trossamfundstillhörighet eller visste inte.

När det gäller attityder, menade ungdomarna att kyrkogården som plats har kulturella värden, här finns gemenskap med tidigare generationer och den förmedlar minnen. Däremot var de inte överens om att detta var en plats dit de kan gå i en krissituation, inte heller menade ungdomarna att kyrkogården kan ge naturupplevelser mitt i staden eller att kyrkogårdens stora träd hjälper till att rena stadens luft. Ungdomarna vill känna vördnad och respekt för platsen, ibland anser de den vara helig. Det är en plats dit de går för att känna närhet och "prata" med sina avlidna anhöriga, en känslomässigt speciell plats. Platsen skall således ha kvalitet, innehåll och upplevelse. Det kan vara fråga om det Norberg-Schultz beskriver som *Genius Loci* (1980), platsens ande eller väsen, att platsen rymmer, förutom konkreta fenomen, också känslor. Det är också tydligt att ungdomarna upplever platsen med sina sinnen. De menar att varje plats har sin funktion och parker och kyrkogårdar har skilda funktioner. På kyrkogården får inte finnas störande element, varken buller eller bilder. Att använda kyrkogården som park, museum eller för konst kändes främmande för de flesta.

En idé om virtuella kyrkogårdar presenterades. Frågan var om dagens ungdomar med naturlig inställning till IT och en livsstil som innehåller resor och bosättning världen över, skulle tilltalas av virtuella former av kyrkogårdar. En sådan idé skulle göra det möjligt att besöka en anhörigs grav var helst de befann sig. Men det visade sig råda så gott som total enighet om att detta var en dålig idé. Det var en speciell känsla de sökte, den som endast en verklig kyrkogård kan erbjuda och förmedla med möjlighet att gå dit och "prata" med sina anhöriga. Detta visar att det var viktigt för ungdomarna med känslomässiga knytningar till den fysiska omgivningen.

Visionen om att anlägga kyrkogårdar i bostadsområdet visar på en ambivalens i ungdomarnas inställning. Å ena sidan skulle kyrkogården innebära ytterligare en kvalitet i området, å andra sidan skulle den föra med sig en sorglig stämning med risk för att stöj från lekplatser skulle störa friden på kyrkogården. I detta sammanhang framhöll ungdomarna att platser för stillhet, andrum och med möjlighet till eftertanke och kontemplation kommer att behövas i framtiden. Kyrkogårdar skulle kunna spela en sådan roll. En lokalisering till bostadsområden kunde då skapa närhet till människors vardag och ge ytterligare en tillgång till en grön miljö.

Natursynen spelar roll för människors handlande och deras syn på framtiden. Ungdomarna i studien menar att natur är liktydigt med "det vilda". Kyrkogårdar vill de däremot skall se välskötta och ordnade ut. De har också svårt att tänka sig att kyrkogården förvandlas från en kyrkogård *strädgård* till en kyrkogård *säng*. Det skulle ge intryck av att området inte är omhändertaget med risk för att kyrkogården förfaller. Detta kan tolkas som ett uttryck för uppskattning av det kulturarv som kyrkogården representerar i den fysiska omgivningen, men det kan också vara ett uttryck för "topophilia"¹.

Beträffande skötseln av de separata gravarna, menade 65 procent att de antingen betalar för detta eller utför skötseln själv. Övriga valde alternativ med kollektiv skötsel. Att vara med och styra kyrkogården kunde 8 procent tänka sig. Få var intresserade av att arbeta där, i så fall enbart på

¹ Ordet beskrivs i fotnot 29, begreppet beskrivs på s. 60.

sommarlovet.

Anonyma gravformer på en kyrkogård förefaller inte att tilltala dessa ungdomar. Kanske är detta ett utslag av denna generations sätt att eftersöka individuella lösningar, där en lösning är att ha identitet på graven som samtidigt är ett uttryck för att binda identiteten till platsen. En gravplats i naturen stämmer bra med ungdomarnas natursyn som går i riktning mot det "vilda", förutsatt att de menar att den natursyn de väljer här också är den de tycker bäst om.

Ungdomarna i denna studie poängterar i olika sammanhang att de värdesätter traditioner och traditionen spelar en viktig roll, men de visar också att det är ett fritt val att välja tradition. Denna frihet att välja visar sig också när det gäller att ta ställning till frågan om integrerade kyrkogårdar. De som är medlemmar i Svenska kyrkan förespråkar fullständig integrering, på alla plan, även på kyrkogården. De är beredda att ge upp de traditionella kyrkogårdarna för att skapa ny tradition. Personer som tillhör annat trossamfund skulle helst vilja ha egna kyrkogårdar eller åtminstone egna kvarter på kyrkogården. Detta kan dock vara ett utslag av önskan att få uttrycka den egna kulturen.

Studien visar att ungdomar har oväntat klara visioner och föreställningar om kyrkogården, hur den skall komma att se ut och vilken funktion den skall ha framöver. Beträffande det statistiska underlaget i studien, är detta för litet för att kunna generalisera utifrån, men tillsammans med den kvalitativa delen, ger den dock ett underlag för att skapa en generell bild. För att få säkrare data skulle studien behöva upprepas på andra platser i landet, eventuellt även utanför Sverige. Vissa frågor behöver närmare undersökas och belysas, främst den viktiga frågan om integrerade kyrkogårdar, kartläggning om kopplingen mellan natursyn och val av begravningsplats, men också natursynens betydelse för visionen om hur en kyrkogård skall se ut.

Nyckelord: Kyrkogård, framtid, ungdomar, plats, natursyn

Inledning

Kapitel 1. Vad kommer att hända med de svenska kyrkogårdarna framöver? Detta är en stor fråga som får sitt berättigande från de snabba och stora förändringar som sker i samhället. Det är naturligtvis en fråga som måste brytas ner på flera olika nivåer för att kunna hanteras och behandlas. På en nivå kan frågorna ställas "vad då bli, varför det, varför skulle det hända något där, är det något vi behöver veta?". På en annan nivå kommer frågorna "kan vi få veta något, hur skall vi göra för att få veta vad som kommer att hända, vem kan säga något om detta?". Nästa nivå handlar om "varför får vi de svar vi får, vad påverkar svaren, hur giltiga är de?". Det skapas sålunda en hel hierarki med frågor som utgår från "hur kommer kyrkogården att bli framöver?" Utifrån detta får denna studie fokus på framtidens fysiska och sociala kyrkogårdar ur ungdomars perspektiv.

Frågor, som de ovan, om den framtida kyrkogården har formulerats på olika sätt, från kyrkogårdsförvaltningar, från branschorganisationer, från enskilda. Movium² har vid flera tillfällen kommit i kontakt med dessa frågor och noterat behovet av att undersöka dem närmare. Det visade sig att ett forskningsprojekt måste ta hand om frågorna, belysa dem och försöka finna några svar. I detta skede engagerades jag som sociolog att driva projektet och bli en del i att lägga upp en forskningsstudie. Flera av frågorna har en samhällsvetenskaplig inriktning, vilket gav mig en ingång i projektet. Samhällsvetenskapliga metoder för frågorna som ställdes, kunde fungera som verktyg för förståelse för den miljö som här är aktuell. För en sociolog handlar det om att tolka, att pussla ihop bitar till meningsfulla helheter med bärighet i verkligheten. Det sociologiska tänkandet innebär att se den relation som individen står i till samhället i en ständig process. Det är de enskilda individernas vardagstankar som skall studeras, här unga kvinnor och män med blandad härkomst och olika erfarenheter. Har de samma uppfattning som jag vid tolkningen av begrepp? När tolkningarna av innebörden i texter, upplevelser eller situationer skall göras, måste dessa ske utifrån den kontext eller situation i vilken underlaget uppstått (Wallén 1993). För tolkningarna behöver jag, för min del, ett förhållningssätt som är aktivt öppet mot insamlad data och ett reflekterande över förförståelsens påverkan på uppfattningen av data. Jag har också bemödat mig att vara medveten om att mina förklaringar är mänskliga konstruktioner som redan finns inom vår kultur och tradition, inte sanningar. Det gäller att ha ett kritiskt och distanserat förhållningssätt. I studien tillämpas en hermeneutisk forskningsansats, med pendling mellan förförståelse och förståelse. Under hela studien pågår tolkning som likt en spiralformande process når ner mot en djupare förståelse för det jag undersöker.

Jag övergår nu till att introducera kyrkogård, framtid och ungdom, tre centrala begrepp och områden i studien.

Kyrkogården – då och nu

Människor har alltid tagit hand om sina döda. Kring döden har olika kulturer skapat sina egna traditioner och ritualer som skiftat genom historien. Förmodligen har tankarna kring döden varierat starkt. Från äldre stenåldern finns inga gravar kvar, men troligen begravde även människorna då sina döda. De äldsta gravar vi känner till är från yngre stenåldern (2700-1500 f.Kr.), dösar och hållkistor. Under äldre bronsåldern (1500-1000 f.Kr.) användes jordbegravning. Den döde placerades i en kista gjord av en urholkad trädstam sedan lades en stor jordhög ovanpå. Under yngre bronsåldern (1000-500 f.Kr.), tillämpades likbränning, ett skick som kom söderifrån. Ben och aska lades i ett krus som ställdes i en gravhög eller i ett röse. Sådana gravhögar och rösen finns kvar än idag. Under järnåldern, kring Kristi födelse, var troligtvis brandgravar det vanligaste. Det förekom även skeppssättningar (Klingberg 1997).

Vid folkvandringstiden (400-600 e.Kr.) användes bautastenar för att markera gravar. Bautastenarna markerade inte alltid själva graven. Ibland placerades de på helt andra ställen. Under vikingatiden (700-900 e.Kr.) användes åter jordgravar, med gravhögar över sig kring storfolk. På dessa gravhögar växte träd som ett synligt uttryck för att de döda fortfarande representerade kraft och träden var heliga. Medeltiden (900-1530 e.Kr.), var den första kristna tiden i Norden och måste ha inneburit den största omställningen för begravningskicket. Nya ordningar för gravsättning infördes. De skulle nu ske på kyrkogårdar, kristendomens absoluta krav var att bränning av döda skulle upphöra och de döda

² Movium är Centrum för Mark och Vegetation i Urban Miljö vid SLU, Alnarp.

skulle begravas på en kyrkogård. Men kyrkogården var inte bara begravningsplats utan också en allmän samlingsplats, t.ex. för handel och marknad. De döda placerades efter den rang och ställning de haft i samhället, medan prästerna däremot begravdes inne i kyrkorna. Likbränning förekom inte. Gravarna orienterades i öst-västlig riktning med huvudet mot väst. Gravminnen var liggande och hade formen av kistlock (Klingberg 1997; Lundquist 1992).

Reformationen³ innebar stora förändringar även på kyrkogården. Kyrkan knöts till staten som tog över rättigheter och plikter. Martin Luthers syn på kyrkogården innebar en revolution. Nu skulle kyrkogårdarna placeras utanför städerna och det fick inte förekomma handel och marknader på kyrkogårdarna längre. Platsen skulle vara till för andakt och begrundan samt för meditation över död och uppståndelse. Så blev det dock inte i praktiken. Istället tog världsliga "herrar" över kyrkogårdarna på många platser och då försvann respekten för graven. Kyrkogårdsmurar revs, gravstenar användes till trösklar och golv, ogräs växte fritt och kreatur betade på kyrkogårdarna. Men Gustav Wasa stadgade att gravplatser inte fick förorenas av djur utan skulle vårdas på ett kristligt sätt. Detta var dock inget som togs helt och hållet på allvar. Ända fram till 1819 ingick det i klockarens förmåner att fritt låta sina kreatur beta på kyrkogården. Betet på kyrkogården var alltså ett nyttointresse som också innebar att kyrkogården måste vara fri från träd (Lundquist 1992).

Det 30-åriga kriget förde med sig att Sverige påverkades av trädgårdskonsten ute i Europa, huvudsakligen från Tyskland och Frankrike. Denna påverkan satte långsamt avtryck även på kyrkogårdar. Först vid slutet av 1700-talet skedde genombrottet för planteringar runt kyrkor och det var också då kyrkogårdarna flyttades utanför staden. Men det var ändå gravvårdarna som präglade bilden av kyrkogården. De hygieniska tankarna i samhället slog igenom under 1700-talet. Det blev frågan om att skilja yttervärlden från kyrkogården genom murar och trädplanteringar runt kyrkogårdarna, som ett sätt att hantera sanitära problem. Det var alltså hygieniska skäl framför religiösa, som gjorde att Luthers kyrkogårdstyp (beskrivs i föregående stycke) nu blev verklighet (ibid. 1992).

Carl von Linné (1707-1778) beskriver kyrkogårdar i flera av sina reseberättelser. I vissa fall kallar han dem trädgårdar och berättar om den frodiga växtligheten, gräs och nässlor, som breder ut sig på gravarna och bland gravstenarna (ibid. 1992).

Trädplanteringarna på 1700-talets slotts- och herrgårdsanläggningar satte också i viss mån avtryck på kyrkogårdarna, som förskönades med träd. Detta gjordes av såväl hygieniska som estetiska skäl och motiverades med att det var både prydligt, livligt och hälsosamt. Så småningom började kyrkogårdarna inhägnas, precis som parkerna (ibid. 1992).

1800-talet innebar ett genombrott för de nya kyrkogårdsidéerna. Riksdagen beslöt 1815 att begravingar skulle upphöra i städerna och begravningsplatser anläggas utanför städerna och byarna. Intresset för gravkonst på kyrkogårdarna ökade, så att t o m rena mausoleer byggdes upp. Men även intresset för kyrkogårdsplanläggning med användning av vegetation ökade. Detta följde utvecklingen av parker. Gångsystem och planteringar tillkom, dem kan vi se än idag och den tidens kyrkogårdsarkitekter gav kyrkogårdarna parkkaraktär⁴, en linje som svensk kyrkogårdsarkitektur följer än idag. Det var särskilt trädplanteringarna runt kyrkogårdarna som ägnades omtanke. Föreställningen om sjukdomars uppkomst och spridning gjorde att träden nu, till skillnad från några decennier tidigare, sågs enbart ur ett hygieniskt perspektiv. Möjlighet till kremering infördes i Sverige på 1880-talet. Skälen var att detta innebar hygieniska och platsbesparande fördelar. Införandet av kremation påverkade kyrkogårdens utseende genom att minneslundar, askgravar och gravrösen skapades. Stilen var nu nyklassicistisk med inspiration från den klassiska hellenska och romerska antiken (Lundquist 1992; Klingberg 1997).

Vad beträffar växtvalet intresserade man sig för hängande arter, så som sorgeträd eller sorgebuskar, som finns kvar på våra kyrkogårdar än idag. I och med de allmänna folkbildnings- och försköningssträvandena i samhället i slutet av 1800-talet, börjar kyrkogårdsträdgårdar formas. Detta är kyrkogårdar omgärdade med murar och höga träd och med de enskilda gravarna individuellt utformade, välvårdade och smyckade samt med räta gångar som bildar geometriska mönster. Parallellt utvecklades också stora park- och skogskyrkogårdar (Lundquist 1992).

³ Reformationen i Sverige inleddes på 1520-talet och beseglades vid Uppsala möte 1593.

⁴ Inte att förväxla med ett oregelbundet gångsystem. Parkkaraktären är än mer accentuerad idag genom gröna grasmattor, meditationsplatser och minneslundar (Lundquist 1992 s. 30).

Från ca 1900 blev det vanligt med ramgravar, dvs. varje gravställe omgärdades av en stenram. Dessa har dock på många ställen tagits bort liksom att grusgravar ersatts med gräsmattor och häckarrangemang begränsats till rygghäckar. Motiven var rationellare skötsel och tillsammans med strängare utformningsregler ledde detta till att variationerna försvann och planteringarna blev enklare. En enhetlig och vackrare kyrkogård var målet – funktionalismen hade gjort sitt intåg (Lundquist 1992; Klingberg 1997).

Historiskt sett, är utseendet på dagens kyrkogårdar, med trädkrans, klippta häckar och formationer samt pyntade enskilda gravar, blott 100-200 år gammalt. Hur "vanligt folk" begravdes tidigare vet vi inte mycket om och inte heller hur kyrkogårdarna då såg, detta gäller särskilt den gröna utsmyckningen. Som kyrkogården ser ut idag, med särpräglad atmosfär är således en utveckling som skett utifrån flera påverkansfaktorer både vegetationshistoriskt och historien i övrigt. Men ändå är de kyrkogårdar vi ser idag, historiskt sett, inte särskilt gamla (Lundquist 1992).

Ändå har kyrkogårdar starka kopplingar till den svenska kulturen och förmedlar känslomässiga kvalitetsupplevelser. De uttrycker samband med den egna släkten, med tradition och kultur. Ur historisk synpunkt är kyrkogården en intressant plats, där finns allt från person- till världshistoria, konsthistoria och trädgårdsarkitektur. Den har en stark egen identitet och är en fysisk plats med direkt koppling till våra liv.

Kyrkogården ingår också som en speciell del i stadens grönstruktur. Centralt belägna kyrkogårdar har ofta stora träd som kan bidra till att förbättra stadens miljö. För människorna kan kyrkogårdarna vara en grön oas att söka sig till eller ströva igenom. De senaste decennierna har människors behov av gröna miljöer alltmer uppmärksamats. Dess positiva påverkan på människors hälsa och välbefinnande erkänns mer och mer och de betraktas som tillgångar genom sitt bidrag till ökad livskvalitet och naturupplevelser. (Grahn 1991). Kyrkogårdar kan karaktäriseras som sådana miljöer. De kan fungera som meditativa miljöer, för frivilligt vald ensamhet och kontemplation, ett ställe som kan möta människors behov av stillhet, ett lämpligt ställe för paus med möjlighet för reflexion. Kyrkogården både kan och bör vara så beskaffad, att den hjälper och understödjer ett sorgearbete (Berglund 1994). Då ger de kvalitetsupplevelser som lugn och stillhet (Bucht 1992). Det får heller inte glömmas bort att den ger möjlighet till en stunds trädgårdsskötsel.

Men kyrkogårdar, såväl som andra miljöer, påverkas av den samhälleliga utvecklingen (Worpole 1997). För kyrkogårdarnas del är sådana påverkansfaktorer främst den ökande religiösa mångfalden och relationsförändringen mellan Svenska Kyrkan och staten år 2000 (Bäckström 1999). Även de senaste ändringarna och tilläggen i begravningslagen som ger enskilda större möjligheter till mera individuellt präglade gravplatser (Begravningslag 1990:1144, ändringar Svensk Författningssamling, SFS 2000:1186) påverkar. Sverige som nation befinner sig i övergången från monokulturellt till mångkulturellt samhälle. Detta kommer tydligt till uttryck på kyrkogårdar och begravningsplatser och i de riter och ceremonier som kommer till uttryck vid begravningar (Straarup 1997). Till detta kommer andra, ännu inte kända, faktorer och behov som kommer att ställa krav på förändringar. Vi kommer med största sannolikhet att få se prov på större mångfald, större variation i fråga om val av symboler och annan utsmyckning på kyrkogårdarna. Ett nytt drag kan vara att, precis som fallet är med dödsannonser, numera skall gravplatsen ge en mera "folkreligiös" karaktär för att visa på något karaktäristiskt hos den döde (Dahlgren 2000). Ett annat nytt drag kan vara virtuella kyrkogårdar, som en följd av den ökande datoriseringen, utvecklingen och utbyggnad av nya kommunikationsmöjligheter och Internets utbyggnad.

Kyrkogårdskulturen varierar från norr till söder, i städerna och på landet. Varje del av landet har sina speciella förutsättningar att ta hänsyn till. Det kan vara skillnader i natur, klimat och kultur och detta sätter spår även på kyrkogårdarna. Trädkransarna återfinns visserligen över hela landet, men variationen består i valet av träd, vilket styrs av lokala förutsättningar. Variationerna syns också på de enskilda gravarna. Typiskt för Skåne är de buxbomsomgärdade gravarna, medan gravarna i norr ofta är täckta med krattat grus och omgivna av stenramar. Tradition och tillgång spelar in vad gäller växtvalet (Klintborg 1992). På kyrkogården blandas växtlighet och kulturella fenomen i samspel till en mix av vackert och fult, av gammalt och nytt, av stort och smått.

Kyrkogårdar är viktiga faktorer för minoritetskulturer. Begravnings seder och kyrkogårdar har en betydelsefull plats för alla oavsett kulturtillhörighet. Riter och ceremonier kring död är ett av de viktigaste uttrycken för såväl majoritetsgruppen som minoritetsgrupperna. För dem som tillhör en

minoritetskultur är en begravning av en anhörig komplicerad. De är bundna av minoritetskulturen och måste ta hänsyn och ge utrymme åt denna. Den rådande majoritetskulturen å sin sida, har sin tradition att bygga på. Ett viktigt principiellt ställningstagande är att Sverige har som politisk ideologi, att alla invånare ska ha möjlighet att utöva sin religion och ha sin kulturella särart, såvida det inte strider mot grundläggande demokratiska värderingar. Detta ställningstagande får konsekvenser för alla inom landets gränser. Eftersom död och begravning är centrala företeelser i människors liv, kan kyrkogården vara en potentiell risk för ideologiska menings-skiljaktigheter i framtiden. Detta gäller främst frågan om utövandet av och uttrycken för traditioner, där majoritetskulturens tradition är den gängse och uttrycks t.ex. som "folklig", "äkt svensk". Men det gäller också om en minoritetsgrupp blir så stor och stark att den upplevs som utmanande för majoritetskulturen, eller om traditionens företrädare och försvarare är defensiva (Straarup 1997). En stark drivkraft i förändringsprocesser är också människors natursyn och efterfrågan på tillgång till natur. Även höga kostnader för skötsel av kyrkogårdar som innebär rationaliseringar kan förändra utseendet på kyrkogården. Billigare skötsel kan innebära att t.ex. kyrkogårdsträdgårdar förvandlas till kyrkogårdsängar. Frågan är om detta stämmer med den bild vi önskar efter vad vi vant oss vid att se. Historiskt har drastiska förändringar skett på kyrkogårdar, så varför kan inte förändringar ske nu?

Framtiden – då, nu och sen

Varför vill vi veta något om framtiden när den varken kan förutsägas eller beräknas, fastän vi alla har både känslor, uppfattningar, oro och förväntningar inför framtiden (Puranen 2000 b). Till stor del bygger bilderna av framtiden på dagens kunskap. Men, utvecklingen kan ta helt andra vägar. Alla vill vi dock någon gång veta något om framtiden, allt ifrån enkla frågor; hur kommer semestervädret att bli, kommer jag in på kursen jag sökt, till mera avancerade frågor; hur kommer det att gå i energifrågan, vår miljö, krig och fred. Fick vi svar på dessa frågor skulle vi kunna planera bättre. Visste vi att det blir dåligt semesterväder hemma, bokar vi kanske en resa till Södern. Fick vi svar på miljöfrågorna kunde vi ordna därefter. Utifrån de ovan nämnda förändringarna, historiska som nu pågående, är framtiden för kyrkogårdar intressant. Det gäller både stora frågor, planering och utbyggnad av kyrkogårdar och mindre frågor som gäller individuella gravställen. Kan vi få veta hur de framtida "kyrkogårdskonsumenter" vill ha det på kyrkogården, kan vi rikta in planeringen rätt och slippa stora och dyrbara korrigeringar i framtiden. Det handlar alltså om att skaffa beslutsunderlag som är så relevanta och säkra som möjligt. Dessutom skall vi ju tillbringa resten av våra liv i framtiden!

När är framtid? Framtiden är redan här! Den börjar hela tiden. Framtiden är såväl den omedelbara tiden efter nu, men också tid som sträcker sig i vår livstid. Den är också sådan tid som ligger bortom vår egen livstid. Men framtiden är inte bara framför oss, den har också en historia. Historia förklarar varför det är som det är idag och framtiden byggs på detta.

Kan vi få veta något om framtiden? Kan vi få veta något om tid som kommer, om tid som ännu inte varit? Går det att fånga de framtida kraven och behoven. Vem har inte läst sitt horoskop? Många besöker spågummor och framtiden visar om deras förutsägelser slår in. Science fiction-författare har skissat på fantastiska framtider, i vissa fall har dessa visat sig bli verkliga. Ett mera seriöst sätt att ta reda på något om framtiden är genom forskning. Men hur skall vi forska på framtiden? Framtidssyftande forskning har bedrivits i vårt land sedan 1960-talet och är numera ett etablerat forskningsområde. Förväntningar på framtidsforskning har också formulerats, t.ex. att den ska stödja långsiktig planering för olika sektorer, bidra till mer "rationella" och "vetenskapliga" beslut, skapa mera kreativitet inom t.ex. företag och organisationer. I förväntningarna ligger också önskningarna om att göra världen bättre (Ingelstam 2001). Framtiden skapas av människor i samspel och den bör ses som en påverkbar och - i långa stycken – en öppen arena.

Eftersom framtiden inte "faller ner från himlen", utan enligt moderniseringsteorier i hög grad måste skapas av oss själva i interaktionen mellan enskilda och grupper, kan det vara lämpligt att identifiera de framtida agenterna och ta reda på deras visioner (Giddens 1996). De framtida agenterna är dagens unga, med sina bilder, visioner och föreställningar i kyrkogårdsfrågor. Med kännedom om dessa bilder, visioner och föreställningar kan kyrkogårdsförvaltningarna m fl, bättre planera och möta framtiden (Rugg 1998).

Hur studeras framtid? Militär och strategisk planering har länge arbetat med långsiktiga framsyner och visioner och det är också därifrån många metoder för framtidsstudier kommer. Även regeringar,

organisationer och företag har mer och mer tagit framtidsstudier till hjälp inför strategier och planeringar.

Att studera framtid är mycket en fråga om metod. En mångfald av metoder och koncept för framtidsstudier har prövats och kritiserats genom åren. I huvudsak har tre typer av metoder använts, *prognosmetoder*, *scenarier* och *expertråd*. Vissa riktlinjer och tyngdpunkter har vaskats fram utifrån de erfarenheter som framtidsforskningen hittills gett, bl a om noggrannhet beträffande de metoder som används. Ytterligare en metod inom framtidsforskningen har prövats, nämligen att *fråga ungdomar* om deras visioner och föreställningar om framtiden. Stödet för denna metod är

- teorier om stabila generationsskillnader (Ny tid – nya tankar? 1998) ⁵
- ungdomsåren som en unikt formbar livsfas (Inglehart 1977)
- att den anses helt tillförlitlig och vedertagen inom socialvetenskapen
- att vi förhåller oss på ett speciellt sätt till just de visioner och föreställningar vi hade i 18-20 års åldern (Puranen 2000 b; Inglehart 1997)

Alla har vi som sagt visioner och föreställningar om framtiden. Som den sociala varelse människan är, styrs hon i hög grad av sina värderingar och föreställningar. Varje generation formar sina värdemönster, en del av dessa blir mycket tydliga, medan andra knappast märks alls. Värderingar och föreställningar formas hela livet, men förmodligen spelar de som formades i ungdomen en djupare roll och påverkar i högre grad senare värdemönster. Barn- och ungdomsåren är en särskilt formbar period, då klangbotten, de djupare liggande värdemönstren, formas. Till detta kommer att minnen och intryck från tiden strax före 20-årsåldern är betydelsefulla för värdemönstret. På så sätt är framtiden redan här eftersom de värderingar och föreställningar som dagens 18-20 åringar har för framtiden redan grundats (Jegers & Lindgren 1993).

En beskrivning av skillnaderna i yngres och äldres värderingar, görs i rapporten Ny tid - nya tankar? (1998). I den framhålls att dessa skillnader ibland är stora och ibland marginella. Rapporten konstaterar att om ungdomar har andra värderingar än äldre, skulle detta innebära att en värderingsförskjutning i hela samhället är att vänta genom att de yngre kommer att behålla sina värderingar när de blir vuxna. Detta resulterar i att värderingsstrukturen i hela samhället kommer att förändras. Detta antagande utgår ifrån att det är generationer, eller s k kohorter, som är värderingsbärare. Om de som var unga på 1950-talet förändrat sina värderingar sedan de blivit äldre, skulle detta innebära att de har skilda värderingar i olika faser i livet. Det innebär också att det inte med säkerhet går att tolka dagens ungas värderingar som morgondagens värderingar. Om dagens unga också förändrar sina värderingar när de blir äldre, tyder det på att ungdomar i alla generationer bär vissa värderingar, medan äldre i alla generationer bär andra värderingar (ibid. 1998).

Om både yngre och äldre kontinuerligt och parallellt förändrar sina värderingar, kan det vara tidsandan eller förändringar i det omgivande samhället som är värderingsbärare, eller en kombination av båda. Exempelvis kan vissa tekniska nyheter förändra våra värderingar, oavsett om vi är unga eller äldre, på ett sätt som inte hade varit sannolikt utan samhällets faktiska och påtagliga förändringar på denna punkt.

Då finns det åtminstone tre typer av förklaringar, som alltid bör beaktas i värderingsstudier med framtidsperspektiv:

1. Generationer som värderingsbärare
2. Ålder som värderingsbärare
3. Tidsandan (eller det omgivande samhället) som värderingsbärare.

Generationer som värderingsbärare innebär att varje generation i princip bär sin ungdoms värderingar genom livets skeden. Med detta synsätt har 70-talister andra - specifika - värderingar än 40-talister.

Ålder som värderingsbärare innebär att värderingar genom livet förändras beroende på vilken livsfas personen lever i. De som är i 20-årsåldern har med detta synsätt alltid specifika värderingar som skiljer dem från andra åldersgrupper.

---

⁵ Studie utförd av Temaplan under 1997 på uppdrag av Ungdomsstyrelsen och regeringens Barn- och ungdomsdelegation och handlar om ungdomars värderingar och framtidstro. Studien som bygger på en enkät med svar från cirka 3300 unga mellan 16 och 29 år och drygt 600 äldre mellan 35 och 74 år redovisas i Rapporten Ny tid - Nya tankar? (1998).

Tidsandan som värderingsbärare innebär att alla, oberoende av generation och ålder, förändrar sina värderingar beroende på tidsandan och samhällets kontext. Med detta synsätt finns det specifika 70-talsvärderingar och 90-årsvärderingar.

Ofta är det svårt att fastställa vilken eller vilka av dessa tre förklaringar som gäller. En grundläggande förutsättning för att kunna klarlägga värderingsstrukturer är att samma frågor ställs till både yngre och äldre vid flera olika tidpunkter. Trots detta är strukturerna ofta svåra att klarlägga med någorlunda tillförlitlighet.

Ungdomar – vilka är de?

Med stöd av ovanstående är det således viktigt att uppmärksamma ungdomars åsikter och meningar och deras visioner för framtiden. Ungdomar står för framtid och de har en ytterst viktig roll när det gäller att forma och leva i det framtida samhället. Som grupp är de en potential och en utvecklingsresurs i vårt allt mer komplexa samhälle. Deras behov och önskemål ställer nya krav på samhället.

Förutom kyrkogård och framtid är ungdomar centrala i denna studie. Det finns flera sätt att definiera dem; t.ex. som social kategori eller som en viss fas i livet. Den sociala kategorin ungdom formas bl a av samhällskrafter som modernisering och individualisering. Den ungersk-engelske sociologen Karl Mannheim presenterade på 1920-talet ett generationsbegrepp. Enligt detta begrepp uppstår en generation ur en grupp som har såväl åldersgemenskap som delade värderingar och ett gemensamt handlingsmönster. Detta begrepp låg till grund för den forskning som inleddes under första hälften av 1900-talet och som ägnades åt relationerna mellan yngre och äldre generationer. I Sverige kom forskning med generationsperspektiv huvudsakligen att handla om värderingar. Enligt konceptet hade varje generation sina specifika värderingar utifrån den generationens specifika uppväxt, förmedlad via utbildning och media och människors erfarenheter. Detta synsätt innebär att varje åldersklass har sina värderingar och bär dem med sig resten av livet. Det ansågs vidare att dessa värderingar förstärktes efter hand och ungdomstiden sågs som en livsfas. Med detta som perspektiv, kom forskningen att intressera sig för människors framtida livsförlopp. Emellertid kom detta perspektiv senare i bakgrunden och forskningen utvecklades till att i fortsättningen handla om ungdom som social kategori och frågorna att handla om livsvillkoren under själva ungdomstiden (SOU 1994:77). Men ungdomar är långt ifrån en enhetlig grupp med samma värderingar och synsätt. Stora individuella skillnader förekommer, såväl inom åldersgrupper som mellan olika ungdomskulturer. Urbanisering och modernisering har lett till ökad individualisering och differentiering som kommer till uttryck i alltmer skiftande livsstilar och uttrycksformer bland ungdomar. Även beroende på vilken social och fysisk kontext de befinner sig i skiljer sig deras liv. Ungdomslivet i urbana miljöer skiljer sig från ungdomslivet i medelstora tätorter eller i småortskommuner (Lieberg, 2000 och 2003).

Socioekonomiska processer i samhället skapar erfarenheter eller "erfarenhetsmassa" som leder till idéer, visioner och värderingar. Dessa kan betecknas som "modernitet" och är en viss inriktning eller ett tidsmässigt förlopp som är mer eller mindre tydligt (Giddens 1996). Således pågår en ständig "modernisering" i olika nivåer på olika områden. Dessa nivåer är mer eller mindre ytliga; tillfälliga trender är ytliga nivåer, medan exempelvis traditioner och social bakgrund tillhör de s k djupliggande strukturerna. Historiskt har moderniseringsprocessens takt ökat, bl a industrialiseringen har påskyndat processen och lett till att människors liv på flera sätt styckats upp, vi lever t.ex. ett arbetsliv och ett privatliv och livet definieras i allt fler faser, så att nu talas det om spädbarn, förskolebarn, barn, tonåringar, ungdomar, unga vuxna, vuxna, medelålders, äldre och äldre äldre, osv. Detta leder till en allt tydligare individualisering, där varje individ blir alltmer urskiljbar och utvecklas till en reflekterande person. Det kan alltså sägas att moderniseringen leder till individualisering som leder till kategorin ungdom. Att tillhöra kategorin ungdom innebär historiskt bl a att under begränsad tid förbereda sig och utvecklas till vuxen människa med allt vad det innebär – en fas (Ziehe 1993). Traditionellt definieras ungdomstiden som en övergångstid som infaller mellan barndom och vuxenliv, en tid som tenderar att bli alltmer utdragen. Idag talar vi om den förlängda ungdomstiden (Trondman 1999).

Numera förekommer också definitionen IT-generationen om dagens ungdomar. Under deras uppväxt har historia och snabba samhällsförändringar förändrat formerna för social utveckling. De normer, värderingar och erfarenheter som tidigare generationer har är inte självklara att internaliseras. För ungdomarna kommer de moderna medierna och informationstekniken att spela en roll för deras

identitet, sociala kompetens och för deras förståelse av samhället m m. "Everyday Culture", har myntats och i detta begrepp ryms den "andra moderniteten". Everyday Culture är ett nät av alla (kulturella) praktiker, där ungdomar har ett universellt språk, gemensam kultur som bärs fram av exempelvis musik, film och danser (Trondman 1999, Bjurström 1997). Everyday Culture visualiseras i den nya symbolvärlden. De funktioner gamla traditioner har kommer att tas över av den nya kulturen som också kommer att erbjuda mer socialisation än utbildning. Med nya kulturer kommer att följa ett utbud av erbjudande av en mängd möjligheter. För ungdomarna kommer det att handla om att välja bland dessa möjligheter och det kommer de att göra i helt individuella mönster (Ziehe 1993).

Ungdomstiden är en period före vuxenlivet. Under ungdomstiden sker en successiv integrering i samhället och förberedelse för att bli vuxen, att börja bli delaktig i olika livsformer och skilda värderingsstrukturer. Detta är en socialisationsprocess som är underordnad kulturella och samhällseliga ramar, där vi socialiseras in i normsystem, könsroller, i karriären osv. Vuxna blir vi i ett socialt och kulturellt rum. Detta vuxenblivande ger såväl möjligheter som gränser för identitet, framtidsplaner, förhoppningar och värderingar. Denna integrationsprocess betingas främst av den egna familjen, skolan och det nära samhället. Till följd av uppföstran och erfarenheter lär vi oss normer för uppförande och uppträdande i olika situationer. Till denna tysta kunskap kommer också globala perspektiv och visioner som ligger bortom tyst kunskap och som måste tillägnas på annat sätt. Nytt är att den omvärldsbild som dagens ungdomar har, inte enbart bestäms av lokala ideal, levnadssätt och värderingsmönster. Detta har möjliggjorts av breddade egna erfarenheter, ett mera rörligt socialt nätverk och påverkan från massmedia som ger ungdomarna vidgade vyer och som kräver bredare ramar än de traditionella och lokalt givna, både som fenomen och som platser att uppsöka och vistas på. Sålunda påverkas ungdomarnas livsmiljö och livsperspektiv även av globala förhållanden och synsätt, vilket kan innebära att lokala traditioner i högre grad kommer att ifrågasättas av ungdomar (Lieberg 2003, Waara 1996).

Kyrkogårdar har koppling till döden. Men hur medvetna är ungdomar om sin egen död, att de inte är odödliga? Detta handlar om tid. Hur medvetna är ungdomar om tidsperspektiv och hur länge har de varit medvetna om detta? Små barn lever i ett här och nu-tillstånd. I ett visst stadium kommer tankarna på vad tid innebär, de blir tidsmedvetna. Nordström (1990) menar att medvetenheten om tid kommer i 16-17 års åldern och uttrycks då som tankar om ett eget liv i förhållande till familjen. De börjar se framåt och börjar förutse kommande livsfaser (ibid. 1990).

Villkoren är också annorlunda till följd av uppväxtförhållandena. Forskning visar att barn som vuxit upp på landsbygden t.ex. i jämförelse med barn som vuxit upp i mera urbana sammanhang, har landsbygdsbarn mera självklar lojalitet med vuxenvärlden än vad andra barn har. En uppväxt på landsbygden eller i mera urbana miljöer torde också ge konsekvenser för deras förhållningssätt till fysisk miljö och värdering av platser (Nordström 2000a).

Utifrån dessa motiv är ungdomar intressanta för min studie och jag vill ta reda på deras bilder, visioner av och föreställningar om kyrkogårdar. Genom att fånga ungdomarnas inställning till dessa fenomen och platser, skulle en vision om den framtida kyrkogården kunna fångas. Det är dessa visioner som kommer att påverka hur morgondagen utformas, där dagens ungdomar kommer att agera i egenskap av samhällsmedborgare, påverkare och beslutsfattare. Följande antagningar kan göras utifrån olika anknytningar till temat:

- Personliga erfarenheter av, eller upplevelser i samband med, besök på kyrkogården. Ibland kan även de traditioner, erfarenheter och relationer som föräldragenerationen har, spela in på ungdomars värderingar och uppfattningar, t.ex. "min far besökte ofta kyrkogården, jag följde ofta med"! Delaktighet i kyrklig verksamhet under uppväxttiden kan ha särskild betydelse, t.ex. positiva eller negativa intryck av söndagsskolan, ungdomskören eller konfirmationen.
- Ungdomars natursyn får konsekvenser för deras föreställningar om framtiden och därmed för deras strategiska agerande (Frängsmyr 1990; Puranen 2000 b). Hur värderar de natur och tillgång till gröna miljöer som t.ex. kyrkogården?
- Ungdomar är medvetna om kyrkogårdens betydelse som minnesbärare, kulturarv, förmedlande länk mellan då, nu och framtiden. Eller dess lokalhistoriska betydelse och hur kyrkogården kan ses ur olika perspektiv; arkitektur, trädgårdskonst, tradition, osv. (Lunding Johansen 1997).

- Behovet av platser för kropp och själ, för olika sinnen och erfarenheter. Minnena gör människan till en historisk varelse och dessa minnen hjälper oss att förstå nuet och att tänka in i framtiden, dvs. tre tidsperspektiv; då, nu och framtid. I Göteborg har en enkätundersökning gjorts efter branddramat 1998 (ej publicerad), som bl a visar att det är viktigt med rum för stillhet och kontemplation och att delta vid begravningar. Som en följd av enkätresultatet har nu en grupp med representanter för kristna, judar och muslimer planer på att ordna särskilda rum för stillhet och bön på alla gymnasieskolor i Göteborg (Tro och bön viktigt för ungdomar, Kyrkans Tidning nr 14, 2000). Konkret har detta resulterat i att en minnesplats anlagts på ett område inom Angeredsgymnasiets skolgård. Denna plats syftar inte bara till att understödja ungdomarnas sorgearbete utan platsen skall också vara ett ställe där de kan finna mental vila i vardagen (Olsson 2000).⁶

---

⁶ För begreppen plats och rum redogörs i kapitel 5, sid. 38.

Studiens syfte

Kapitel 2. Huvudsyftet med studien är att undersöka hur kyrkogårdar kan komma att användas och upplevas i framtiden och detta utifrån ungdomars visioner och föreställningar. Dessa visioner och föreställningar bygger på ungdomarnas upplevelser och erfarenheter av hur de använder och förhåller sig till kyrkogården som plats och företeelse. Studien omfattar kartläggning av en grupp framtida "kyrkogårdskunders" önskemål och uppfattning i ett antal avgränsade frågor om kyrkogården som plats, dess användande och skötsel.

Mina frågor som framstår som väsentliga i detta perspektiv är:

- Hur vill ungdomar uppleva och använda kyrkogårdar i framtiden? Vi väntar oss mera påtagliga och för befintliga kyrkogårdar nya inslag av gravar från de olika trossamfundet i det mångkulturella Sverige. Hur ser unga på detta? Hur tänker de inför gemensamma, integrerade, kyrkogårdar? Eller föredrar de att varje trossamfund har sin egen begravningsplats? Kanske kommer de olika trossamfundens uttrycks sätt på kyrkogården att påverka varandra.
- Skötseln av kyrkogården. Ekonomiska ramar gör att rationellare skötsel eftersträvas, det gäller kyrkogården som helhet men också de enskilda gravplatserna. Spelar ungdomars natursyn in på detta? Kommer de trädgårdslika kyrkogårdarna att ersättas med kyrkogårdsängar?
- Kommer kyrkogården att ha någon mer betydelse och funktion i morgondagens vuxnas liv, förutom den primära, kan den t.ex. användas för att finna lugn och ro i ett stressat samhälle? Hur kan kyrkogården spela en roll som kulturförmedlare till ungdomar? Kan de tänka sig kyrkogården som en kuliss för konstutställningar eller musik? Vilka attityder har unga generellt till kyrkogården?
- Kommer det överhuvudtaget att finnas kyrkogårdar i framtiden? Kommer ungdomars natursyn att göra att de föredrar att ha den egna graven utanför kyrkogården, på en äng, på ett fjäll eller i havet? Om ändå kyrkogårdarna kommer att finnas, vilken typ av gravar kommer att väljas? Valen kan innebära att kyrkogårdarnas roll och storlek kommer att reduceras alt. utökas. Förändrade blir de. Detta reser också frågan om det är önskvärt med en kyrkogård i det egna bostadsområdet, eller om den skall placeras centralt eller på landsbygden. Kommer IT-teknik att spela en roll även för kyrkogården? Kan virtuella kyrkogårdar vara en framtidslösning? Hur ser unga på detta? Ligger deras värdering av tillgång till gröna ytor till grund för deras inställning till lokaliseringen? Spelar det någon roll för deras ställningstagande i dessa frågor om de alltid bott i Sverige, eller alltid bott på orten?
- Går det att hitta någon gemensam natursyn hos ungdomarna och hur yttrar den sig och vad påverkar den? Hur är den kopplad till t.ex. valet av den egna graven?

Utifrån dessa frågor formulerar jag tesen att ungdomars föreställningar och visioner om framtiden kan ses som markörer eller som nycklar för hur den framtida kyrkogården kommer att användas och vilken betydelse den har, eller om den kommer att ersättas eller kompletteras med virtuella kyrkogårdar. Till tesen hör att ungdomar, såväl som andra, påverkas av den omgivning och miljö de växer upp och lever i, att deras synsätt efterhand slår igenom samt att deras natursyn är avgörande för deras strategiska handlande och synen på framtiden. Tesen stödjer jag på:

- teorier om att ungdomar i åldern 18-20 år har visioner och föreställningar om framtiden som kan slå igenom längre fram (Ny tid – nya tankar? 1998; Puranen 2000 a; Inglehart 2001).
- att deras förhållningssätt är påverkat av hur lång tid de bott i landet och på orten, att skillnader i miljö, ursprung, bosättning och trosuppfattning påverkar och präglar uppfattningen och relationen till en plats som kyrkogården, eller att de utan erfarenheter och relationer på andra sätt skapat och tillägnat sig en vision och föreställning om platsen (Tuan 1977 och 1990 (1974)). Förhållningssättet kan också vara påverkat av deras erfarenheter av deltagande i "religiös verksamhet" (Pettersson 2000).
- att det naturliga generationsförloppet innebär att de som är unga nu får allt större genomslag i takt med att de äldre försvinner (Puranen 2000 b).

- att natursyn är starkt förenad med synen på människan, samhället och världen i stort. Indirekt stimulerar eller motverkar den utvecklingstendenser och på så sätt påverkar den vårt strategiska handlande (Gabrielsson och Paulsson 1992/94).

Därmed är 18-20 åringars visioner och föreställningar om kyrkogården som fysisk och social plats intressant.

Det grundläggande synsättet genom studien är att unga, morgondagens vuxna, har visioner och föreställningar som kan komma att slå igenom längre fram och som därför är av intresse att fånga (Inglehart 1977). Visionerna och föreställningarna kan vara antingen generationsbundna, dvs. att generationen behåller värderingarna i princip hela livet, åldersbundna som innebär att de ändras beroende på vilken livsfas de lever i eller beroende av tidsandan och samhällets kontext (Ny tid – nya tankar? 1998). I detta fall påverkas de kanske också av trostillhörighet, bosättningsstad i Sverige och förhållningssättet till platsen, kyrkogården, utifrån eventuella erfarenheter och föreställningar.

I studien förutsätts också att unga är positiva till och benägna att använda den moderna IT-tekniken. Att använda IT-teknik antas vara mera naturligt för dagens unga jämfört med föräldragenerationen och äldre. Utvecklingen visar att lösningar med IT-teknik täcker allt fler områden i samhället. Mycket information och en mängd tjänster går att få på Internet. Det förutsätts vidare att dagens unga har högre mobilitet än tidigare generationer och flyttar såväl inom landet som utomlands. Därför skulle det kunna vara en lösning att ha möjlighet att göra gravbesök via Internet. Eller kan vi t o m ha virtuella kyrkogårdar och låta de dödas aska spridas efter önskemål. En sådan utveckling skulle på sikt innebära att kyrkogårdarna blir överflödiga, eller åtminstone starkt reducerade. För dem som av olika anledningar skall jordbegravas, måste ändå en lösning finnas för detta.

Målsättningen med licentiatarbetet är att kartlägga om, och i så fall vilka, förändringar kommer kyrkogården att stå inför på sikt.

Den empiriska studien

Kapitel 3. *Samhällsforskare förhåller sig till en omvärld som aktörerna redan tolkat. Aktörernas tolkning måste dock rekonstrueras till ett samhällsvetenskapligt språk. Det blir nödvändigt att helt enkelt gå längre i tolkningen än vad aktörerna själva gör. Därför behövs flera mätmetoder för att spegla det som skall studeras, kvalitativa metoder såväl som kvantitativa och balans mellan dessa. Valet av metoder utgår från frågeställningarna och effektiv datainsamling. Medan kvantitativa metoder är ett effektivt sätt att samla in exempelvis demografiska fakta, är de kvalitativa metoderna följsamma mot det som studeras och ger som resultat nya aspekter på problemet. Resultaten av att använda kvalitativa metoder ger nya kvaliteter av verkligheten som inte var kända tidigare. Tillsammans med den kvantitativa metoden bildar resultaten en helhet som är mer än summan av de ingående delarna.*

I denna studie har jag försökt kombinera kvantitativa och kvalitativa metoder i syfte att få belyst frågeställningarna på bästa sätt. Det ansluter till Giddens koncept om metoder för studium av sociala mönster, där han menar att detta skall göras med metoder som utgår från enskilda individer i syfte att få balans mot strukturer (Giddens 1989).

Urval

Urvalet styrs av att objektet som skall studeras bör ha ett informationsinnehåll med största variationsbredd, eftersom olikheter innebär olika upplevelser (Holme & Krohn Solvang 1997). Detta har styrt mig i urvalet. För den empiriska delen av studien behövdes en grupp ungdomar i 18-20 års åldern och med blandad trossamfundstillhörighet, olika boende (stad/land) och helst någorlunda jämn könsfördelning. Sådana grupper finns t.ex. på en gymnasieskola. Följande kriterier styrde urvalet:

- access till respondenter,
- ort med gymnasieskola, med ett varierat underlag av ungdomar (med tanke på kön, trossamfundstillhörighet, boende osv).
- praktiska och arbetsekonomiska skäl, tid- och reskostnader. Den empiriska studien krävde ett antal besök
- en kyrkogårdsförvaltning på samma ort som gymnasieskolan som var positiv till att medverka.

Valet föll på Landskrona, som har ett gymnasium och ligger en halvtimmes bilresa från Alnarp. Gymnasieskolans rektor var positiv till studien och anvisade en kontaktperson, som informerades om studien och som senare också bistod med goda råd, t.ex. gick igenom språk och formuleringar i enkäten. Urvalet av klasser i skolan ombesörjdes också av kontaktpersonen. Kyrkogårdschefen för Landskrona kyrkliga samfällighet, var också positiv till att låta sin förvaltning medverka i studien, främst vid kyrkogårdsvandringen.

Landskrona

Trost att Landskrona ligger mitt i ett storstadsområde, präglas staden av en mindre stads lugn och charm. Från Landskrona nås Köpenhamn, Malmö, Lund, Helsingborg eller Helsingör på mindre än en timme.

OBS! De kartor som presenteras här i arbetet, omfattas av rättigheter att endast publiceras i ett begränsat tryckt antal av avhandlingen.

Karta 1 visar var Landskrona är beläget, centralt i Örestadsområdet.

Karta 2 visar Landskrona kommun, tätorten och de kringliggande byarna.

Karta 3 visar Landskrona tätort med markering av Gullstrandsgymnasiet och Landskrona nya begravningsplats.

Kartorna finns på Landskrona kommuns turistinformations hemsida.

Landskrona kommun är dels tätorten och dels de omkringliggande landsbygdsbyarna.
Foto Ulf Sörensen

Levnadsvillkor och framgångsperioder i staden har växlat under åren. Under flera århundraden gav Landskrona Citadellet staden karaktären av att vara ett militärt centrum. Efter detta kom en tid då industrin dominerade med varv, mekaniska verkstäder och konfektion. Idag dominerar de små och medelstora företagen näringslivet. Staden är också en viktig sjöfarts- och handelsstad i Öresunds centrum, med stadsrättigheter från år 1413.

Kultur- och fritidsinstitutioner har mycket att erbjuda och gör Landskrona till en spännande kommun att leva i med sevärdheter, evenemang och vacker miljö. Citadellet är ett slott från 1500-talet, med spännande historia. Där finns en grön och blommande slottspark och unika koloniträdgårdar på fästningsvallarna. På Citadellets koloniområde finns den Rothoffska kolonistugan. Den byggdes 1903 och är en av områdets äldsta stugor. Eftersom Landskrona är Sveriges kolonitätaste stad är det naturligt att landets enda kolonimuseum ligger just här. Kolonin ingår som ett led i Landskrona museums ekologiskt inriktade basutställning "Mellan Istiderna". I Rothoffska trädgården komposteras avfallet och skötseln sker utan kemiska bekämpningsmedel. Skolklasser och förskolegrupper har möjlighet att så, odla och skörda på en bit kolonijord. Innanför Citadellets vallar har ett källand och en fruktplantering anlagts. Växtvalet har gjorts utifrån en strävan att minna om de hushållsodlingar som funnits på området tidigare, både under den militära tiden och då slottet användes som fängelse.⁷

I Landskrona finns museum, konsthall och teater. Staden är också en utpräglad idrottsstad med ett stort utbud av föreningar och aktiviteter. Med sitt vädermässigt gynnsamma läge har kommunen tidigt gröna fotbollsplaner och golfbanor. Här finns också fina bad med barnvänliga stränder och långa bryggor för djupare dopp. Dessutom två tempererade utomhusbad och ett familjebad med vattenrutschbanor, bubbelpooler, relaxavdelning m m. Här finns också ridklubbar, idrotts hall, flygklubb, cykelklubb, motionsanläggningar, ishall, windsurfingskola. Landskrona BoIS spel i allsvenskan har dragit stor publik. Med Öresund tätt inpå finns förutom fina bad också goda segel- och fiskemöjligheter. Även Saxån erbjuder fiskemöjligheter.

Från hamnen går båten till Ven. Där kan man bl a besöka den kände astronomen Tycho Brahe's Uranienborg, vars renässanssträdgård återinvigdes 1992. Detta är en delvis rekonstruktion av den ursprungliga trädgården som beträffande växtmaterialet har utformats av professor Sven-Ingvar Andersson. På Ven kan också många konstnärer besökas eller är det bara att njuta av miljön och utsikten från Backafall. Under de tolv år som författaren och Nobelpristagaren i litteratur, Selma Lagerlöf, bodde i Landskrona hänfördes och inspirerades hon av utsikten över Öresund mot Ven och den danska kusten med Köpenhamn och Helsingör.⁸

Enligt Statistiska Centralbyråns (SCB) statistik av folkmängden den 31 december 2001 hade

⁷ Från Landskrona stads officiella hemsida, <http://www.landskrona.se/> (2003-09-15)

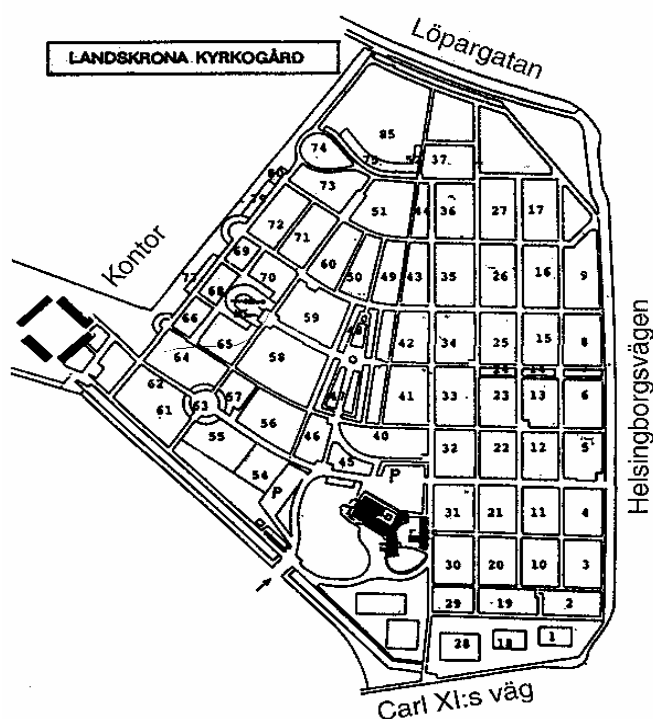
⁸ Från Landskrona kommuns turistinformations hemsida: <http://www.tourism.landskrona.se> (2003-09-15)

Landskrona 3 064 personer i åldern 18-24. Totala folkmängden var 38 297 invånare⁹.

Landskrona nya begravningsplats

Kyrkogårdar som anlades under senare hälften av 1800-talet, som t.ex. Landskrona nya begravningsplats, hade som ideal klassiskt inrutade anläggningar med rum av skilda karaktärer. Detta speglade samhället i övrigt och konserverade klasskillnaderna genom att framstående personer gavs stora gravmonument och de bästa gravplatserna. Det var också den tidens ideal att kyrkogårdarna skulle ha en klar symmetri med gångsystem och planteringar. Speciell omsorg ägnades åt trädplanteringen. Man hade en föreställning om att träden hade hygienisk verkan, de renade mark och luft från, som man sade sjukdomsalstrande gifter. Så ser vi inte på det idag. De stora lummiga kyrkogårdsträden ger parkkaraktär och de är typiska för 1800-talets kyrkogårdar (Bucht 1992).

Karta över Landskrona nya begravningsplats
(tillstånd från Landskrona kyrkliga samfällighet)

Nya kyrkogården anlades under senare hälften av 1800-talet och invigdes 1877. Dessförinnan har Gamla begravningsplatsen vid Eriksgatan använts, men när inflyttningen till städerna tog fart i mitten av 1800-talet uppstod platsbrist på många av städernas kyrkogårdar. Därför begravdes många Landskronabor på Asmundtorps kyrkogård innan Nya kyrkogården kom till. Men det går att finna flera gravstenar på Nya kyrkogården för personer som avlidit före 1877. Det rör sig då om stenar som flyttats dit från bl a Gamla begravningsplatsen.

På kyrkogården finns, förutom de personliga gravplatserna, en minneslund som är en "kollektiv" form av anonym begravning, askgravlund med möjlighet för små minnesstenar och en kistlund. De som är begravda på kyrkogården är till övervägande del personer som tillhör Svenska kyrkan, men nu finns även gravar för personer som tillhör andra trossamfund. Tanken med askgravslunden är att askan ska gravsättas på samma sätt som i en minneslund, men en individuell plats upplåts med gravrätt och

⁹ Statistik från SCB: <http://www.scb.se/befovalfard/befolkning/befstor/befarliq/befarliqkomtab.asp> (2002-10-16)

får markeras med en bricka i marken och snittblommor får sättas i vas. Däremot tillåts inte gravvård och rabatter.

Lindallén på nya begravningsplatsen
Foto Kalle Berggren

Nya minneslunden
Foto Kalle Berggren

"Parken" är ett område som tillkom på 1960-talet. Gravplatserna är till för gravsättning av både kistor och urnor. I flera decennier, långt in på 1900-talet, låg här koloniträdgårdar.

Till Landskrona kyrkliga samfällighet hör även Gamla begravningsplatsen i Landskrona, S:T Ibbs kyrkogård på Ven, Härslövs nya och gamla kyrkogårdar, Ottarps, Vadensjö, Säby och Örja kyrkogårdar, alla belägna i Landskrona kommun.

Gullstrandsgymnasiet

Gullstrandsskolan är Landskronas enda gymnasium och har fått sitt namn efter den svenske Nobelpristagaren Allvar Gullstrand. Gullstrandsgymnasiet har förutom Landskrona centralort, även de kringliggande byarna som upptagningsområde. Skolan är också golfgymnasium, vilket innebär att ungdomar från andra delar av Sverige med golf som intresse söker sig till denna skola. Det kan antagas att det i klasserna går ungdomar med helsvensk bakgrund, med invandrarbakgrund samt med varierat bosättningsförhållande, allt från att bo i centralorten, de omkringliggande byarna och till att bo tillfälligt i Landskrona. En sådan variation var önskvärd för studien.

Skolan var positiv till att låta en grupp ungdomar delta i studien och kontaktperson för studien var religionsläraren Per Westin, som anvisade tre avgångsklasser i el-tekniskt-, naturvetenskapligt- och samhällsvetenskapligt program att delta i studien. Ungdomarna i dessa klasser är samtliga mellan 18 och 20 år gamla. Det bestämdes att studien skulle genomföras på obligatoriska religionslektioner och att kyrkogårdsvandringen skulle vara ett obligatoriskt studiebesök. Detta på lärarens inrådan, då han menade att intresset för att delta annars skulle vara litet.

Avgränsning

Studien handlar om kyrkogården som fysisk och social plats. Centralt är ungdomars, 18-20-åringars, visioner och föreställningar om kyrkogården, främst utifrån ett framtidsperspektiv. Fältarbetet genomfördes i Landskrona. Deltog gjorde ungdomar i tre avgångsklasser vid Gullstrandsgymnasiet och studien hade Landskrona nya begravningsplats som studieobjekt, men i vissa frågor avsågs vilken kyrkogård som helst.

Några definitioner

I studien använder jag vissa benämningar med följande betydelse:

- "Trossamfundstillhörighet" står här för tillhörighet till antingen Svenska kyrkan, annat trossamfund, inget trossamfund eller vet ej.

- Med "annat trossamfund" avses i denna studie tillhörighet till annat trossamfund än Svenska kyrkan. Någon ytterligare uppdelning av de trossamfund som kan finnas i gruppen "annat trossamfund" har inte gjorts annat än som öppet tilläggsvar till själva frågan.
- Beteckningen "Kyrkogård" har här en allmän betydelse för begravningsplatser, oavsett om de har en kyrkobyggnad eller inte.
- "IT" avser olika tekniker med användning av olika media uppkopplade mot Internet för e-post, Web-baserade tjänster och hemsidor etc.

Metod

Arbetsmetoden gick ut på att i största möjliga mån använda arbetssätt som var välkända för ungdomarna och att genomföra den i deras egen miljö, dvs. i skolan. Den valda kombinationen av metoder var: enkät (bilaga 1), uppsats (bilaga 3) och gruppdiskussioner. Till detta kommer kyrkogårdsvandringen¹⁰ som kan ses ett studiebesök på Landskrona nya begravningsplats, där ungdomarna fick information och möjlighet att uppleva en kyrkogård som företeelse, dess kvaliteter och möjlighet att ställa frågor. Avsikten var att de därefter skall kunna författa en uppsats och diskutera ämnet. Gruppdiskussioner genomfördes i skolan kring givna teman och var en känd och tillämpad arbetsmetod i gymnasieskolan. Enkäten utprovades i förväg av några andra ungdomar och av religionsläraren, så att frågorna blev begripliga och språket tydligt för ungdomarna. De kommentarer och förslag till ändringar som framkom vid utprovningen har bidragit till korrigerande och anpassning av enkäten mot målgruppen.

Alla ungdomar som var närvarande när enkäten delades ut omfattas av detta steg. De som inte var närvarande vid genomförandet av ex vis steg 1, kunde ändå delta i de övriga stegen. På så sätt fanns det de som deltog i steg 2 och 3 men inte i 1 osv. De tre klasserna, en klass från vardera samhällsvetenskapligt, naturvetenskapligt och el-tekniskt program deltog i detta steg, men på lärarens inrådan gick endast två klasser vidare i studien, då han bedömde att det inte var meningsfullt att fortsätta med den tredje klassen, det el-tekniskt programmet, p g a förmodat bristande intresse hos ungdomarna i den klassen.

Det klargjordes tydligt att det var frivilligt att delta i studien. Det klargjordes också att de själva fick välja om de ville delta med eget namn eller vara anonyma i de olika stegen och i redovisningen. Beträffande gruppdiskussionerna, som bandades, fick deltagarna nya namn. Jag har inte lärt känna var och en till namn och röst, varför det var omöjligt att utifrån bandinspelningarna tyda vem av dem det är som pratar.

Preliminära resultat har lagts ut på en hemsida på Internet så att ungdomarna har kunnat gå in och ta del av resultaten och ge kommentarer och synpunkter.

Steg 1, bassteget, enkät

En enkät ger de tillfrågade möjlighet att överväga sina svar på frågorna. Enkäten som användes i denna studie omfattade såväl slutna som öppna svarsalternativ. Detta steg genomfördes den 16 februari 2001. Enkäten och den skriftliga informationen finns i bil. 1, s. 104.

Syftet med enkäten var att dokumentera relevanta bakgrundsfaktorer. Dessa faktorer är av betydelse för studiens reliabilitet och validitet. När det gäller frågor om bakgrund har variablerna studieprogram, kön och trossamfundstillhörighet valts, för att därefter ge möjlighet att studera om och i vilken grad dessa påverkar t.ex. attitydfrågor. Förutom bakgrundsfaktorerna innehåller enkäten ett batteri med attityd- och värderingsfrågor. Syftet med dessa är att se om eller hur attityder och värderingar hänger ihop med bakgrundsvariablerna, t.ex. om upplevelsorna av deltagande i religiösa aktiviteter har något att göra med relationen till andra kyrkogårdsfrågor. Finns det underliggande variabler som förklarar vissa förhållningssätt? Är det skillnader i attityder och förhållningssätt beroende på t.ex. trostillhörighet, eller beror eventuella skillnader på kön?

¹⁰Handledning till kyrkogårdsvandringen, bilaga 2.

Enkätens **uppläggnin**g var till största del kvantitativ. Det inledande avsnittet gällde sociala och demografiska frågor. Därefter följde frågor som frekvensen av kyrkogårdsbesök, delaktighet i religiösa aktiviteter osv. Enkäten omfattade också en del attitydfrågor, några med möjlighet till öppna svar. Till detta kom en avdelning med frågor om ungdomarnas natursyn. Även dessa frågor hade såväl slutna som öppna svarsalternativ.

Genomförande: Enkäten delades ut, fylldes i och samlades in i samband med obligatorisk religionslektion på skolan. Närvarande var ungdomarnas ordinarie religionslärare Per Westin och jag. Ungdomarna fick följande information i samband med att enkäten delades ut:

- information om vem som står bakom studien
- presentation av mig
- att skolläningen godkände att studien får göras på skolan
- att deltagande var frivilligt
- att det inte fanns "felaktiga" svar, det handlar om vad var och en tycker
- läraren uppmuntrade ungdomarna att gärna fritt formulera sina svar där så var möjligt

Vid dessa lektionstimmar var sammanlagt 54 ungdomar närvarande och samtliga besvarade och lämnade tillbaka enkäten. Per Westin var hjälpte en av ungdomarna med att tolka enkätens frågor. Denne hade varit i Sverige endast några år och kunskaperna i svenska språket var bristfälliga. Av de inlämnade svaren fick tre kasseras. De ungdomar som var frånvarande den aktuella lektionen deltog inte i denna del av studien.

Steg 2: Kyrkogårdsvandring

En utflykt till en kyrkogård är inte bara en utflykt, den erbjuder en speciell möjlighet att på ett otraditionellt sätt få information om en ords kultur, såväl historiskt som samtida. Kyrkogården har många kulturdrag: arkitektur, trädgårdskonst, bildhuggarkonst, smideskonst, litteratur, måleri, samhällshistoria, lokalhistoria, kyrkohistoria osv . Här går det att se olika sidor av vår kultur. Här finns möjlighet att göra ungdomarna medvetna om sig själva som personer mitt i en historisk tid.

Syftet med kyrkogårdsvandringen var att för den händelse att flera deltagare i studien aldrig besökt en kyrkogård, ge dem alla möjlighet att bekanta sig med miljön och se de olika delar en kyrkogård består av samt få tillfälle att ställa frågor. Detta skulle bidra till underlaget för det fortsatta deltagandet i studien, uppsatsskrivning och gruppdiskussion.

Kyrkogårdsvandringen **lades upp** så att den visar kyrkogårdens olika kvaliteter; vad den kan förmedla, t.ex. kulturellt, biologiskt, arkitektoniskt osv. För ändamålet utarbetades en handledning med syfte att få struktur på visningen och dokumentation av den information som ungdomarna fick. Detta arbete utfördes till största del av Lars Wall, Kyrkogårdsförvaltningen Landskrona och mig. Handledningen gjordes med Landskrona nya begravningsplats som utgångspunkt och underlag, bilaga 2, s. 112. De som ville ha ett eget exemplar av handledningen kunde få detta. Det ville de flesta.

Genomförande: Två klasser, det samhällsvetenskapliga och det naturvetenskapliga programmet deltog i detta steg. Klassernas religionslärare lade in vandringen som ett obligatoriskt studiebesök på schemat. Kyrkogårdsvandringen genomfördes den 23 mars 2001. Sammanlagt var 39 ungdomar med. Två guider från kyrkogårdsförvaltningen tog hand om var sin grupp. Per Westin följde med den ena gruppen och jag följde med den andra, utan interaktion med vare sig ungdomarna eller guiderna.

Steg 3 Uppsats

Det var viktigt att ungdomarna själva fick fritt uttrycka vad de tycker och tänker i en fråga som denna.

Syftet med uppsatsskrivningen var att ungdomarna fritt, utan intryck av eller kommunikation med varandra, genom egenproducerade texter, skulle uttrycka sina visioner, bilder och föreställningar.

Uppsatsskrivningen var upplagd så, att ungdomarna arbetade fritt eller utifrån teman som utgår från dem som framtida "kyrkogårdskunder". Exempel på teman är kyrkogården i samhället, hur skall det se

ut på kyrkogården, virtuella kyrkogårdar. Samtliga teman tar sin utgångspunkt i hur ungdomarna vill att det skall se ut på kyrkogården. De kunde naturligtvis också kombinera två eller flera teman eller inte använda något av de föreslagna teman. Många valde att kombinera flera teman. Uppsatsanvisningarna finns i bilaga 3, s. 126.

Genomförande: Uppgiften i detta steg genomfördes av två klasser, det naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga programmet. Sammanlagt 34 uppsatser lämnades in. Uppsatsskrivningarna gjordes den 29 och 30 mars 2001.

Steg 4. Gruppdiskussioner

Dessa genomfördes med ca 10 deltagare i varje grupp, vilket blev totalt 4 grupper.

Som metod erbjuder gruppdiskussion andra möjligheter att få fram ytterligare information jämfört med att använda t.ex. intervjuer eller enkäter. Gruppdiskussioner kan generera en betydligt större mångfald av attityder, känslor och föreställningar i själva grupprocessen. Samtalen får en egen dynamik där det den ene säger följs upp av en annan och nyanseras av en tredje.

Huvudsyftet med gruppdiskussionerna var att komma åt deltagarnas attityder, känslor, föreställningar, erfarenheter och reaktioner kring dagens och framtidens kyrkogårdar. De frågor som grupperna samtalade kring var de samma som uppsatsernas teman.

Uppläggning: Gruppdiskussionen kretsade kring några huvudfrågor för att på så sätt hålla samtalet till temat. Varje grupp arbetade en lektionstimme och diskussionen dokumenterades genom bandupptagning.

Genomförande: I gruppdiskussionerna medverkade landskapsarkitekt Niclas Östlund från Movium, religionsläraren Per Westin, Gullstrandsskolan och jag. Vår uppgift var att lyssna på diskussionerna och komma med stickord eller fortsatta, mera uttömmande, frågor ifall diskussionen avstannade samt att se till att hålla diskussionen inom temat. Ungdomarna var inte överdrivet diskussionslystna, då de tyckte att de redan sagt allt i enkäten och uppsatserna. Gruppdiskussionerna genomfördes på Gullstrandsskolan vid två tillfällen, den 6 och 20 april 2001.

Metoddiskussion

Olika forskningsproblem kräver olika metoder för att nå en lösning. Val av metod för en studie bör grunda sig på studiens frågeställningar och på karaktären på det som skall studeras. För att få kvalitativ bredd på den empiriska studien har metodtriangulering tillämpats. Termen används egentligen inom lantmäteriet, men som metod inom samhällsforskningen står termen för att olika metoder används för att studera samma fenomen eller problemställning (Repstad 1987). Varje enskild metod har sina möjligheter att få fram data. Att kombinera flera metoder öppnar möjligheter att få fram en mera komplett bild av verkligheten och samtidigt verifiera såväl data som bild (Berg 1989). Detta är av betydelse i denna studie, där kyrkogårdsfrågor troligen inte är ett ämne som ungdomar funderar särskilt mycket över. Därför kan flera metoder behövas för att få fram bilder. Kvalitativa data för illustrering av bilder och visioner, kvantitativa för att kartlägga demografiska data, attityder och erfarenheter och kunna göra jämförelser. Svagheten med en kvantitativ ansats är att det kan vara osäkert om rätt saker mäts. Valet av frågor styrs från forskaren och svarsalternativen kanske inte är tillräckliga för de svarande. Å andra sidan måste sådana metoder användas för att på ett effektivt sätt hämta in bakgrundsdata. Kvalitativa metoder är mera resurskrävande än de kvantitativa, men tar på ett helt annat sätt hänsyn till helheten och de ger oftast möjlighet att återkomma och rätta till eventuella missuppfattningar.

När det gäller forskning med ungdomar som respondenter ställs krav på mångdimensionalitet. Motivet för detta är att i nästan alla ungdomskulturella fält pågår flerskiktade processer, på både individ- och gruppnivå och strukturell nivå. Men kanske är det inte metoderna som är det viktigaste, utan forskarens förhållningssätt till ungdomarna och den relation som etableras dem emellan. Forskare bör också tänka över vad forskningen innebär för ungdomarna, hur påverkas de, vilka bilder får de, vad innebär själva mötet som sådant (Lieberg 1994). Det samspel som skapas benämns forskningseffekt.

Väsentligt är alltså relationen mellan forskare och respondenter. Här spelar känslighet och medvetenhet in på resultatet som kan påverkas av de ömsesidiga reaktionerna. Det är ofrånkomligt att forskaren sätter en viss färg på resultatet. Forskaren har förkunskaper på området, vilket kan leda till förutfattade meningar eller fördomar från både forskarens och studieobjektens sida. För att minimera detta, är det viktigt att hålla forskningseffekten i minnet, att vara professionell och så långt som möjligt hålla öppet för nya infallsvinklar och ny kunskap.

I våra sociala aktiviteter befinner vi oss i en ständigt pågående tolkningsprocess. Vi tolkar omvärlden, människorna och skeendena. Den mening vi får av detta handlar vi utifrån. I forskningen kräver denna process ett kvalitativt angreppssätt för att låta sig fångas. Ett angreppssätt för forskaren är att försöka sätta sig in i respondenternas situation och förstå den (Lieberg 1994).

När det gäller värdemönster formar varje generation sina. Somliga mönster avviker tydligt från tidigare generationers, andra märks nästan inte alls. Det sker en "färgning" av våra värdemönster från vår uppväxt och vår sociala omgivning som vi tar för given och inte tänker på. Följden av detta blir att vi faktiskt lever mer i det förgångna än vad vi är medvetna om. För forskaren är detta viktigt att komma ihåg, då vi frågar och tolkar genom ett subjektivt filter (Puranen 2000 a.).

Att använda ungdomar som framtidsmätare är en gren av svensk framtidsforskning, där tanken är att ungdomar ger en bild av ståndpunkter de kommer att inta framöver. Mot denna metod finns invändningar. Då ungdomar tillfrågas, svarar de utifrån vad de tycker just nu. Naturligtvis kommer ungdomar att påverkas på olika sätt i alla möjliga frågor framöver. Ett exempel är, att när ungdomars attityder på 1950-talet studerats, hade en sådan undersökning sannolikt pekat på en kraftig svängning mot ökad materialism och amerikanism på 1970-talet. Så blev det inte. Det kan ligga något i att ungdomar skapar sina föreställningar utan att ta hänsyn och ansvar. Då berättar ungdomsstudierna egentligen mer om samtiden och om den närmaste framtiden (Myrdal 2001). Hur hållbara är de ungas visioner? Kommer de bilder, visioner och föreställningar som de har idag att spela någon roll om 10-15 år, för att inte säga om 30-35 år? Oavsett, kan deras föreställningar och förhållningssätt till framtiden i alla fall ses som en markör eller indikator, en nyckel, som indikerar ett visst värderingsmönster. (Puranen 2000 a.). Detta gäller även "den framtida kyrkogården".

Av betydelse för studier där 18-20 åringar är respondenter är att veta om de har samma värderingar exempelvis 20 år senare. Om detta kan vi naturligtvis inte veta. Vi kan bara göra vissa antaganden baserade på erfarenheter av andra liknande studier. Det finns forskare som menar att vi behåller våra grundläggande värderingar livet ut, andra menar att de ändras (Strandberg 1994).

Beträffande enkäter med frågor och begränsade svarsalternativ är dessa givetvis mer eller mindre ytliga. Bäst lämpar sig sådana för att ge svaren för eller emot i en fråga eller för att ta reda på bakgrundsfaktorer. Nyanser, reservationer och alternativ är svåra att fånga i enkäter, även om där finns möjlighet till öppna svar. Sedan kan det vara så att den svarande faktiskt inte har något svar på frågan och då kryssar i på måfå. Andra felkällor är risken att frågor missförstås eller definitioner på begrepp är olika. Säkert finns det svarande som mer eller mindre omedvetet svarar så som de tror att de skall svara och då inte svarar vad de själva tycker. Att få veta hur djup en åsikt eller inställning är, är därför begränsad i enkäter, men ger ändå en viss antydning (Uddenberg 1995). När det sen gäller enkäter till gymnasieelever, är dessa en grupp som anses vara erfarna blankettifyllare, så frågan är vad det egentligen är som vi får veta (von Bothmer 1993). Det kan också vara så, att enkätens standardiserade svar påtvingar respondenten att svara inom vissa givna svar, vilka kanske inte alls överensstämmer med den svarandes åsikt. I sådana fall kan det faktiskt bidra till att snedvridda resultaten. Därför är det viktigt att någon som tillhör den grupp som skall besvara enkäten får utprova denna, så att språk och termer passar målgruppen och att svarsalternativen ligger inom rimligheten. Så gjordes också i denna studie. Dessutom granskades enkäten, med avsikt på språket, av ungdomarnas lärare.

I studien ingick en kyrkogårdsvandring. Den kan den givetvis uppfattas som "forskarpåverkan". En värdering gjordes av betydelsen av att påverka ungdomarna och motivet för en sådan påverkan var tyngre än att inte genomföra kyrkogårdsvandringen. Så här i efterhand går det tydligt att se att de svarande gjorde vissa förändringar i sina åsikter om kyrkogården, t.ex. hade säkerligen poängen för bedömningen av hur viktiga 25 olika platser var, förändrats om denna fråga kommit efter kyrkogårdsvandringen.

Beträffande uppsatsskrivningen är det individuellt hur benägen var och en är att uttrycka sig skriftligen. Det finns också risk för att vissa skriver berättelser som varken har med deras egna åsikter

att göra eller med verkligheten.

Kritiken mot gruppdiskussionerna är att här påverkar gruppdeltagarna varandra på flera sätt, önskade och oönskade. Till de oönskade effekterna hör t.ex. att några håller med andra som anses ha "schyssta åsikter". Somliga har lättare att komma till tals, andra vill inte framföra sina åsikter i grupp, inför de andra. Frågor kan vara mer eller mindre känsliga. En risk finns att vissa pratar på utan eftertanke, vilket till en del eftersöks då sådant prat kan vara spontana svar och då får en sådan risk tagas. Till det önskade hör att diskussionsdeltagarnas olika argument ger upphov till motargument och/eller utveckling av argumentet.

Ungdomarna och deras sociala bakgrund

- resultat från enkätstudien

Kapitel 4. Sociala och demografiska bakgrunder har relevans för efterföljande analys och tolkningar. Uppgifterna är också nödvändiga som bakgrundsvariabler för andra frågor. Här rör det sig om, kön, studieprogram, boställning/boende, hur länge de bott i Landskrona och i Sverige, religiös profil och erfarenheter. Här presenteras data de svarande lämnat i enkäten. Data har bearbetats i SPSS (Statistical Package for the Social Sciences). Variablerna kön och program är visserligen av sekundärt intresse, men har genomgående prövats i den statistiska bearbetningen för att kontrollera om eventuella skillnader beror på dessa variabler. Dessa bearbetningar redovisas i fortsättningen enbart då skillnader finns eller bedömts borde finnas.

Första tabellen visar ungdomarnas fördelning på studieprogram och kön.

Tabell 1. Enkättagarna fördelade på program och kön. (n=51)

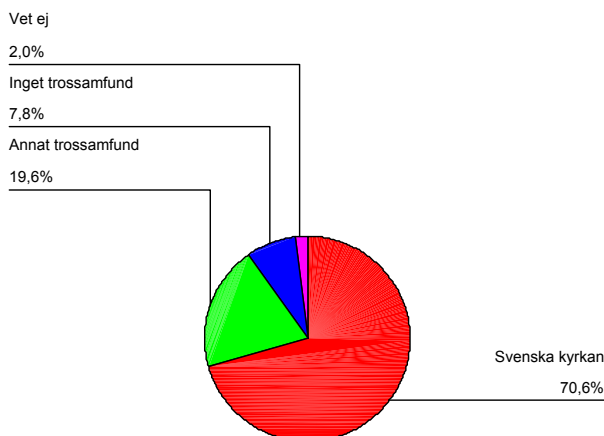
Program	Antal			Totalt procent
	Flickor	Pojkar	Totalt	
El-tekniskt	0	9	9	17,6
Naturvetenskapligt	9	12	21	41,2
Samhällsvetenskapligt	8	13	21	41,2
Totalt	17	34	51	100

Enligt tabellen är pojkar överrepresenterade i studien, 2/3 mot 1/3. Detta beror på den sneda könsfördelningen i klasserna och att ingen flicka följer el-tekniskt program.

Religiös profil

Dagens svenska samhälle består av invånare som bekänner sig till en mångfald av olika trossamfund, eller/och personer som inte tillhör något trossamfund alls. Detta faktum speglas även i skolan. Landskrona och Gullstrandsgymnasiet är inga undantag. Trostillhörighet är en viktig bakgrundsvariabel i studien, då varje trossamfund har sina traditioner, seder och bruk, även vad gäller begravningar, gravplatser och kyrkogårdar. I förlängningen påverkar trossamfundstillhörigheten förhållningssättet till kyrkogården som plats. Här kan även olika förhållningssätt gentemot andra trossamfund framträda.

Ungdomarna fick ange något av följande svarsalternativ: Jag tillhör Svenska kyrkan, Jag tillhör annat trossamfund, nämligen....., Jag tillhör inget trossamfund och Vet ej.

Figur 1. Samtliga svarande fördelade på trossamfundstillhörighet, procent totalt (n=51)

Enligt figuren har 90 procent av de svarande någon trossamfundstillhörighet. Tillhörighet till Svenska kyrkan är dominerande, totalt 71 procent av de svarande, vilket kan jämföras med 81,9 procent för befolkningen totalt¹¹. De som tillhör annat trossamfund är 20 procent och inom denna kategori återfinns bekännare till islam, katolska kyrkan och syrisk-ortodoxa kyrkan. 8 procent har svarat att de inte tillhör något trossamfund.

Sju personer svarade vet ej. Efter noggrann granskning av de senares totala enkätsvar, kan 6 av dem med största sannolikhet hänföras till Svenska kyrkan; de har typiskt svenska för- och efternamn, svarar att de alltid bott i Sverige och har även deltagit i kyrklig barn- och ungdomsverksamhet. Den sjunde personen är mera svårbedömd och svaret vet ej får i detta fall stå kvar.

Trossamfundstillhörighet och program. Fördelat på programmen är det störst spridning på de fyra svarsalternativen återfinns inom de naturvetenskapliga och el-tekniska programmen. I det samhällsvetenskapliga programmet är 81 procent medlemmar i Svenska kyrkan och i gruppen annat trossamfund återfinns 19 procent. Inom alternativet annat trossamfund kan dock dölja sig en variation, som kan vara olika i varje program.

Trossamfundstillhörighet och kön. Antalet flickor som tillhör Svenska kyrkan är proportionellt mot totalt, något högre än för pojkar och därmed något lägre i kategorin annat trossamfund. Av pojkarna tillhör drygt hälften Svenska kyrkan mot 4/5 av flickorna.

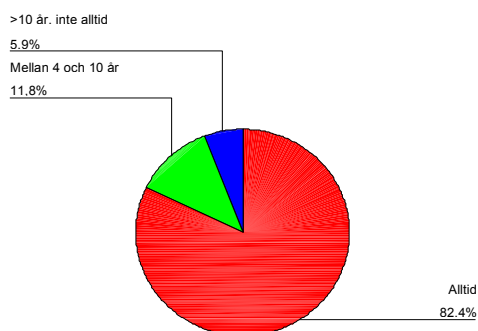
Enligt Svenska Kyrkans Församlingsförbund är 7 278 304 personer medlemmar i Svenska Kyrkan. Av dessa bor 27 200 inom Landskrona kommun¹², vilket är 71 procent av Landskronas invånare. Uppgifterna avser 2001. Det är sålunda samma siffra som i studien.

Bosättningstid i Sverige

Bosättningstiden i Sverige är på flera sätt av intresse i denna studie. Den kan tänkas påverka förhållningssättet till kyrkogården, då ett samband kan finnas mellan bosättningstid i Sverige och att ha anhöriga eller vänner begravda här. Vidare kan bosättningstiden ha en påverkan på tradition, t.ex. vad gäller kyrkogårdsbesök. Den påverkar troligen också ställningstagande i frågor som engagemang i kyrkogårdsfrågor och attityder till kyrkogårdarna.

Följande svarsalternativ fanns att välja: Jag har bott i Sverige: Alltid, högst 3 år, mellan 4 och 10 år, mer än 10 år, men inte alltid.

Resultatet visar att 82 procent av de svarande alltid bott i Sverige, dock framgår det inte om det bland dessa finns så andra generationens invandrare. I gruppen som inte alltid bott i Sverige har 12 procent bott här mellan 4 och 10 år, medan 6 procent bott här längre än 10 år, men inte alltid, se figur 2.

Figur 2. Bosättningstid i Sverige, procent totalt (n=51)

Bosättningstid i Sverige och trossamfundstillhörighet: Det kan antas att det bland dem som inte alltid

¹¹ Enligt statistik på Svenska kyrkans hemsida: http://www.svenskakyrkan.se/statistik/Medlemstal_1972-2002.htm (2002-10-16)

¹² Per den 30 december 2001. Uppgift från Göran Jacobsson, Sv Kyrkans Församlingsförbund.

bott i Sverige återfinns en stor andel som tillhör andra trossamfund än Svenska Kyrkan. Data visar att av dem som *alltid bott i Sverige* tillhör 83 procent Svenska kyrkan mot 7 procent för annat trossamfund, lika många "inget trossamfund" och 2 procent vet ej. I gruppen som alltid bott i Sverige hade det varit intressant att få veta om och hur många av de svarande som är s k andra generationens invandrare, eller om en av föräldrarna har utländskt ursprung, men ingen av dessa frågor fanns med i enkäten. De svarande som *bott i Sverige mer än 10 år men inte alltid* tillhör samtliga andra trossamfund. Av dem som *bott i Sverige mellan 4 och 10 år* tillhör 17 procent Svenska kyrkan medan 67 procent tillhör andra trossamfund.

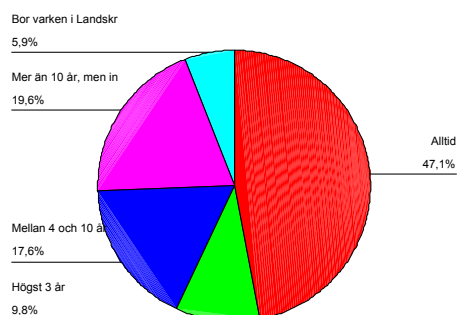
Flertalet har således alltid bott i Sverige, det torde påverka förhållningssättet till kyrkogårdar och traditioner i samband med kyrkogårdsbesök. De som flyttat in till Sverige (ca 17 procent), kan tänkas vara mera angelägna att värna om och uttrycka sin kultur.

Bosättningstid i Landskrona

Hur länge de svarande bott i Landskrona kan påverka resultatbilden för förhållandet till kyrkogårdar i Landskrona, deras uttryck, kopplingen till identitet och känslan av samhörighet. Således en viktig bakgrundsvariabel.

Svarsalternativen var: Jag har bott i Landskrona med omnejd: Alltid, högst 3 år, mellan 4 och 10 år, mer än 10 år men inte alltid, jag bor varken i Landskrona eller omnejden.

Av de svarande står 47 procent för stabilt boende i Landskrona, lika många är inflyttade och 6 procent bor inte alls i Landskrona; troligen ungdomar som sökt sig till Gullstrandsskolan för kombinerad gymnasieutbildning och golfträning. Figur 3.

Figur 3. Bosättningstid i Landskrona, procent totalt (n=51)

Bosättningstid i Landskrona och bosättningstid i Sverige. Av dem som flyttat in till Landskrona har 63 procent alltid bott i Sverige.

Bosättningstid i Landskrona och trossamfundstillhörighet. Av dem som alltid bott i Landskrona tillhör 88 procent Svenska kyrkan. Av de inflyttade tillhör 55 procent Svenska kyrkan och 34 procent annat trossamfund, resterande är personer som inte bor i Landskrona ¹³.

Nästan hälften har alltid bott i Landskrona, vilket torde innebära känsla av identitet, platsbundenhet och samhörighet med kyrkogården. Det torde också innebära att de är vana vid det uttryck som kyrkogårdarna i Landskrona har. De inflyttade kan tänkas känna sig mera fria i sitt ställningstagande beträffande det egna gravstället, på kyrkogården eller "i naturen".

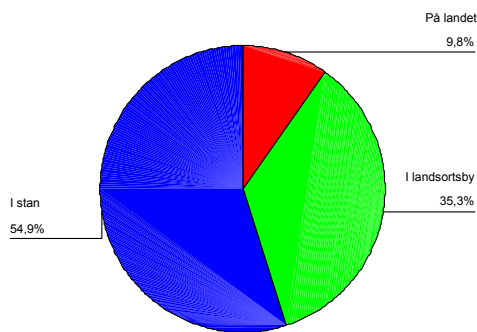
¹³ Kan vara ungdomar från övriga Sverige som sökt sig till golfgymnasiet.

Boende; staden eller landet?

Till urvalet av bakgrundsvariabler hör olika information om den svarandes boende. Det kan antas att bosättning på landet eller i staden kan ge utslag i natursyn och frågor om kyrkogårdsbesök och kanske också förhållningssättet till kulturarvet som sådant. Detta kan även ha betydelse för vad de föredrar när det gäller kyrkogårdens placering, dvs. kyrkogård på landet, i staden eller i bostadskvarteret. Alla svarande har ju huvudsakligen bott i något av alternativen, dock inte nödvändigtvis i Landskrona.

Svarsalternativen var: Jag har huvudsakligen bott... *i staden, i landsortsby eller på landet*. Här syftas på vilken stad som helst, vilken landsortsby som helst, dvs. har den svarande under sin levnadstid *huvudsakligen* bott i staden, landsortsby eller på landet. Även med denna fråga är huvudsyftet att få en bild av om det är stadsungdom eller landsortsungdom som ingår i studien.

Drygt hälften, 55 procent, av de svarande bor i tätorten, Landskrona stad, medan drygt 35 procent bor i de kringliggande byarna som utgör upptagningsområde för Gullstrandsgymnasiet. Cirka 10 procent bor på landet. Figur 4.

Figur 4. Huvudsakliga boendet, i staden, på landet alt landsortsby, procent (n=51)

Staden/Landet och trossamfundstillhörighet. Data visar att samtliga som bor på landet tillhör Svenska kyrkan. De som bor i landsortsby är till 94 procent bekännare till Svenska kyrkan, resterande tillhör inget trossamfund. I staden tillhör 50 procent Svenska kyrkan, 36 procent annat trossamfund, övriga svarar inget trossamfund eller vet ej.

Drygt hälften av de svarande är stadsbor. Detta kan återspegla i natursynen och i ställningstagandet till kyrkogårdens lokalisering, men också för hur de vill att en kyrkogård skall se ut.

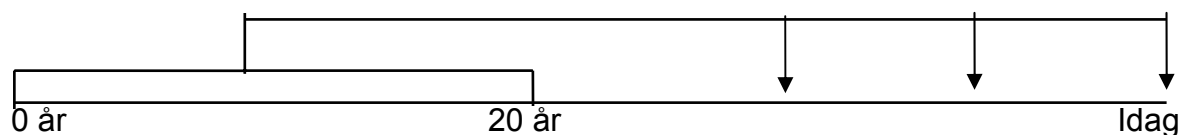
Erfarenheter

Några frågor ställdes om erfarenheter av deltagande i religiösa aktiviteter. Syftet med frågorna var att få uppgifter dels om kvantiteten av dessa erfarenheter, dels om vilken kvalitet de bedömts att ha.

Uppväxtårens deltagande och upplevelse av deltagande i religiösa aktiviteter

Minnen och intryck från tiden före 20-års åldern är betydelsefulla för individen, i många fall har dessa livslång betydelse för personens inställning, förhållningssätt och relation till olika företeelser och har en avgörande betydelse för utvecklingen av en individs grundläggande värderingar (Inglehart 1977). Upplevelsen av deltagande i religiösa aktiviteter har betydelse för inställningen i fortsättningen till det som har med "det religiösa" att göra. De minnen vi har under uppväxten av relationer och kontakter med "det religiösa" fungerar som referenspunkter när vi senare i livet värderar kontakter med "det religiösa", men också för mera generella värderingar av den egna relationen till "det religiösa", se figur 5 nedan (Pettersson 2000). Detta är av intresse för denna studie och enkäten innehöll frågor om

deltagande i religiösa aktiviteter för barn, ungdom och/eller andra religiösa aktiviteter, följt av värdering av upplevelsen av dessa aktiviteter.

Figur 5. Figuren visar att erfarenheter och upplevelser före 20-årsåldern i många fall har en livslång avgörande betydelse för bedömningen av kyrkans tjänster och relationen till "det religiösa" (Pettersson 2000, s. 309).

Med religiösa aktiviteter menas sådan verksamhet som de olika trossamfunden anordnar, t.ex. barnverksamhet, söndagsskola, konfirmation, körsång, deltagande i bön, högmässa etc.

Frågan formulerades som så: De olika trossamfunden erbjuder aktiviteter för barn och ungdomar. Har du deltagit i någon/några sådana aktiviteter? (Ja/Nej-svar, flervalsfråga)

- aktiviteter för barn, t.ex. kyrkans barntimme
- aktiviteter för Ungdomar, t.ex. konfirmation/motsvarande, körsång, scouting
- andra religiösa aktiviteter

Tabell 2. Deltagande i religiösa aktiviteter, procent av samtliga svar, flervalsfråga (n=51 på varje variabel)

	procent
Barnaktiviteter	53,8
Ungdomsaktiviteter	87,2
Andra religiösa aktiviteter	17,9

Tabell 2 ovan, visar en hög siffra för deltagande i religiösa aktiviteter för ungdomar, vilket betyder att nästan alla i studien har deltagit i någon form av religiös aktivitet, vilket faktiskt också kan vara fallet, dvs. om personer som deltagit i t.ex. barnaktiviteter inte deltagit i ungdomsaktiviteter. Detta tyder på en kvantitativt stor kontaktyta mot "det religiösa". Dock säger siffrorna inget om *omfattningen och kvaliteten* av kontakten, endast *deltagande*.

Vid fördelning av siffrorna på trossamfundstillhörighet visas att 78 procent av dem som tillhör Svenska kyrkan deltagit i någon form av religiösa aktiviteter. Det innebär att 4 av 5 deltagit i någon sådan aktivitet. Motsvarande siffra för dem som tillhör annat trossamfund är 30 procent. Skillnaden kan ha många förklaringar, t.ex. att dessa andra trossamfund på grund av *lågt medlemskap på orten* inte anordnar så många aktiviteter, eller så kan det beror på hur de svarande i gruppen "annat trossamfund" tolkat frågan.

Siffran för medlemmarnas i Svenska kyrkan deltagande i religiösa aktiviteter kan innebära att de påverkats och vant sig vid t.ex. kyrkogårdens traditioner, seder och uttryck och fått ett visst sätt att se på dessa.

Upplevelsen av deltagande i religiösa aktiviteter, följdfråga

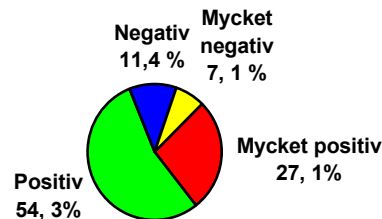
Det är inte bara själva deltagandet i religiösa aktiviteter som är intressant, utan hur detta deltagande har upplevts.

Följdfrågan: I så fall, hur upplevde du dessa aktiviteter? Värdera på skalan 1 till 4, där 1 är negativt och 4 är positivt.

- Religiösa aktiviteter för barn (1-4)
- Religiösa aktiviteter för ungdomar (1-4)

- Andra religiösa aktiviteter (1-4)

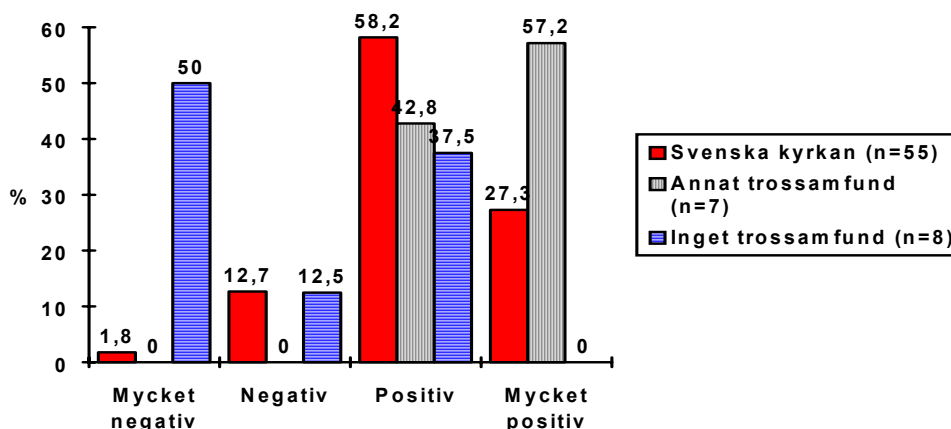
Vid den statistiska bearbetningen har svaren från de olika aktiviteterna lagts samman och ger då svar på upplevelsen av deltagande i religiösa aktiviteter totalt. Detta gjordes eftersom det p g a svaren förefaller att inte ge någon mening vid separat redovisning av varje delvariabel. Det är däremot av intresse att fördela svaren på respektive trossamfundstillhörighet och på kön för att senare kunna analysera om inställningen/upplevelsen till det som har med "det religiösa" att göra beror på trossamfundstillhörighet och/eller kön. Figur 6 nedan, visar att gruppen med positiv upplevelse av deltagande i religiösa aktiviteter är drygt hälften, 54 procent. Med tillägg av de 27 procent som har mycket positiva upplevelser blir det 81 procent.

Figur 6. Upplevelsen av deltagande i religiösa aktiviteter, procent totalt.

Denna positiva och mycket positiva inställning kan i förlängningen ge ett positivt förhållningssätt till kyrkogården och till de traditioner, seder och uttryck som hör till. Det kan också innebära att de sätter värde på det kulturarv som kyrkogården är. Då skulle resultatet överensstämma med Petterssons (2000) slutsatser att positiva upplevelser av deltagande i religiösa aktiviteter under uppväxten tjänar som betydelsefulla referenspunkter vid senare bedömning av kontakter med sådant som har med "det religiösa" att göra.

Figur 7 nedan, visar fördelningen inom resp trossamfund av upplevelsen av deltagande i religiösa aktiviteter totalt. Figuren visar att personer från grupperna Svenska kyrkan och Annat trossamfund har en mera positiv eller mycket positiv upplevelsebild av deltagande i religiösa aktiviteter i jämförelse med dem som inte tillhör något trossamfund. De som inte tillhör något trossamfund har en mera negativ upplevelsebild. Att antalet personer i vissa grupper överskrider antalet i studien, beror på att deltagande i aktiviteter för barn inte utesluter aktiviteter för vuxna osv..

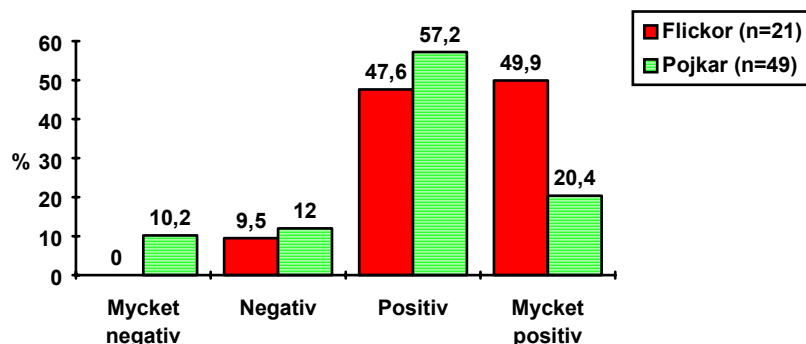

Figur 7. Upplevelse av deltagande i religiösa aktiviteter, procent.

Här syns tydligt att de som inte tillhör något trossamfund har negativa upplevelser av deltagande i religiösa aktiviteter. De som tillhör andra trossamfund är däremot överlag positiva eller mycket

positiva. Svenska kyrkans medlemmar är likaså positiva, men inte i lika hög grad.

I figur 8 nedan, redovisas fördelningen på kön. Av figuren framgår att flickorna inte haft någon "mycket negativ" upplevelse av att delta i religiösa aktiviteter överhuvudtaget. Deras upplevelsebild synes vara mera positiv än vad pojkarnas är.

Figur 8. Upplevelse av deltagande i religiösa aktiviteter, fördelat på kön, procent.

Flickorna är de som har mest positiva erfarenheter av deltagande i religiösa aktiviteter. Pojkarna är visserligen även de positiva, med inte i lika hög grad. Pojkarna är också de som är mest negativa.

Intryck och kommentarer. En grupp ungdomar har här presentera sig. Gruppen består till 2/3 pojkar och 1/3 flickor. Trossamfundstillhörigheten är till största del till Svenska kyrkan, men även ungdomar som är muslimer, katoliker och ortodoxa ingår i studien. Ungdomarna är till stor del bosatta i centralorten, men flera bor i de kringliggande byarna som hör till Landskrona kommun. Många av dem har deltagit i religiösa aktiviteter och det visade sig att de har mest positiva erfarenheter av detta. När det gäller de som har negativa erfarenheter är frågan, hur är deras inställning till kyrkogården, tycker de att den behövs? Var vill dessa personer ha sin egen grav, på kyrkogården eller vill de kanske inte ha kvar kyrkogårdarna? Det hade varit önskvärt med en jämnare könsfördelning i gruppen och gärna fler med tillhörighet till andra trossamfund. I följande kapitel går jag djupare in på resultaten.

Plats, rum, tid och kyrkogårdar

Kapitel 5. För att få ett teoretiskt perspektiv, främst på betydelsen av de centrala begreppen *space* och *place*, och för att öka förståelsen för och tolkningen av empirin, har jag inspirerats av tre teorier: Tuans teori om hur rum upplevs, Norberg-Schultz' begrepp *Genius loci* och Giddens teori om strukturer. I detta kapitel beskrivs valda delar av dessa teorier kort. Det är de delar som jag bedömt som adekvata och som tar upp hur man kan se på plats och rum. Därefter relaterar jag till dem mot resultaten från den empiriska studien; i detta avsnitt och andra. Valet av de tre teorierna har också skett utifrån deras relevans för studien. Jag är medveten om att det finns flera passande och intressanta teorier, men ett val måste göras i mångfalden. Valet har också gjorts för att spegla tre perspektiv. Teorierna lånar ibland perspektiv från varandra, men väger över i respektive perspektiv. De har ibland också påverkats och inspirerats av samma källa/källor. Här beskrivs de långt ifrån i sin helhet, utan översiktligt tas några delar upp, så som jag förstår dem. I kapitlet redovisas och diskuteras också resultat från den empiriska studien som hänförs till kyrkogården som fysisk och social plats.

När det gäller en kyrkogård, så är den både en plats och ett rum som i sin tur innehåller flera platser och rum, beroende på definition. Ibland talas det om att de enskilda gravarna och familjegravarna är rum. De större rummen är t.ex. minneslundar, andra typer av gemensamhetsgravar och gravkvarter. Kyrkogården består dessutom av minnesplatser. Därutöver finns det på kyrkogården bl a ett gemensamt gångsystem och öppna gemensamma platser. Vissa kyrkogårdar har en kyrkobyggnad, ett kapell och/eller andra byggnader. Tillsammans bildar dessa kyrkogården – platsen, som ibland benämns kyrkogårdsrummet. I kapitlet tas också upp *virtuella kyrkogårdar* – vad nu detta är för sorts plats/platser eller rum?

Tre perspektiv, tre teorier

De tre valda teoretiska perspektiven har, som nämnts, ibland samma utgångspunkt och har ibland inspirerats av samma källa/källor. Samtliga har i olika grad påverkats av Heidegger¹⁴, men även Hägerstrands¹⁵ tidsgeografi har varit inspirationskälla. Deras fokus är dock olika.

Tuans perspektiv

Bland dem som beskrivit och diskuterat begreppen *space* och *place* ur ett humanvetenskapligt perspektiv är den kinesisk-amerikanske humangeografen Yi-Fu Tuan. Tuan har påverkats av Heideggers filosofi om begreppet *space* och lånar hans tes om att *space från varje centra av medvetenhet och primitiv medvetenhet är snarare en fråga om "Jag kan" än "Jag tror". "Nära" menas "till hands" och "hög" menas "för långt borta för att nås". (Heidegger 1971, Tuan 1990 (1974) s.216).* Han har en föreställning om att "distans" innebär inte bara "nära" och "långt bort", det innehåller också en tidsföreställning, dåtid, nutid och framtid. Tidsenheter används för att säkerställa vad som menas med t.ex. "lång distans", det tar si eller så lång tid att resa dit, dvs. avlägsna platser är också avlägsna i tid, antingen i dåtid eller framtid. Sålunda är avståndsuppfattning samtidigt en tidsuppfattning (Tuan 1990(1974)).

Tuans fokus ligger på det humanistiska planet. Enligt honom är *space* och *place* två begrepp som behöver varandra. *Space* täcker den fysiska, spatiala configurationen, medan *place* innehåller personliga attribut inom *livsvärlden*¹⁶. *Livsvärlden* består av människor, djur, växtlighet, gator och hus, himlakropparna, väder, dygnets och årstidernas rytm, osv.. Det är viktigt att framhålla att livsvärlden också innehåller det ogripbara, t.ex. känslor. Medan *space* är en fysiskt mätbar yta och som kan kvantifieras, innehåller *place* historia och mening och förkroppsligar människans erfarenheter och strävanden. *Place* finns alltid inom medvetenheten och är beroende av perception, känslor och närvaron av en individ (ibid. 1990(1974))

¹⁴ Martin Heidegger (1889-1976), tysk filosof

¹⁵ Hägerstrand, T. (1974). "Tidsgeografisk Beskrivning". *Svensk Geografisk Årsbok* 50:86-94.

¹⁶ *Livsvärlden*, på tyska *Lebenswelt*, en term som myntades av den österrikiske fenomenologen Edmund Husserl (1859-1938).

Perception, attityd, värde och världsbild är Tuans nyckeltermerna som han menar överlappar varandra. Enligt honom uppfattar och reagerar vi på världen med alla våra sinnen. Informationen som är tillgänglig för oss är enorm, men vi sorterar intrycken. Detta gör vi utifrån kultur, men också individuellt. Tuan konstaterar att människor i moderna samhällen tycks uppfatta omgivningen främst genom synen. För människorna är *space* avgränsat och statiskt, ett ramverk, en matris av objekt. Men utan objekt och gränser är *space* tomt, där är inget att se – inte ens om det fylls med vind. En annan poäng är, påpekar Tuan, att vårt seende är selektivt och speglar våra erfarenheter, t.ex. om vi återvänder till vår barndoms trakter finner vi att inte bara landskapet har förändrats utan också vårt sätt att se på det (Tuan 1977)

Tuan diskuterar också kultur, erfarenheter och upplevelser. Han menar att om vi skall kunna förstå en persons miljö-/omgivningsmässiga preferenser, måste det biologiska arvet, uppväxt, utbildning, arbete och fysiska omgivning undersökas. För förståelse för gruppattityder och preferenser är det nödvändigt att känna till gruppens kulturella historia och erfarenheter. Men, påpekar Tuan, det är inte möjligt att skarpt skilja kulturella faktorer och den fysiska miljöns roll. Koncepten "kultur" och "miljö" t.ex., överlappar varandra och enligt Tuan gör även koncepten "människa" och "natur" detta.

Vidare menar Tuan att människan har en högt utvecklad kapacitet för symboliskt handlande. Den artificiella miljö som människan skapat kring sig är en följd av mentala processer och myter, legender och forskning. Dessa har människan vävt in för att känna sig hemma. I alla tider och på alla platser har människor strukturerat sina världar mycket olika vilket bidrar till mångfalden av kulturer. Många kulturernas trossystem främjar och understödjer platsers andar. Moderna sekulariserade samhällen motverkar tron på andar, men trots detta dröjer sig spår kvar i människors attityder exempelvis till begravningsplatser, speciellt sådana av nationell betydelse och i attityder hos "bevarandemänniskor" som har en benägenhet att se vildmarksområden som heliga, en sorts naturens katedraler. Symboler kan också användas av människorna som tecken för makt, t.ex. står kors för kristendom, krona för kungamakt, cirkel för harmoni och perfektion. En värld som är rik på symboler, objekt och händelser får mening för dem som ingår i kulturen, men kan te sig skrämmande för utomstående (Tuan 1977). Sett i detta perspektiv kan en kristen kyrkogård verka främmande för exempelvis en muslim.

Två grupper, som Tuan intresserat sig för, är besökare, *visitors* och infödda, *natives*. Dessa grupper fokuserar på helt olika aspekter i miljön. Tuan pekar på att besökare bedömer miljöns estetik i första hand och då utifrån dennes uppfattning om vad som är estetiskt. De infödda, å andra sidan, lägger i sin bedömning av miljön in aspekter på det liv som levs på platsen, vad detta betyder för innevånarna, deras lokala historia osv.

Christian Norberg-Schultz perspektiv

Den norske arkitekturprofessorn Christian Norberg-Schultz är den som här får representera det fenomenologiska perspektivet. I likhet med Tuan har han inspirerats av Heidegger. Norberg-Schultz utgångspunkt är att vi med *plats* i allmänhet menar en totalitet av konkreta ting med materiell substans, form, färg och struktur. Sammantaget bildar dessa en sorts platsens miljökaraktär och skapar platsens speciella atmosfär, dess *Genius loci* (Norberg-Schultz 1980). Om plats säger Norberg-Schultz:

En konkret term för omgivning är plats, [place]. Ett vanligt språkbruk är att handlingar och skeenden äger rum eller tar plats. Det är meningslöst att tänka sig ett skeende utan referens till en lokalitet. Platsen är uppenbarligen en integrerad del av existensen (Norberg-Schultz 1999 s. 91).

Norberg-Schultz (1999) tar fasta på detta när han definierar begreppet *plats* och uttrycker att plats är ett fenomen, en kvalitet, som innehåller kulturella traditioner och miljöbetingelser, konkreta ting med materiell substans. Begreppet kan enligt detta synsätt inte reduceras till enbart beståndsdelarna. Då går platsens kvalitet, själva fenomenet, förlorat. Följaktligen ingår *livsvärlden* även i Norberg-Schultz' platsbegrepp. Med det menar han hela vår existens, konkreta fenomen och känslor. Norberg-Schultz menar att tid och rum visserligen är delbara i språket, men i verkligheten är de odelbara, en uppfattning han delar med Tuan. En skillnad mellan Norberg-Schultz' och Tuans *place* är att för Norberg-Schultz står *place* i nutids-form, medan det för Tuans omfattar både dåtid, nutid och framtid, vilket är Tuans sätt att beakta tidsaspekten. Både Norberg-Schultz och Tuan menar att *space* tillhandahåller *place*. Norberg-Schultz trycker på karaktär som en betydelsefull komponent medan Tuan framhåller den situationella kontexten.

Norberg-Schultz (1999) fokus ligger huvudsakligen på att förklara och tolka en plats och i detta ingår begreppet *Genius loci*. Platsen skall ses som ett fenomen som innehåller såväl fysiska element som människors historia, minnen och upplevelser på den bestämda platsen. Norberg-Schultz har tyngdpunkt på förståelse för arkitektur och platsens konkreta ting, som han framhåller har betydelse för platsens karaktär och atmosfär. Men han fokuserar även på betydelsen av det han kallar människans *existentiella fotfäste*, som han menar är arkitekturens uppgift att tillhandahålla. Till detta har han fått inspiration från Heideggers koncept om *dwelling*¹⁷, enligt Norberg-Schultz synonymt med *existentiellt fotfäste*. Men Norberg-Schultz använder också detta för att beteckna den totala relationen mellan människa och plats. *Existentiellt fotfäste* uppstår när människan kan finna mening, orientera och identifiera sig med den omgivande miljön. *Dwelling* är således något mer än bara *skydd*. Enligt Norberg-Schultz implicerar det att *space* där liv uppstår är *place* och han uttrycker detta:

A place is a space which has a distinct character (ibid. s 5).

Giddens teori om strukturer

Den brittiske sociologiprofessorn Anthony Giddens presenterade 1984 en egen teori om strukturer i *The constitution of society: outline of the theory of structuration* (Giddens 1984). Centralt i denna teori är strukturer och det Giddens kallar sociala praktiker. Med strukturer menar Giddens samspelsmönster som sträcker sig över tid och rum och består av regler och resurser. I strukturerna skapas och återskapas plats och rum genom människors interaktion i sina sociala handlingar. Strukturen framträder i strömmen av handlingar. Handlingar och struktur är sociala konstruktioner, menar Giddens och studiet kan endast ske utifrån en eller flera separata personer och därför måste metoder användas som utgår från den enskilde individen vid studiet. Balans mellan struktur och individ försöker han skapa genom att se individuella handlingar som på en gång både strukturerade och strukturerande (Giddens 1993).

Med sociala praktiker menar Giddens mänskliga handlingar i vardagen. Dessa påverkar varandra ömsesidigt och påverkar sociala institutioner¹⁸ och samhället. Sociala praktiker är ordnade över tid och rum, då de alltid sker i tid och rum. Då konstitueras tidrummet i struktureringsprocessen. Konsekvensen av detta är handling som led i pågående processer. Här spelar rutiner en roll och Giddens uttrycker detta:

Human action occurs as *durée*, a continuous flow of conduct, as does cognition. Purposive action is not composed of an aggregate or series of separate intentions, reasons and motives (Giddens 1984, s. 3).

Begreppet *handling* är enligt Giddens, inte bara tillfälliga händelser och skeenden, utan också de underliggande mönster, rutiner, regulariteter, i människors beteende som beror på de relationer de har till varandra och till strukturen. Handlingar utförs av människor eller grupper av människor och rutiner skapas då dessa handlingar reproduceras och bildar mönster. Rutinerna skapar i sin tur strukturer som inte är kopplade till människor individuellt, utan till social nivå. För att diskutera relationen mellan struktur och människa, introducerar Giddens begreppet *agency*¹⁹ (ibid. 1984).

Människorna handlar utifrån de kunskaper de har om de kulturella och sociala systemen²⁰ som råder där de är. Handlingarna präglas av egna behov och önskan att uppnå vissa mål. Men människorna har inte möjlighet att helt förutse de totala konsekvenserna av sina handlingar. De omedvetna och oavsiktliga effekterna av handlingarna ansluter sig till strukturen. Detta får till följd att våra handlingar går utöver våra avsikter och resulterar i att mänsklig intention inte ensamt kan förklara en struktur. På så sätt blir handling och struktur både orsak och verkan. Till sin karaktär blir strukturerna både möjliggörande och begränsande för människorna. Sålunda omvandlas mänskligt handlande till nya strukturer som därmed blir föränderliga och icke statiska till sin karaktär. Med detta synsätt blir

¹⁷ Se vidare i Heidegger, M. (1971): *Building Dwelling, Thinking. Poetry, Language, Thought*. A. Hofstadter. New York, Harper & Row: s. 143-161.

¹⁸ Sociala institutioner är enligt Giddens sociala aktiviteter som följs av majoriteten av ett samhälles medlemmar. Institutioner innefattar normer och värden som de flesta följer (Giddens, 1989).

¹⁹ Ungefär Drivkraft, den bestämmande faktorn, påverkan.

²⁰ Sociala system är komplexa fenomen och dynamiska till sin karaktär, d.v.s. de förändras över tid och när de interagerar med omgivningen.

människorna aktörer i samhället, handlande subjekt som kan påverka ramarna, individuella aktörer som kan ses som subjekt i samhället (ibid. 1984).

Enligt Giddens har *tiden* förbisetts som uttryck för betydelsefull variation i den sociala kontexten för handling och för sociala institutioner. Samma sak gäller *rummet* i betydelsen *platsen*. Tillsammans lokaliserar tid och rum handlingen socialt. För Giddens är rummet kontext och scen för social handling, alltså samhället, då rummet är både konkretisering och konstituering av detta. Rummet är både redskap och resurs för social handling. Han menar att tid och rum är aspekter av sociala handlingar. I handlandet tar aktörerna strukturer i bruk och då reproduceras, påverkas och förändras strukturerna, kontinuerligt i tidrummet (ibid. 1984).

Giddens har inspirerats av kulturgeografen Torsten Hägerstrands tidsgeografi²¹ som utgår från de fenomen som vardagens rutiner utgör och som Giddens lägger stor vikt vid, särskilt den rutinmässiga karaktären i det dagliga livet och hur människor anpassar sig efter de möjligheter och begränsningar som följer deras liv i tid och rum. Men till skillnad från Hägerstrand, som ser människan som ett objekt, ser Giddens människan som ett subjekt. Giddens vill ta hänsyn till rummets sociala dimensioner, och människornas sociala sammanhang. Närvaro eller frånvaro måste förklaras och för detta introducerar Giddens begreppet *locale*, lokalitet (Giddens, 1981). Detta *locale* är egentligen en omtolkning av Tuans *place*-begrepp som Giddens inspirerats av. Lokalitet är enligt Giddens ett fysiskt område för interaktion och som har gränser som koncentrerar interaktionen. Han använder detta begrepp i stället för plats. Platser eller scener används ständigt av aktörerna i interaktionen och skapandet av möten över tid och rum. Så t.ex. är en anläggning inte bara en fysisk struktur utan en artefakt avsedd för mänskligt handlande och som skall förstås utifrån dess ändamål (Giddens 1984).

Giddens berör kortfattat vad han menar med identifikation med rum, som han kallar platskänsla, *sense of place*, som är av betydelse för upprätthållandet av ontologisk trygghet²². Det rutinmässiga handlandet i lokaliteterna skapar identitet mellan människa och omgivning och formar delar i tillvaron. Tidsgeografin spelar en väsentlig roll i detta, men den måste utvecklas främst genom att ta hänsyn till rummets sociala dimensioner som präglar både människorna och platserna. Giddens föreslår att detta kan göras genom hans idé om lokalitet och *regionalization*. Med begreppet regionalisering menar Giddens livsvägarnas rörelse, som när de iscensätts påverkar olika former av tidsavgränsningar, t.ex. ligger rummen i ett hus olika i förhållande både till andra rum och tid. Men regionalisering är inte bara en lokalisering i rummet. Det syftar också på zonindelning av tid-rum i relation till det rutinmässigt sociala praktiska livet (ibid. 1984).

Ett viktigt påpekande från Giddens är att han menar att hans teori om strukturering ibland använts i forskningsprogram, där teorin i sin helhet applicerats som tolkningsverktyg på ett forskningsområde. Själv menar Giddens att avsikten med teorin snarare är att förmedla ett grundläggande synsätt som kan användas för att kritiskt granska eller på ett måttligt sätt tolka. Han uttrycker det så här:

The overall framework of structuration theory, I hope, is relevant to anyone writing about very broad questions of social organisation and transformation, as I tend myself to do. In many more confined areas of empirical research it is not especially helpful to drag in a large apparatus of abstract concepts (Giddens 1991, s. 213).

²¹ Hägerstrands tidsgeografi utgår från det dagliga livets rutinartade karaktär, som innefattar en mängd förflyttningar mellan olika stationer i tidrummet. (Hägerstrand 1974).

²² Ontologi = läran om verkligheten, Ontologisk trygghet har med känslan av trygghet i vid bemärkelse att göra, eller enligt fenomenologins terminologi "i-världen-vara".

Ungdomars syn på kyrkogårdar, relaterat till plats, rum och tid

Kapitel 6. I detta kapitel vävs teorier ihop med empiri för tolkning och djupare förståelse för resultaten. Det kvalitativa materialet består av uppsatser, 39 st, och bandupptagningar från gruppdiskussionerna som var 4 st och som efter utskrift omfattar drygt 40 sidor. Med detta material har jag arbetat tematiskt, försökt finna gemensamma, återkommande teman och ordna materialet efter dessa. Material som inte redovisats här består av upprepningar, sådant som andra redan sagt eller skrivet.

Om något förklaras så klart och tydligt att ingen kan missförstå så kommer någon att missförstå (Hernes, 1979 i Holme & Krohn Solvang, 1997, s. 290).

Detta citat visar på att det inte är självklart att endast en viss tolkning är den enda riktiga. De som lämnat information, respondenterna, kan faktiskt mena något annat. Det handlar om kommunikation, mellan uppgiftslämnaren och forskaren. (ibid 1997).

Kyrkogårdsplatsen och kyrkogårdsrummet

Kvalitetsplatser för kvalitetstid, är en fras som myntats från idén om kvalitetstid och i analogi med idén om heliga platser. Idén med kvalitativa platser är att de försöker uttrycka känslan av att dra nytta av vad som kommer från en särskild plats. På ett liknande sätt som kyrkor upplevs som heliga platser, kan platser upplevas som kvalitetsplatser. Kanske är kvalitetsplatser en sekulariserad version av heliga platser (Davies and Pitt 1992). Kyrkogårdar kan vara kvalitetsplatser.

Med plats menar Norberg-Schultz en totalitet av konkreta ting, såsom materiell substans, form, färg och struktur och han uttrycker att plats är ett fenomen, en kvalitet som också innehåller kulturella traditioner och miljöbetingelser. En plats i Norberg-Schultz mening innehåller hela vår existens, konkreta fenomen liksom känslor. Detta kallar han livsvärlden (Norberg-Schultz 1999). Enligt en sådan definition ingår kyrkogården i människors livsvärld. Som fenomen inrymmer en kyrkogård också flera fenomen, då kyrkogården består av gravar, minneslundar m m och är en del av människans existens, både i livet och därefter.

Norberg-Schultz tes om att olika handlingar kräver olika platser gäller även för kyrkogården. Den har de egenskaper som behövs för att bevara minnen, understödja sorgearbete, ge möjlighet till ensamhet och kontemplation och kan vara en samlingsplats vid högtider och minnesstunder. Vi får inte glömma att kyrkogården också har en funktion som arbetsplats. På en kyrkogård känner vi en speciell karaktär, det som Norberg-Schultz betecknar som platsens struktur, "rummets tredimensionella organisering av platsens element". Tillsammans med den allmänna atmosfären, bildar dessa det som Norberg-Schultz kallar platsens *Genius loci* (Norberg-Schultz 1980). Det säregna för den speciella platsen, kyrkogården i detta fall, och associerar till var och ens upplevelser, tillfälliga, exklusiva, meditativa osv

En beskrivning av kyrkogårdens *Genius loci* i Norberg-Schultz' mening gör en av ungdomarna, Jenny, i studiens uppsatsdel. Hon tar upp platsens struktur genom att visa på det säregna för platsen och sina föreställningar utifrån känslor och erfarenheter. Uppsatsen speglar också en kvalitetsplats.

(...) Vad som är viktigt med en kyrkogård är att den är vacker och rofylld. Där ska vara grönska i överflöd så att man ska känna att man träder in i en liten oas i stan. Man ska känna att man har kommit till platsen för de döda, lite närmare himmeln. Stora träd är viktiga så att man känner sig trygg, för de skänker trygghet, så att man kan slappna av. Kompostering är så klart jätteviktigt, liksom att man tänker på vilka redskap man använder vid skötseln osv. Att man alltid tänker på naturen är en förutsättning för en bättre framtid, men detta gäller ju överallt. Det är även viktigt att man behåller olika traditioner från olika kulturer på sin gravplats, som stenar, foton, blommor osv. Att man på barngravar har lite leksaker osv. En personlig gravplats är viktigt, att man kanske kan återspegla lite av den dödes personlighet. Då blir det även intressantare för andra att studera deras gravplats, man får en bättre helhet runt den döde då. Tanken att man skulle ha aktiviteter och picknick osv på en kyrkogård stödjer jag inte precis. Som jag skrev innan tycker jag att det är viktigt att kyrkogården är en rofylld plats. Har man aktiviteter på en kyrkogård som t.ex. picknick blir det pratigt och lite störigt. Då tror jag att man får svårt att "nä" och få "kontakt" med den döde. Picknick tycker jag passar sig bättre på en grön plats utanför kyrkogården. Jag tycker att det är viktigt med en kyrkogård, men även att man skulle göra det lättare att "begravas" utanför. För att jag skulle vilja att man spred min aska i en bäck i ett skönt skogsområde, eller något sådant och skulle inte vilja att mina efterlevande skulle ha en massa problem med min önskan. Så på detta sättet skulle kyrkogården bli lite mer modern. (Jenny)

Enligt Jennys beskrivning av kyrkogården, så har den också de rum Norberg-Schultz definierar som *det konkreta rummet* bestående av fysiska element och *det upplevda rummet*, varseblivningsfältet. I anslutning till Norberg-Schultz konkreta och upplevda rum kan Giddens begrepp om rutinisering ställas. Detta handlar om hur människor förhåller sig till psykologiska, kulturella, sociala och rumsliga mönster. Genom att människor reflekterar över handlingar, skapas mönster av interaktion. Dessa utvecklas till standard och institutionaliseras med tiden och får strukturella egenskaper. I interaktionen stödjer sig människorna på de strukturer som rutiniseringen skapat, även om det medför att strukturella egenskaper förstärks²³. Enligt Giddens är rutinerna kopplade till traditioner (Giddens 1984). Kyrkogårdsbesökarens handlingar kan visserligen vara av rutinkaraktär, men de flesta skulle nog definiera ett kyrkogårdsbesök som tradition. Jenny menar att kultur och tradition i form av gravplatser och utsmyckning är viktigt. Hon nämner bl a foton på graven som tradition och här kan vi se att ett delvis nytt inslag på svenska kyrkogårdar uppfattas som tradition, som Giddens teori om att handlingar påverkar strukturer, vilka kan bli till rutiner som därefter kan utvecklas till traditioner.

Den beskrivning som Jenny ger av sitt sätt att se på kyrkogården stämmer också väl med Tuans definition av *place*, att denna innehåller historia och mening och förkroppsligar människans erfarenheter. Medan *space*, enligt Tuan, tillhandahåller en situationell kontext för *place*, är denna i sin tur bestämd av villkor för utveckling av *space*.

Flera ungdomar uttryckte att de kände trygghet genom att känna igen kyrkogården så som de var vana att se den, antingen utifrån erfarenhet eller föreställning, precis som Tuan beskriver i sin definition av *place* och hur vi uppfattar rum och platser. Kyrkogården hör dock inte till de ställen som besöks dagligen, men att veta vad som väntas på kyrkogården innebär trygghet. Därför vill ungdomarna inte att det ändras för mycket. Det kan innebära risk för att de inte känner igen sig. Helena uttrycker detta så här:

Kyrkogårdar eller kyrkoplatser är någonting jag nästan aldrig tänker på, kanske för att det hittills inte berört mig särskilt mycket. Det är väl något man tar för givet att det finns. Naturligtvis ska de finnas kvar som en lugn och fridfull plats. När jag skrev lugn så menar jag mycket grönt gräs och en del träd. Det är också viktigt att man inte ändrar för mycket på platsen eftersom det ska vara en trygg och säker miljö. Däremot tycker jag att den ska vara välskött. En del utsmyckning med t.ex. konst kan få platsen att se trevlig ut, men inte så mycket konst att det "bryter" det naturliga. (...) (Helena)

Giddens menar att vi föds in i sociala relationer och lever med dessa resten av våra liv. Genom dessa relationer är vi förbundna till en särskild historia, vi har alltså ett arv som innehåller principer och normer för beteende. Detta arv tar vi för givet och reflekterar inte över det. Själva processen är ömsesidig och när vi modifierar eller förändrar tankemodellerna påverkar vi strukturen, nya normer, sätt att reagera och resonera skapas (Giddens 1984).

När det gäller kyrkogårdar, tillhör dessa vårt kulturarv, såväl vad gäller historia som principer och normer för beteende. Av tradition är dessa principer och normer rotade och förändringar sker mycket långsamt. Med detta resonemang, bör varje enskild individs erfarenhet av kyrkogårdens uttryck. Den som är uppvuxen i en region med trädgårdslika kyrkogårdar, bör ha detta som referensuttryck. Kyrkogården ingår också i de relationer och i den struktur som Giddens beskriver. Många tar dessa för givna och reflekterar inte särskilt mycket över dem. Detta gäller Klas:

Kyrkogården!? Jag är nog ganska gammalmodig i mitt tänkande när det gäller kyrkogårdar. Jag är inte själv så ofta på platsen för de döda, men när jag väl är där, så tycker jag att det är en underbar plats att vara på. Ofta känner jag att det är lite otäckt när man kommer innanför grindarna till kyrkogården, men detta släpper efter ett tag så man kan koppla av och bara segla iväg i tankarna. Jag tänker ofta tillbaka på bra och härliga minnen som jag har kvar efter min morfar som gick bort för snart 3 somrar sen. Så som många kyrkogårdar idag är utformade är det ideala med fina stora träd, mixat med små formgivande växter och buskar. (...) (Klas)

Här framkommer inte bara den koppling mellan platsen, känslan och minnen som Giddens framhåller, utan även Norberg-Schultz' koncept om *Genius loci* och Tuans perceptionsbegrepp.

En kyrkogård i vårt samhälle tycker jag ser bra ut som den gör. Många träd och buskar med en del symboler vid gravstenarna, t.ex. som murgröna eller palmlblad. Allting skall vara välskött anser jag. Platsen skall vara under beskyddelse. Ett problem som idag finns är ju skadegörelsen på kyrkogårdarna. Jag vet inte riktigt hur utbredd den är, men ändå att man kan försöka göra något åt det. Exempelvis någon form av vakt, larm eller kamera. (Björn)

---

²³ Giddens kallar detta "the duality of structure".

Men, får vi alla plats på kyrkogården? En fundering inför framtiden. En fråga om plats eller rum, inte för interaktion utan för förvaring!

Jag har alltid undrat hur man ska lösa problemet med platser. Jag menar, fler och fler gravplatser behövs ju hela tiden, men det finns väl inte hur många som helst? Men senast i förra veckan fick jag en del av svaret på min fråga. Man sa att det tar ungefär 25 år innan alla "rester" från ett lik har brutits ner och efter att denna tid har passerat så kan man tydligen återanvända gravplatsen. Men hur gör vi om det inte finns någon som är villig att säga upp någon av sina förfäders gravplatser? Ja, det är en fråga som jag inte har en aning om vad svaret är till den. (...) (Bastian)

Möten, traditioner och rutiner

Upprepningarna i det sociala livets aktiviteter sker ständigt och består i hög grad av rutiner. Detta ger en känsla av tillit och ontologisk trygghet. Rutinerna är viktiga för människors interaktioner på en plats. Till grunderna för människors möten hör upprepningar och dessa tillhör också grunderna för livsmönster och lokal kultur. Människorna upplever trygghet i rutinerna. Vid förändringar av rutiner kan oro och osäkerhet uppstå. Förändringar kan upplevas som störningsmoment som bryter tryggheten, rutinerna och det invanda. Även modernt liv innehåller rutiner och dessa är viktiga. Skillnaden mot ett traditionellt samhälle är att i det moderna ifrågasätts rutiner (Giddens 1984).

Kyrkogården är en plats, ett rum för både möten, traditioner och rutiner och ett uttryck för lokal kultur. Det går visserligen knappast att tala om upprepningar och rutiner när det gäller det sociala livet på kyrkogården i jämförelse med vardagslivet. De ritualer som försiggår på kyrkogården kan ändå betraktas som upprepningar och rutiner, då de oftast följer en viss ordning och tradition, trots att det kan förflyta lång tid mellan upprepningarna. Enligt Giddens ingår ritualerna som en del i människors livsmönster och rutiner och interaktionerna följer tradition och kultur. Detta är viktigt för upprätthållandet av den ontologiska tryggheten, som är viktig vid ritualer och ceremonier på kyrkogården.

En annan aspekt av Giddens teori som är av intresse här, är den om ett utrymme *regionalisering*. Det handlar om zonindelning, t.ex. fram- och baksida, en indelning som kan begripas genom att vissa rum tillskrivs vissa sätt att bete sig. Vissa områden bildar bakre regioner, *back regions*, när aktiviteter pågår på andra håll, som då är den främre regionen, *front region*. Detta behöver dock inte vara ett konstant tillstånd, eller en tänkt indelning, utan växlar med tiden och aktiviteter. Det beror på sammanhang, interaktion och aktivitet när ett rum är fram- respektive bakre region²⁴. Den bakre regionen används som en resurs för människorna för att t.ex. upprätta ett avstånd mellan den egna tolkningen av sociala processer och den som upprätthålls av officiella normer. Det är också en indelning utifrån tidrelatering som följer växlingar i situationer (ibid. 1984). Så kan t.ex. ett kyrkogårdsrum i en situation vara ett terapeutiskt rum, men i en annan situation en grön oas eller en arbetsplats. Den gröna oasen är framsida, för rekreation och baksida för dem som söker avskildhet. Som arbetsplats är kyrkogården ibland en framsida för personalen, men en baksida då de inte vill synas eller störa besökare i rituella och ceremoniella ärenden. Kyrkogården fungerar som baksida för dem som söker ett terapeutiskt rum och ger då den avskildhet som kan behövas för sorg och minnen. Baksidan här ger dock inte total avskildhet för den enskilde utan kontakt är möjlig om så önskas med framsidan. Utifrån tidrelateringen är kyrkogården en framsida för kyrkogårdsarbetarna på dagen, på helger däremot är den både fram- och baksida beroende på vad besökaren har för avsikt med sitt besök.

Sociologen Björn Andersson (2002) visar i sin avhandling hur ungdomar i åldern 13-18 i Göteborg använder kyrkogården för att iscensätta ritualer och testa gränser för det de menar är övernaturligt (ibid s.138-139). Ungdomarna Göteborgs-studien diskuterar så här:

...

Tommy: Så blev det så sent på kvällarna man drog ner till kyrkogården och sånt. Höll på med brudarna.

Taisto: Ja, gick man ner till kyrkogården eller så gjorde man någonting sånt där, typiskt mycket med makter att göra. Det var witch.board och sånt där.

Tommy: Ja det var en kille som gjorde massor med ritualer. Han ritade stjärnor som vi skule ställa oss på och sånt, och så fick man djävulen i sig. Sånt tyckte vi var jätteroligt.

²⁴ Jfr även Lieberg (1992) som med inspiration från sociologien Erving Goffman använde begreppen "on stage" och "back stage" för att beskriva ungdomars rörelser och handlingsmönster i det offentliga rummet (ibid 1992).

(...) Det offentliga livet hjälper ungdomarna att gå över och testa gränser. Ritualerna på kyrkogården är ett sådant exempel. Det handlar om existentiella frågor, om liv och död, mörker och ljus. (ibid s.. 138-139)

Rutiner, upprepningar och traditioner hör ihop. Deras betydelse kan dock förändras och Giddens tar upp tre slag av "avrutinisering":

1. Vid naturkatastrofer och vid möten med andra kulturer sker förändringar i det traditionella samhället, men traditionsbundenheten ändras inte.
2. Traditioner ifrågasätts och olika tolkningar ställs mot varandra.
3. Traditionen som legitimering ifrågasätts. Historisk och social kunskap används för att förändra ett samhälle.

(Giddens 1996)

Ungdomarna i studien beskriver möten med andra kulturer, på ett sätt som gör att det inte kan uteslutas att kulturmöten på sikt kommer att innebära en sådan avrutinisering som Giddens beskriver i sin första punkt ovan. Ätminstone kommer det att leda till ifrågasättande och förändring av traditioner. Elezi företräder traditionsbundenhet, men ifrågasätter kyrkogårdens lokalisering inne i staden och den förändring som en övergång till virtuella kyrkogårdar skulle innebära.

Det var första gången jag var på ett kyrkogård. Anledningen att jag aldrig varit där är att jag tycker att det är skrämmande att vara där. Men nu när jag varit där med klassen så var det ganska lugnt. Det var inte så skrämmande. Jag tänkte mycket på döden den dagen hur jag vill att mitt grav ska se ut. Var jag vill bli begravd osv. Jag tyckte att kyrkogården i Landskrona var fin och gravarna var väl skötta men den borde inte ligga så nära stan, nära vägen där bilarna kör. Den borde ligga någonstans där det är tyst och fridfullt. Grönt, med massor med fina träd och massor med blommor. Och det där med Internet, tycker jag är fel. Sjukt! (Elezi)

Johan är också traditionsbunden och samtidigt medveten om att möten med andra kulturer måste innebära förändringar även för hans egen del. Han är öppen för förändringar och ser samhörighet med kulturen som viktig, samtidigt som han pekar på det nödvändiga med integrering i samhället på alla plan, även på kyrkogården. Kanske ändras den rådande kulturen i den riktning som Johan tänker sig. Det kan rent av vara fråga om Giddens tredje punkt ovan, då insikter om nödvändigheten med integration är social kunskap.

En kyrkogård är enligt min mening en plats av ro och ett område att minnas och glädjas på. Självklart är den sörjande delen viktig. Tycker att kyrkogården vore en plats där man kan fly ifrån vardagen. En viktig detalj är samhörigheten med kulturen. Skogskyrkogårdar är ett bra exempel på framtidens kyrkogårdar. Att utsmycka kyrkogårdar kan vara en god idé, men tycker det är viktigt att inte låta kyrkogården mista sitt syfte, och bli en konstpark eller liknande. Integration är ett viktigt budskap på de nya kyrkogårdarna. Ska man kunna integrera i samhället är det viktigt att göra detta på alla plan. Kompostering och kretslopp är viktigt på framtidens kyrkogårdar. När vi får mindre och mindre plats på vår planet är det en självklarhet med just det. Att ha aktiviteter på kyrkogården kan vara bra. Om dessa har anknytning till kyrkogården, kyrkan, livet, döden eller något annat passande. Att visa vördnad med de döda är en självklarhet!! Släktforskning, seminarier kan vara bra aktiviteter, kanske t o m trädgårdskurser.(Johan)

Många av ungdomarna har i enkäten svarat att de kan tänka sig att bli begravda t.ex. genom att deras aska sprids i en bäck, i havet eller på fjället. Flera tar också upp detta i sina uppsatser. Här kan det bli fråga om det som Giddens i sin andra punkt ovan menar ger upphov till avrutinisering, nämligen ifrågasättande av traditionen. I detta fall står begravning på kyrkogård för tradition och att få sin aska sprid i t.ex. havet för en utmaning av traditionen som kan leda till förändring.

Är kyrkogården en park?

Enligt Norberg-Schultz' uppfattning, är det genom erfarenhet som vi lär oss att olika handlingar kräver olika omgivningar (Norberg-Schultz 1999). Därför består t.ex. städer av en mängd olika platser, avsedda och i bästa fall också lämpade för olika funktioner. För mänsklig och mellanmänskliga "funktioner" krävs således olika platser, med olika egenskaper som stämmer med de kultur- och miljöbetingelser som gäller för platsen. Kyrkogårdar utformas för sin funktion i enlighet med gällande kultur och utifrån de miljöbetingelser som finns och en park utformas för sin funktion. Kan kyrkogården tänkas vara en park när funktionerna är så olika? Eller skall fokus sättas på de funktioner som är de samma för båda platserna, promenad, avkoppling, natur-, trädgårds- och skönhetsupplevelser?

Skillnaden mellan en kyrkogård och en park kan också förstås enligt Giddens koncept om hur sociala aktiviteter är organiserade i tid och rum genom *regionalisering*. Detta beskriver han som "den

tidsmässiga, rumsliga eller tidsrumsliga differentieringen i regioner, antingen inom eller mellan lokaliteter” (Giddens 1984, s. 376). Det är fråga om olika *spaces*, som inte bara är fysiskt uppdelade, utan också zoner i tid likväl som i *space*, vissa rum används vid vissa tider, andra vid andra tider. Den fysiska miljöns oftast givna natur, sammanbinds med rutiner som inverkar på reproduktionen av institutioner. Interaktionen som visar sig i de olika regionerna är avgränsade både genom rumsliga och tidsliga upp-/indelningar. Gränserna mellan regioner i en lokalitet markeras ofta antingen med symboliska eller fysiska avgränsningar. I de olika rummen kan olika möten ske oberoende av varandra. Regionaliseringen har betydelse för de sociala systemens strukturering och detta visar Giddens genom att uppdelningen av tidrummet åstadkoms i olika sammanhang. Han skiljer inte bara mellan fram- och baksida, utan också mellan upplåtenhet och inneslutenhet *disclosure – enclosure* som Giddens beskriver som hur olika sidor av jaget visas eller döljs (ibid. 1984). Kyrkogårdar används till skillnad från parker huvudsakligen dagtid, som arbetsplats och för ritualer och besök. Parker kan besökas i princip hela dygnet. Skillnaderna har en hel del att göra med platsernas funktion. Upplåtenhet och inneslutenhet förekommer på båda platserna, men på olika sätt.

Parker, liksom kyrkogårdar, har en mängd funktioner. Båda har träd och grönska som hjälper till att rena stadsluften och är till nytta för människorna för rekreation och hälsa. Begreppet park kan definieras utifrån fyra begreppssystem, formella, funktionella, geografiska och morfologiska (Bergsjö & Nilsson 1983). Begreppet kan också definieras som avgränsad mark, vanligen trädbevuxen, som anlagts eller vars ursprungliga naturbeskaffenhet bevarats och som vårdas för lek och rekreatiösa ändamål. Med anlagd park menas park som utgörs av anlagd mark, jfr. naturpark. Naturpark är

1. område, där omfattande parkanordningar ej avses att utföras, och som i detaljplan betecknas som specialområde: naturpark,
  2. park som består av naturmark; jfr. anlagd park.
- (Grahm 1991)

En kyrkogård upplevs som andligt laddad, eftersom platsen innehåller andliga element av upplevelsekaraktär, det kan vara t.ex. närvaron av vatten, en gammal kyrka, stenar, men också lång historisk kontinuitet som kan ge stämningar av andlighet. Symboler bidrar också till skillnaderna mellan park och kyrkogård. Symboler, bilder och tecken, med betydelser utöver de välkända, något vagt, okänt eller mystiskt bidrar till skillnaderna. Alla religioner har sina symbolspråk och symbolbilder (Berglund 1994).

Enkätfrågan till ungdomarna syftade till att få veta om de spontant kan uppfatta kyrkogården som något som kan kallas park. Svaren visar att de inte uppfattar kyrkogården som en park. Endast totalt 16 procent svarade *ja* på frågan. Om de svarande instämmer med Bergsjös och Nilssons definition av park, så är inte en kyrkogård en park, men någon kontrollfråga på denna punkt finns inte i enkäten. Ämnet återkom i uppsatsskrivningen och flera uttryckte sina åsikter i frågan.

I sin uppsats redovisar Eva att hon inte kan se kyrkogården som en park. Hennes formulering speglar Norberg-Schultz uppfattning om att var plats har sin funktion, att olika handlingar kräver olika platser, och har sina speciella egenskaper för mellanmänniskliga handlingar. Eva uttrycker att lek är en funktion, som kräver sin speciella plats och kyrkogården har sin funktion som begravningsplats och sitt ändamål. Dock menar flera andra att ”kyrkogårdspark” eller parker som sluter an till kyrkogården är tänkbara.

(...) Jag skulle aldrig kunna se kyrkogården som en park. En park är ett ställe för lek anser jag. På en kyrkogård ska det vara tyst. Det gör inget om man hör bilar eller liknande bara man hör att de är avlägsna så en mur eller bred hög häck vore bra att omge kyrkogården med... (...). (Eva)

Martin å sin sida har lagt märke till den fina miljön och att lokaliseringen har fördelar. För honom kan det fungera med kyrkogårdspark, den primära funktionen tycker han att man skjuter i bakgrunden, en bakre region om man så vill, en resurs att ha när så behövs.

Det som jag reflekterade över när vi gick på kyrkogårdsvandringen var den fina miljön. Det kändes bra att vara mitt inne i stan och ändå känna hur lugnt och grönt det var runt omkring. I framtiden skulle jag gärna vilja se fler kyrkogårdar inne i olika städer, som fungerar både som gravplats och park. Det ska gå bra att gå in på kyrkogårdar utan att behöva besöka gravar. Jag tycker inte att kyrkogårdar ska vara en religiöst laddad plats. Fler och fler människor blir mindre och mindre religiösa, men det kan ändå vara både avslappnande och skönt. Att ha ”kyrkogårdspark” inne i staden gör det ju också mer attraktivt och bo där. Luften blir också bättre. (Martin)

Även Klas åberopar i sin uppsats en vision om "kyrkogårdsparker" i framtiden. Här är det också fråga om förändring i tradition, sett ur ett kulturellt perspektiv. Det har inte varit tradition i vårt land med foton på gravstenarna, men andra religioner har tagit hit denna tradition och den tilltalar ungdomarna. En utmaning av traditionen i Giddens mening.

(...) Det jag möjligen skulle önska mig på en sån rogivande plats som kyrkogården är att kombinera parker och begravningsplatser. Det hade varit en mycket större chans att folk hade gått och besökt sina bortgångna om man hade haft en möjlighet att kunna ut och gå i skogen eller i en park. Men annars tycker jag att kyrkogården ska se ut som den alltid har gjort. Att många från andra kulturer sätter foto på de bortgångna på gravstenen gör ingenting. Jag hoppas på att detta kommer att överföras till svensk kultur också. Man blir glad när man ser ett glatt foto på någon man tycker om. Kanske fler lundar där man kan sätta sig ner och koppla av och tänka över sitt liv. (Klas)

Värdering av omgivningen, attityder och omgivningsperception enligt Tuan (1990 (1974)) kommer fram i Klas' uttryck och önskemål om att kyrkogården skall vara en rogivande plats. Detta kan uppfattas som en värdering och en attityd. Ett önskemål om fler lundar för avkoppling, eftertanke och upplevelse kommer till uttryck. En funktion som gäller för såväl park som kyrkogård.

I undersökningen *Kyrkogårdens meditativa rum*, framkom att det är viktigt för människor att det känns att man är på en kyrkogård och inte i en park. Minneslundan skall kännas som en helgad plats. Kyrkogården skall ge en speciell känsla och ha ett språk av andlighet och outtalad mystik. En sådan atmosfär kan uppnås genom t.ex. en storslagen natur, närvaro av kyrka, stenar (Berglund 1994).

Landskapsarkitekten och professorn Olav L. Moens reflektion har relevans här:

Kirkegården skal ikke være en park, og parken skal ikke være en kirkegård. Kirkegården skal vedkende sig at være kirkegård og den skall alligevel være smuk. (Moen i Klingberg 1997 s.19)

Ett meditativt rum

Norberg-Schultz menar att vi börjat inse att sann frihet förutsätter tillhörighet och att "boende" innebär att höra till en konkret plats. Han påpekar att ordet "bo" har många betydelser. Ordet kommer från det gammalnordiska dvelja där det betyder att dröja eller förbli. Via tyskans wohnen och gotiskans wunian kommer ordet även att innebära "att vara till freds", "att vara bragt in i friden". Detta leder till tyskans Friede som innebär att vara fri, i bemärkelsen skyddad från hot och faror och detta skydd skapas genom inhägnad. Norberg-Schultz hänvisar till Heideggers språkanalys som leder till innebörden "boende innebär att vara i frid på en skyddad plats". "Att vara bragt in i friden" kan innebära att man uppnår en stämning för meditation (Norberg-Schultz 1999). Kyrkogården är en skyddad plats i enlighet med Norberg-Schultz tes. Fysiskt genom att kyrkogårdar ofta är omgärdade av mur och/eller trädkrans, vilket ger en känsla av skydd. Frid uppnås av kyrkogårdens atmosfär, närvaron av gravstenar, minnesmärken, kanske en kyrka, men även de oftast majestätiska träden bidrar till att skapa en symbolisk laddning. Närvaron av porlande vatten från en bäck eller damm kan bidra till att dränka ljudet från världen utanför och medverkar till att ge platsen en andlig karaktär (Berglund 1994).

I begreppet *funktion* lägger Norberg-Schultz inte bara den allmänna betydelse av funktion, bruk, användning, utan han tänker sig att detta även innefattar "att vila ögonen på". Detta är också en funktion genom att det är avslappnande och betraktandet kan också ge en känsla av tillhörighet. Norberg-Schultz påpekar detta och säger att man måste se på "användning" som något mer än separata handlingar, man bör se på helheten, då tar man emotionella aspekter med in i funktionsbegreppet. Han använder detta som argument för att bruka fenomenologin som hjälpmedel för att förstå arkitektur och menar att man bör fokusera på hela *närvaron*, framför enskilda funktioner. Detta gör han utifrån Heideggers tankegångar och hans uttryck *In der Welt Sein* (Norberg-Schultz 1999). Vi använder t.ex. kyrkogården som plats genom vår närvaro där. Om man tänker så, kommer *platsbruk* att innebära både praktiska handlingar och emotionella tillstånd. Ett på det sättet utvidgat funktionsbegrepp kan vara användbart när vi vill tala om kyrkogården som en funktion. Kyrkogården skall inte enbart vara ett ställe för ritualer, utan är också en arbetsplats och en plats för möten och meditation. Då kommer de emotionella aspekterna och avslappnande funktionerna in i platsbruket, vilket innebär att kyrkogården kan ses som ett meditativt rum.

Enligt Tuan (1990(1974)) upplever och värderar vi omgivningen med våra sinnen, bl a synen. Han menar att i moderna samhällen lägger man större vikt vid det man ser än t.ex. det man hör.

In modern society man comes to rely more and more on sight. Space for him is bounded and static, a frame or matrix for objects. Without objects and boundaries space is empty. It is empty because there is nothing to see even though it might be filled with wind (ibid. s. 11).

Detta syns tydligt i denna studie, synintrycken spelar roll för ungdomarnas upplevelse och värdering.

Christian beskriver ett meditativt rum, där man i lugn och ro kan tala med sina nära. Där skall finnas den sorts mystik som Berglund också kom fram till att människor önskade. Viktiga element i den fysiska omgivningen för att uppfylla kraven för att ett meditativt rum skall fungera, är att platsen är grönska, träd och blommor nämns. Hemsidor för gravplatser kan aldrig uppfylla dessa krav eller ersätta den verkliga kyrkogården. Alltså är det något mer än synintrycken som har betydelse. Det talas om platsens karaktär, isolerad från omvärlden, lugn och rofylld, träd, buskar och blommor. Christian uttalar också människors behov av att få tala med något som symboliserar deras nära.

En kyrkogård skall vara isolerad från omvärlden. Det ska vara ett ställe där man i lugn och ro kan träffa sina bortgångna. Det skall även finnas en sorts mystik över kyrkogården. Tycker kyrkogården ska vara som förut med en blandning av det nya och det gamla. Själva platsen skall vara fint upplagd med träd och buskar, blommor m m som pryder gångarna som snirklar sig genom de olika gravplatserna. Det går inte att lägga upp en gravplats på en hemsida eller något liknande för då försvinner den känslan med att se och känna den avlidnes närhet. Jag tror att det är ett behov att få tala med något som symboliserar ens nära. (Christian)

Isoleringen från omvärlden som Christian nämner, kan förstås som Norberg-Schultz' koncept om *bo* där inhägnad skapar skydd och frid.

Tillgängligheten är också en aspekt. Det skall finnas möjlighet att göra gravbesök när det bäst passar, ett hot mot detta är om vandalisering och kriminalitet gör att kyrkogården måste stängas vid viss tid eller att den skall bevakas. Frågan är om Bastian uppfattar kyrkogården som den fridfulla och skyddade plats som Norberg-Schultz menar. Frågan är om inte lås och öppettider stör en funktion som plats för meditation.

(...) Vad gäller möjligheterna så vill jag att man alltid ska kunna behålla "sina" gravplatser. Jag vill att man fortfarande ska få besöka sina anhörigas gravplatser vid vilken tidpunkt som helst. Något som jag tycker skulle vara tragiskt är om våldet och kriminaliteten ökar mot kyrkogårdar för då tror jag att man kommer att sätta lås på grindarna. Det vore ju föregångligt om det skulle vara nödvändigt att ha speciella öppettider. Gällande komposteringen tycker jag att en så pass "naturlig" plats som en kyrkogård skall föregå med gott exempel. Alltså tycker jag att återanvändning av diverse material är en självklarhet! (Bastian)

Giddens uppehåller sig vid produktion av rum som handlar om att skapa eller producera såväl fysiska ²⁵ som sociala rum ²⁶ och att upprätthålla dem. Dessa rum kan ha såväl fysiska som "osynliga" avgränsningar. Produktionen av rum innefattas enligt Giddens även i vardagliga rutiner, i mellanmännsliga aktiviteter, t.ex. möten, och är dynamiska och varierande till sin natur. Människornas riktade uppmärksamhet är av betydelse. Vid möten kan osynliga avgränsningar vidmakthållas likväl som nya avgränsningar kan skapas, tillfälliga eller mera långvariga. Avgränsningarna erfars genom deltagarnas kroppshållning och mimik i interaktionen och mot omgivningen i övrigt. Giddens menar att det kräver särskild ansträngning att ta sig in i pågående sociala möten och han pekar på att det är viktigt att skilja mellan det fysiska rummet och det sociala eller som han kallar det, det levda rummet. Rumsskapandet sker såväl i storskaliga samhällsliga processer som i människors vardagliga interaktioner då aktivt ianspråktagande av rum sker. Det är vardagens samtal, sysslor och produktion i stor eller liten skala, som är rumsskapande. Det handlar om att ta i anspråk utrymme, men också om att hävda gränser och en viss ordning, som tillhör verksamheten och rummet. En viss interaktion med andra närvarande kan ske för markering av gränser. Detta kan ske antingen genom "vanlig hänsyn", tradition och liknande, eller genom förhandling. Giddens menar att människors sociala interaktion har stor betydelse för dem att i rumsligt hänseende forma sin verklighet (Giddens 1984).

Kan vi då skapa eller producera meditativa rum på kyrkogården? Enligt Giddens sker produktionen av rum genom mellanmännsliga aktiviteter, på kyrkogården vid t.ex. en sorgeshögtid. Detta är en verksamhet med osynliga avgränsningar som omskapas och vidmakthålls. Dessa avgränsningar är tydliga genom människornas kroppshållning och mimik mot omgivningen (ibid. 1984). Sorgeshögtider på en kyrkogård har avgränsningar som vidmakthålls genom tradition och etik och de är synliga för omgivningen och det är inte brukligt att ta sig in i detta rum. De kräver istället "vanlig hänsyn" från utomstående. Men detta gäller inte bara vid sorgeshögtider, det gäller också då kyrkogården uppsöks

²⁵ Som existerar oberoende av människor och samhälle.

²⁶ För Giddens är det sociala livets rumslighet, *spatiality*, det sätt på vilket vi värderar och reagerar på socialt producerad geografiska former och rumsliga relationer som ger material form och uttryck till samhället.

för en stilla stund eller meditation. Då tar personen utrymmet i anspråk för egen räkning, samtidigt som det är viktigt att omgivningen uppfattar den osynliga gränsen. Kanske är det som Markus tror, att vi behöver många sådana platser eller rum i framtiden.

(...) Kyrkogården är helt enkelt som en avkopplingsplats och det tror jag att vi kommer att behöva mängder av i framtiden. Det är ett annat argument för att vi skall ha kvar kyrkogårdarna. Utan tvekan så är kyrkogårdarna en kulturskatt, ett minne från flydda tider. Inte minst vad det gäller den materiella biten. Kyrkogården har jättemånga gamla tekniker som inte används längre. Till exempel hur fraktade man de tunga gravstenarna på 17-1800-talen. Använde man sig av trädrullar eller hur gjorde man egentligen. Det finns många obesvarade frågor på kyrkogården. För historiker är den rena guldgruvan. Kanske kommer en historiker år 2302 och undra varför man var så dum så man använde sten till sina gravmonument på 1900-talet. (Markus)

Som plats menar Markus att det kommer att vara ett ökande behov av kyrkogårdar för avkoppling, kanske rent av i rehabiliteringssyfte. Här beskrivs en kvalitativ plats, en plats bestående av kultur, minnen och fysiska element, så som t.ex. Norberg-Schultz beskriver sitt *Genius loci*. Den visar också på ett antagande om att människor mer och mer behöver platser för avskildhet, *back stage* enligt Giddens.

Anna pratar inte med döda anhöriga, men är traditionell i sina ståndpunkter. Även om hon själv inte använder kyrkogården för meditation, så är hon öppen för att andra kanske vill ha den möjligheten.

(...) Man behöver ju inte ha picknick på gravarna, men finns det en gräsplätt där ingen är begravd så är det väl inget fel att ha picknick där. Själv brukar jag inte vara på kyrkogårdar, jag är bara där när man ska sätta blommor på nån anhörigs grav. Själv åker jag inte dit för att "prata" med mina anhöriga. Jag tycker nämligen inte att de finns där, de finns i mig hela tiden. Om jag ägnar en tanke åt t.ex. min morfar nu, så går det lika bra som att stå vid hans grav och tänka på honom. För det är bara hans kropp som ligger på kyrkogården. Men absolut så ska man ha kyrkogårdarna kvar, alla vill kanske inte sprida ut askan från den döde i havet eller på fjället. Så jag tycker att det är bra med kyrkogårdar, så de ska vi absolut ha kvar och varför inte på samma sätt som idag. Tycker inte att man ska ändra så mycket på kyrkogårdarna. Vissa människor måste ha en lugn plats som de kan gå till och bara ta det lugnt, eller prata med de döda. (Anna I)

En kyrkogård för mig är en fin plats dit människor går för att få lugn och ro. Kanske för att hälsa på och prata med sina anhöriga. (...) (Anna II)

Många återopade att kyrkogårdsbesöket går ut på att "hälsa på och prata" med döda anhöriga. Detta kan ju vara ett sätt att finna ro, att få "kontakt" med sina rötter. Till detta kan knyts enkätpåståendet att kyrkogården är en viktig plats dit man kan gå för lugn och stillhet, se tabell 10 påstående I, s. 80. Detta påstående höll 76 procent för troligt eller mycket troligt. För de övriga 24 procenten kan det möjligtvis vara så, att de är bekännare till andra trossamfund än Svenska kyrkan och de anser sig inte finna det lugn och den stillhet de önskar när de besöker en kyrkogård, p g a att de kanske störs av de många kristna symbolerna. Det kan förstås vara enklare än så, de kanske rent av inte föreställt sig möjligheten att finna lugn och stillhet på en kyrkogård.

Kyrkogården, en plats vid kris – i en jäktad värld?

En krissituation uppstår nästan alltid plötsligt och oväntat. Hur den upplevs varierar från person till person, men dess följd beror ofta på hur krisen kan bearbetas. Det kan dock vara svårt att veta hur denna bearbetning skall gå till. Platsen har också betydelse i detta sammanhang. Kan kyrkogården svara upp till ett sådant behov? Åter igen är det Norberg-Schultz platsbegrepp som är aktuellt och definitioner man lägger in i detta. Men också Giddens rumsskapande är relevant.

Studiens enkät innehöll ett antal påståenden om kyrkogården som ungdomarna fick ta ställning till och gradera. Dessa påståenden gäller för vilken kyrkogård som helst. Syftet var att de skulle gradera några av kyrkogårdens värden och kvaliteter för att ge en uppfattning om hur troliga dessa påståenden är. Uppgiften var att gradera påståendena beroende på hur troliga/ej troliga var och en själv tycker att de är. Graderingen 8 betyder mest troligt och 1 ej troligt.

Ett av dessa påståenden gällde om kyrkogården är en viktig plats att gå till i en krissituation. Svaren är inte entydiga. Tabell 10, påstående i, s. 80. När detta senare diskuterades i grupperna, återopades väderleken som en bidragande orsak till att man inte sökte sig till kyrkogården vid kris, följande framkom:

Lukas: Men det är inte första stället man tänker på om man har problem och behöver vara i fred, men det är kanske för att vi är så unga.

Stefan: Jag ser kyrkogården som en begravningsplats och där skall det vara lugnt. Någon annan betydelse har den inte för mig.

Tomas: Det kan ju vara ett alternativ till att sitta på sitt rum och tjura, men så är det där med vädret.

Nej, kyrkogården är nog inte det första ungdomar tänker på när det är kris. Här handlar det om en plats med funktion i Norberg-Schultz mening. Tydligt menar dessa ungdomar att kyrkogården inte har en funktion vid kris. De förutsätter att kyrkogården skall vara en lugn plats, men ser inte detta som ett kriterium för att platsen skulle kunna fungera vid kristillfällen.

Fördelat på trossamfundstillhörighet, är de som tillhör Svenska kyrkan något mer benägna att tänka sig att utnyttja kyrkogården vid kris än övriga, vilket kan bero på att de som tillhör andra trossamfund störs av de kristna symbolerna. Annars tänker sig ungdomarna att uppsöka kyrkogården för en stunds lugn och ro, tydligt inget annat. Så i den situationen kan kyrkogården ha en funktion, kanske som ett andrum. Även i den funktionen kan de som tillhör Svenska kyrkan i något högre grad än övriga tänka sig att uppsöka kyrkogården. Markus beskriver rum med osynliga gränser och här ges prov på den påverkan som rummet har på människorna enligt Norberg-Schultz.

(...) Jag menar inget negativt med ödslig utan tvärtom är det skönt att känna att man kan vara helt ensam utan att för den skull behöva stänga in sig på sitt rum. När jag är på en kyrkogård blir jag genast lugn och avslappnad och det tror jag inte att jag är ensam om. Alla som har varit på en kyrkogård vet hur det känns. Det är nästan som en inre frid för ett ögonblick. Man kommer bort från stressen i vardagen. (...) (Markus)

Kanske redovisar Markus en vedertagen känsla. Vi pratade i diskussionsgrupperna om kyrkogården som en tänkbar plats för människorna i en jäktad värld, att få en stunds lugn och hitta sig själva.

Ann-Britt: Kyrkogårdens funktion som en lugn plats för stressade och utbrända människor. Tror ni att den kan fungera så?

Mikael: Det kan den nog, fast jag tror inte att de som är utbrända söker sig till kyrkogården, då skulle de bli ännu mer deppiga.

Elin: Fast man kan nog behöva lugna ner sig ibland, kanske, har inte tänkt på det och kanske är det just det, man har inte tänkt på det att kyrkogården också kan vara rogivande.

Mikael ser en risk för att kyrkogårdens funktion som begravningsplats gör en deprimerad person ännu mer deprimerad. Efter brandkatastrofen i Göteborg 1998, efterlyste ungdomarna ett rum eller en plats att gå till i sitt sorgearbete, där de kunde finna lugn och stillhet.

I grupperna pratade vi om katastrofer, t.ex. Estonias förlisning, 1994, och branden i Göteborg 1998. Vilken roll kan kyrkogården spela i dessa sammanhang. De som följde med Estonia i djupet, ligger ju inte på någon kyrkogård, men i t.ex. Uppsala har man rest en minnessten över dem på kyrkogården. Det är viktigt med minnesmärken, ansåg ungdomarna, där grupper kan samlas och minnas. Särskilt om de *inte är där*, då är det viktigt med ett ställe att gå till och samlas vid och de som inte haft någon anhörig i katastrofen kanske inte riktigt vet hur man skall hantera minnet. I Göteborg gjordes en minnesplats på skolgården, en avskild plats för kamraternas sorgearbete. Det var viktigt med sådana platser som man kan gå till när man känner för det.

Ann-Britt: Kan kyrkogården spela någon roll vid katastrofer i samhället, som t.ex. Estonia eller branden i Göteborg?

Maria: Det måste vara hemskt för dem som förlorat någon och man inte hittat kropparna, de kan ju aldrig vara säkra på att de verkligen är döda eller lever någon annanstans. Fy så hemskt. Stackars de. Jag vet inte om kyrkogården skulle betyda något för dem.

Amir: I Göteborg var det många muslimska ungdomar som dog och vi är ju inte så mycket för kors, så för oss måste det vara annat, inte kors.

Ann-Britt: I Göteborg har man ordnat en minnesplats på skolgården. Tycker ni det verkar bra?

Amir: Tja, jag vet inte, bara det inte är kors.

Amir påpekar att kors inte ingår i hans religion och det kan vara störande för muslimer på kristna kyrkogårdar. Tuan framhåller att främmande symboler kan verka skrämmande för dem som inte använder dessa symboler. De kan t o m uppfattas som ett uttryck för makt. Efter Estonia-katastrofen restes minnesstenar, inte kors.

Men hur gör man om en kamrat dör? Hur tänker unga då vad gäller gravplats- eller minnesplatsbesök? Jodå, det tänker man besöka i alla fall en tid framöver, men så småningom glömmar man bort att göra besök, som med så mycket annat. Det blir istället minnena som tar vid.

Jag går ju nästan aldrig till min morfars grav för det är minnena som är ...och jag tycker inte att han ligger där. Så det blir nog så att man glömmar bort det liksom.....

Var skall vi ha kyrkogårdarna?

I urbana miljöer sker identifieringen med gator, hus, torg etc, alltså med människoskapade ting. Vår relation till identifikationsobjekten byggs upp redan från barndomen och vi vänjer oss vid den omgivande miljö och utvecklar varseblivningsmässiga schemata som påverkar framtida erfarenheter och innehåller lokalt och kulturellt bestämda strukturer. Dessa schemata är nödvändiga både för orientering och för identifikation och de påverkar vår identitet. Norberg-Schultz menar att detta bekräftas i språkanvändningen, vi säger t.ex.: Jag är Landskrona-bo, och detta visar att mänsklig identitet är en funktion av plats och ting. Således förutsätter mänsklig identitet en platsens identitet. Identifiering är också bas för känslan av tillhörighet (Norberg-Schultz 1999). Frågan är då hur man uppfattar ett nytt inslag i den invanda omgivningen, en kyrkogård i bostadsområdet. Eller innebär det en störning i våra schemata att kyrkogården anläggs i bostadsområdet och en förändring av såväl lokal som social och kulturell struktur. Kan dess funktion och ett sådant inslag påverka människors möjlighet till identifiering och deras identitet.

Norberg-Schultz påpekar att alla kulturer har orienteringssystem, rumsliga strukturer som ger en bild av miljön. Orientering och identifikation är aspekter av en total relation till miljön, likväl som de är självständigheter. Det är fullt möjligt att orientera sig och uppleva en plats positivt utan identifikation, utan att "känna sig hemma". Norberg-Schultz uttrycker detta som att bli "sams" med miljön. Då uppfattas miljön som meningsfull. Han menar att om orienteringssystemet blir svagt, blir människan vilsen och skräcken för att gå vilse härrör från nödvändigheten att kunna orientera sig i omgivningen. Skyddet från att gå vilse är omgivningens bildmässighet, som t.ex. form, färg, struktur som underlättar skapandet av mentala kartor över omgivningen. Bildmässigheten är även den tydlig och torde underlätta för orientering och trygghet (ibid. 1999). När det gäller kyrkogårdar, är kulturens orienteringssystem tydligt och traditionellt. Men lokalisering handlar också om *var*, geografiskt, en kyrkogård kan placeras. I studien har vi diskuterat om ett bostadsområde skulle kunna ha en kyrkogård, i människornas vardag. De skulle kunna vara av mindre format och kanske delvis ha ny gestaltning. Kan det innebära "att bli sams med miljön" att ha en kyrkogård i bostadsområdet och kan detta vara meningsfullt för de boende? Det kommer att kräva att deras mentala kartor/scheman omskapas men också att de får något nytt "att vila ögonen på" och kanske också något nytt för själen.

Besökare, *outsiders*, och infödda, *insiders*, är två grupper som, enligt Tuan (1977), fokuserar på helt olika aspekter i miljön, medan *outsiders* bedömer efter estetiken, bedömer *insidern* efter livet på platsen, vad detta betyder för invånarna, deras lokala historia osv. De boende i ett bostadsområde kan vara en blandning av personer som bott där länge, "infödda" i Tuans mening och de som är relativt nyinflyttade, "besökare". Här kan konflikter uppstå i en fråga om en kyrkogård i området. Nyinflyttade bedömer enligt Tuan först kyrkogårdens estetik, medan de som bott längre bedömer hur den påverkar livet i området och att deras mentala schema/karta måste ritas om när den utsätts för förändring (ibid. 1977). Estetiskt torde en kyrkogård ge mervärde, en skön grön oas i bostadskvarteret. För livet i området torde en kyrkogård också innebära mervärde, en social och kontemplativ plats. En sådan plats kunde innebära en början till en plats med områdets historia.

Det är således en viktig fråga var kyrkogården skall lokaliseras. Skall vi ha mindre kyrkogårdar i våra bostadskvarter, skall de ligga ute på landet eller i stadens centrum? En tänkbar kombination av kyrkogård kan vara "andrum" för dagens jäktade människor i bostadsområdet, inom räckhåll för alla som bor där. Behovet av "andrum" framkom i Markus uppsats: "...Kyrkogården är helt enkelt som en avkopplingsplats och det tror jag att vi kommer att behöva mängder av i framtiden.....". Att det är fint med kyrkogårdar på landet är klart, men de är inte lika övertygade om att det vore fint med en kyrkogård i bostadskvarteret. Någon kommenterade detta med att "Nej, då blir det en sorglig stämning där!" medan en annan var av motsatt uppfattning: "Det vore fint, har jag bott där hela mitt liv, vill jag också bli begravd där." Se tabell 10, påståendena n och o, s. 80.

Ett påstående som ungdomarna hade att ta ställning till gällde huruvida kyrkogårdens stora träd hjälper till att förbättra luften i staden. Ett positivt svar på detta skulle kunna bidra med argument för kyrkogårdar i bostadskvarteren. Sina svar fick ungdomarna gradera utifrån hur troligt de tyckte att påståendena var. Men ungdomarna var inte övertygade om att kyrkogårdens stora träd hjälper till att rena stadens luft eller så har de alldeles missförstått frågan. Några skriver visserligen senare i uppsatserna om att kyrkogårdens stora träd hjälper till att rena stadsluften. Se tabell 10, påstående m, s. 80.

För att återgå till Tuans tankar om infödda och besökare, är frågan om vilken kategori de unga i denna studie tillhör i detta sammanhang. 47 procent av ungdomarna är infödda Landskronabor, övriga inflyttade. Således en stor grupp "besökare". Estetiken i första hand som bedöms av besökarna, så som Anna gör, men flera av uppsatserna tyder på att de bedömer den stämning, som en kyrkogård i området skulle innebära.

Argument såväl för som emot kyrkogårdar i bostadskvarter framkommer i flera uppsatser. Här några exempel:

(...). Självt tycker jag absolut att kyrkogårdar behövs, det är en fin plats som passar i bostadsområden. En kyrkogård mitt i ett bostadsområde är bra, blir en vacker plats, träden renar luften från en del avgaser och utsläpp, så den gör ju nytta också. Tycker verkligen inte att kyrkogården ska ersättas med bilder på Internet, det blir inte den känslan av att se en bild på en kyrkogård som att vara där (...) (Anna)

Jag tycker att ha en kyrkogård i mitt kommande bostadskvarter, där jag och min kommande familj ska bo är en god idé. För att det kan skapa en inre harmoni att på t.ex. söndagen gå dit en timme och bara gå och fundera och titta på naturen istället för att gå och trängas bland folk i ett köpcentrum som t.ex. Väla, Center Syd. Jag skulle kunna tro att med den urbanisering som vi upplever idag gör att en kyrkogård kanske blir det enda grönområde som finns i staden och att flytta vissa kyrkogårdar från landet till stan skulle nog va en god idé. Om jag bor i ett bostadsområde i låt oss säga 30 år, så tycker jag att det är där som min gravplats ska vara för det är ändå där jag har tillbringat större delen av mitt liv. Och det är kanske där jag har sett mina barn växa upp och bli vuxna. Jag skulle tycka det var sämre att flytta mitt stoff till någon ödslig gravplats på landet, där mina barn måste känna det som ett tvång att köra ut dit bara för att sköta graven. De kan istället kanske bara ta cykeln och cykla ner till kyrkogården i stan där de bor och bara stå där ett tag och fundera på vilken "underbar" far de hade. Och det ändå när man lever som man vill känna uppskattning och inte när man är död och ligger på kyrkogården. (Tobias)

Tobias skapar en framtidsvision för sig själv och en bild på hur det skulle se ut och fungera. Det skulle vara en lättillgänglig plats, som man lätt kan nå, i motsats till en kyrkogård på landet. Han ser också en sådan kyrkogård som en plats för minnen. Han vill gärna kombinera kyrkogårdsbesök med andra aktiviteter, t.ex. komma ut, få en cykeltur, kultur, avkoppling och meditation. Här har funktionerna och livet i området som har företrädare framför estetiken i bedömningen.

Anna har flera argument för en kyrkogård i bostadskvarteret, det är en fin och vacker plats, enligt Norberg-Schultz en plats att "vila ögonen på" och dessutom en "spinn off-effekt" att kyrkogårdens träd renar luften. Tobias gillar också idén men kopplar den till behovet av ett slags meditativt rum, t o m som ett alternativ till inköpscenter. Han uttrycker också vikten av grönområden i staden och som den urbaniserade personen han är, vill han inte att hans aska skall ut på landet, det blir besvär för kommande generation. Nej, kyrkogården skall kunna besökas med cykel! Martin (se s. 46) tycker att den fina miljön är en tillgång i staden, en estetisk bedömning, och kyrkogården kan både vara gravplats och park, funktioner, men det förutsätter att den inte är "religiöst laddad". Här är åter fokus på den fysiska miljön och de element som skall finnas, eller inte finnas, för att den skall kunna fylla flera funktioner på en gång. Även Martin återkom till den luftrenande effekten.

Några som inte vill ha kyrkogården i bostadskvarteret är Mostafa och Anonym II. Men om det skall finnas kyrkogårdar i bostadskvarteret så skall de ge "naturkänsla". Åter kommer Norberg-Schultz plats fram, de fysiska elementen är de som nämns, men i kombinationen med känsla – natur och känsla, naturkänsla.

(...) Jag tycker inte att man ska ha en kyrkogård i bostadskvarteret, eftersom det kan då påminna t.ex. släktingar till den döde och då blir det en sorgsen stämning hela tiden, men om man måste ha det så kan man göra det till en skön grön oas så att man får en lite mer naturkänsla (...) (Mostafa)

(...) Jag tycker inte att en kyrkogård passar in i ett bostadskvarter. Jag tycker att kyrkogårdarna är bra som de är. Jag är inte så insatt i hur det fungerar där. Men det ser alltid städad och fint ut där. (Anonym II)

Tomas pekar på vikten av koncentration och att detta kan bli svårt i ett bostadskvarter. Enligt honom saknas förutsättningarna för att lokalisera en fungerande kyrkogård till ett bostadsområde. Helena tycker det är opassande med hänvisning till stojande barn. Omgivningsperception är något som Tuan uppehåller sig vid. Han definierar detta som både gensvar på och känsla för yttre stimuli. Det är en viktig aktivitet där vissa fenomen registreras klart, medan andra bara passerar. Vissa fenomen har värde för oss, för överlevnad och för speciella tillfredsställelser som är rotade i kulturen. Tuan framhåller att människor i samma omgivning upplever denna helt olika och detta beror på olikheter i erfarenhet, attityder och perception. (Tuan 1977)

(...) Tystnaden är viktig för koncentrationen, vilket gör en eventuell kyrkogård i det lokala bostadskvarteret till en dålig idé. Det är lugnet och tystnaden som är förutsättningar för denna andliga känsla. Jag tror att det är en omedveten plats för många att stressa av. (...) (Tomas)

(...) Att ha en kyrkogård i ett bostadsområde tycker jag är fullständigt opassande, där små barn, hundar och katter leker och gräver i jorden, dessutom innebär det oftast mycket sorg då en människa dör och jag tycker inte att man behöver fördystra hela bostadsområdet då en människa dör. Jag nämnde förut att jag tyckte att platsen skulle vara stressfri och det är den knappast i ett bostadskvarter. (...) (Helena)

Grönskan är ett betydande element på en kyrkogård. Många återkommer till detta. Någon menar att kyrkogården är en lustgård, en annan att det är en oas. Helst skall det vara tyst och fridfullt.

Kyrkogårdarnas placering på landet tycks inte ha engagerat ungdomarna i lika stor utsträckning som placeringen i bostadskvarteret. Även om enkätfrågan visar på preferenser för landsbygdskyrkogårdar, så nämner få dessa i uppsatserna. I en gruppdiskussion lät det så här:

Ann-Britt: Kyrkogård i bostadskvarteret, är det något?

Tomas: Ja, det har jag skrivit i min uppsats. Har jag bött säg 30 år i ett bostadsområde, så skulle jag gärna vilja bli begravd där och då kunde mina anhöriga cykla förbi och säga hej, utan att de skall behöva resa lång väg för att hälsa på min grav.

Sanna: Jag är tveksam, det skulle nog bli mer vandalisering och så skulle det vara störningar utifrån för det är ju i så fall en mindre kyrkogård och allt ljud och buller skulle tränga in. Det är bättre med en stor som den vi har här i Landskrona, fast att man hör bilarna.

Kalle: För min del tycker jag att det skulle ge en sorglig stämning med en kyrkogård i kvarteret.

Lina: Jag tycker nog också att det skulle bli en sorglig och deppig stämning med en kyrkogård inpå, nej det vill jag inte ha.

Hassan: Nej, Landskrona kyrkogård är bra, det behövs inga i där vi bor.

Den virtuella kyrkogården

Virtual reality och *cyberspace* är två begrepp inom dator- och kommunikationsvärlden. Uttrycket *virtual reality* kan sägas vara en skenbar verklighet. *Cyberspace* är "den datoriserade rymden"²⁷, eller alternativa verkligheter, där man kommunicerar med andra människor över hela världen och den består av stora som små datorer hopkopplade i ett globalt nät. I *cyberspace* färdas man med hjälp av *virtual reality*. Detta är ett interaktivt medium som bygger på tvåvägskommunikation och ju mer aktiv man är i *virtual reality* desto djupare kan man tränga in i *cyberspace*. Vi kan själva styra händelseförloppet och är på så sätt en agerande brukare. Man behöver, till skillnad från konventionell datateknik, inte vara särskilt tekniskt kunnig. Användarvänligheten kan göra *virtual reality* till ett demokratiskt och jämlikt instrument. Det går att förmedla all slags information på ett lättfattligt och lättillgängligt sätt. Denna teknik påverkar flera av våra sinnen.

Det finns de som anser att Internet har andliga kvaliteter, att man kan se Internet som en levande organism som är både större och mäktigare än människan. Den sammanbinder oss i global gemenskap, oavsett var vi är och vem vi är (Neuman 2000).

Denna teknik kan komma att påverka flera aspekter av våra liv. Vi kan redan nu handla, kommunicera, arbeta, utbilda/utbildas och umgås i *virtual reality*. Entusiasterna ser i detta nya koncept en lösning på vår tids stora problem, miljöförstörelsen. När människor kan mötas i *cyberspace* reduceras antalet fysiska resor drastiskt (Nilsson Kelly 1994).

När det gäller rumsuppfattningen för de globala och digitala rummen eller platserna, får man tänka sig att dessa samtidigt är fysiska lokala rum. De globala rummen/platserna är dock inte alltid "globalt distribuerade". Det är snarare så, att de har en likvärdig möjlighet till utbredning oavsett lokalisering. Det digitala rummet/platsen kan antingen vara *representativt*, när det försöker efterlikna verkliga rum/platser, t.ex. *virtual reality*, eller så är de *abstrakta*, som vid visuellt icke-hierarkiskt arbete med friare associationer och parallella händelser. Rumsuppfattningen i informationssamhället kan vara ett globalt och gränslöst digitalt rum/plats som samtidigt är ett fysiskt lokalt rum/plats. Vi tillåts vara fysiskt närvarande i det lokala rummet samtidigt som vi är mentalt närvarande i *cyberspace* (Junestrand 1998). Globalt blir lokalt. Det globala/offentliga rummet breder ut sig i våra vardagsrum.

På det digitala planet pågår en samtidig globalisering och lokalisering i betydelsen förstärkning av lokalsamhällets betydelse och att datatele-kommunikationer länkar samman det globala och lokala. Ett liknande synsätt uttrycker Wikström som skriver "Ett konkret lokalt rum ställs mot ett abstrakt globalt rum..." (Wikström i Junestrand, 1998, s. 48). Med detta menar han att man ena stunden kan kommunicera med folk från olika delar av jorden i, t.ex. ett virtuellt sammanträdesrum, för att stunden

²⁷ Det som är mellan sändare och mottagare.

senare skörda lunchens sallat på gården tillsammans med barnen eller gå på puben runt hörnet med kompisarna (ibid. 1998).

Företeelsen att uppleva rum från annan plats är inte ny. Detta har man gjort genom litteraturen, telefonen och senare TVn i realtid. Vad som är nytt är just möjligheten att "mentalt befinna sig" på samma plats samtidigt som någon annan och kommunicera individ till individ, trots fysisk åtskilda.

De senaste 20-25 åren har inneburet en intensiv utveckling på dator- och Internetområdet vilket påverkat så gott som alla delar av samhället. Från att vara kostsamma investeringar har priserna på datorer sjunkit så att de nu kan ägas även av privatpersoner. Utvecklingen på Internet rusar framåt i en takt som man för bara 10-15 år sedan knappast kunde förutse. Bredband byggs ut i rasande fart för snabbare uppkopplingar mot Internet. Ett ökande antal utbildningar och kurser på dator- och Internetområdena finns nu i alla nivåer och för alla kategorier.

För ungdomar finns det tillgång till datorer uppkopplade mot Internet i grundskolor och gymnasier och datorer är ett självklart redskap i ungdomars liv. På fritiden kan man besöka s k Internetcafé där man kan "surfa" på Internet och "maila". Även biblioteken tillhandahåller sådana möjligheter. Många ungdomar har även tillgång till dator och uppkoppling mot Internet i hemmet. Den generation som vuxit upp under 1990-talet kallas ofta för "IT-generationen", just på grund av att datorer och Internet varit självklara i deras liv.

I denna studies tredje och fjärde metodsteg, uppsatsskrivning och gruppdiskussion, konfronterades ungdomarna med konceptet *Den virtuella kyrkogården*. Konceptet presenterades som en idé där kyrkogården är en hemsida med gravställen att besöka. Tanken var att man besöker *den virtuella kyrkogården* på samma sätt som man besöker andra web-platser, dvs. gör sökning eller skriver in web-adressen och så kommer hemsidan fram. Man går in och tittar på gravplatser, minnesstenar etc, man kan skriva sitt namn i en gästbok, skicka ett meddelande eller en hälsning osv.²⁸. Detta skulle innebära att de nuvarande kyrkogårdarna, som ofta ligger på bästa läge i staden, så småningom skulle bli överflödiga och då kunde tas i bruk för andra ändamål.

Konceptet kan dessutom utökas. Precis som på många andra områden kan Internet erbjuda lösningar för en mängd tjänster och en tänkbar sådan skulle kunna vara att kyrkogårdsförvaltningarna erbjuder, t.ex. att lägga en blomma på gravplatsen och därefter skicka ett digitalfoto av detta via Internet till beställaren. Då kan de som bor långt borta från familjegraven få en aktuell bild på gravstället. Utöver detta finns säkert fler idéer och lösningar, det kunde rent av komma några sådana från ungdomarna i studien.

I slutändan måste ändå den döde begravas någonstans. Man kan tänka sig att för dem som kremeras kan askan sprids i t.ex. havet. För den som däremot inte kremeras måste jordbegravning ske på något ställe. Detta är naturligtvis en fråga som måste lösas.

Tycker då de unga att en virtuell kyrkogård kan vara ett alternativ eller t o m en ersättning för de traditionella och vad skulle konceptet kunna innehålla? Inför uppsatsskrivningen uppmanades ungdomarna att fantisera fritt! Av de 36 uppsatserna var det 13 som berörde frågeställningen. Ämnet togs också upp i gruppdiskussionerna och några frågor i enkäten berör temat.

Redovisningen görs i tre teman:

1. "Ett utmanande förslag?"
2. "Allt behöver inte finnas på internet"
3. "Det är känslan man vill åt"

Det handlar om att ta ställning till ett koncept, en idé, som kan utvecklas för framtiden. Deras inställning till den specifika frågan om man kan ha virtuella kyrkogårdar har att göra med vad som skall finnas på internet och detta kan man vara positiv, negativ eller indifferent till, oberoende av vad man tycker om datorer och internet. Har de kanske rentav förslag till nya lösningar? Som ytterligare information i frågan, svarade 61 procent av deltagarna i denna studie att de på fritiden gärna sysslar med datorer.

---

²⁸ Se t.ex. The Virtual Memorial Garden: <http://catless.ncl.ac.uk/vmg/> (2003-04-10)

”Ett utmanande förslag”

Det föreföll som om kände sig utmanade av förslaget. Precis som i enkäten uttryckte de betydelsen av ”känsla och stämning” och detta kan inte förmedlas genom Internet. Tydligt är det också viktigt för dem att ha möjlighet att gå till gravstället och ”pyssla”, vilket de också gav uttryck för i enkätens frågor om kyrkogårdens och gravarnas skötsel.

Flera kände sig provocerade av förslaget och uttrycker sig därefter:

IT kyrkogårdar är skit. Det är väl stämningen på en kyrkogård som man söker, inte någon kass bild med dålig upplösning. I så fall skulle man lika gärna bära med sig ett kort. (Anonym)

Digitala gravbesök”. Jag kan inte tänka mig att besöka mina släktingars och vänners gravar via datorn. Det känns så opersonligt och konstigt på något sätt. Jag menar: ska man sitta framför datorn och sörja medan man har sin, t.ex. mors grav på skärmen. Det låter helt sjukt. Ska man skicka blommor och tänka ljus via datorn då också eller....? Nä back för det!!! (Staffan)

Här beskrivs hur det kan tänkas kännas med en virtuell kyrkogård, dock kunde Staffan inte reflektera över möjligheten att tända ett ljus intill datorn. Men det kan ha varit svårt om man tycker att det ”låter helt sjukt”.

Jag tycker att det med virtuella frågor om kyrkogården är löjligt eftersom, alltså, då känns det som om det inte är verkligt och jag tycker allt det är lite känslökallt. Jag tycker ej att man ska sluta begrava de döda, men man kan kanske förbättra kyrkogården med lite mer utsmyckningar. (Mostafa)

Mostafa är således inte heller positiv. Han drar dock slutsatsen att idén med virtuella kyrkogårdar har med kyrkogårdens nuläge att göra.

Att besöka kyrkogården via nätet tycker jag inte alls är något att sträva efter. (Björn.)

Tycker verkligen inte att kyrkogården ska ersättas med bilder på Internet, det blir inte den känslan av att se en bild på en kyrkogård som att vara där. (Anna)

Björn och Anna uttrycker sig försiktigare, men är helt klart negativa. Anna menar att bilder inte kan förmedla känslor.

I gruppdiskussionerna visade ungdomarna inte heller någon entusiasm över förslaget till virtuella kyrkogårdar.

Ann-Britt: IT och kyrkogårdar. Hur ställer ni er till en virtuell kyrkogård?

Dan: Nä alltså, usch det är för dåligt, sitta där och titta på en grav i datorn. Kan bara inte tänka mig det. Vad skulle man få ut av det och vad skulle man få för känsla. Man vill ju gå dit och pyssla om och få den där känslan.

Ann-Britt: Vilken då känsla?

Anders: Ja, att man är närvarande, fysiskt nära, det går inte i datorn, aldrig!

Flera protesterade mot virtuella kyrkogårdar, det är otänkbart menade de. Man pustade och slängde sig baklänges på stolarna vid blotta tanken och det gällde oavsett vilket trossamfund och kön man tillhörde. I en annan grupp diskuterade man så här:

Kristian. Jag kan inte förstå det där med en virtuell kyrkogård, vad skulle vitsen vara, det verkar rätt värdelöst.

Gustav. Det räcker ju inte med att bara se en bild på en kyrkogård, om man säger så. Hur kul är det, då kan man ju lika gärna ha minnet kvar av personen, det är ju själva känslan det handlar om .....

Ann-Britt: Vad då för känsla?

Elin. Att prata med sina bortgångna, en sorts kontakt, jag kan inte beskriva det mer än så.

Återigen ger de uttryck för behovet att få ”uppleva”, få ”själva känslan”.

”Allt behöver inte finnas på Internet!”

Allt möjligt finns på Internet och virtuella kyrkogårdar i olika former finns redan, men har vi behovet i vårt land? Är idén tilltalande och något som det är värt att satsa på. Så här tycker Caroline:

(...) det här med digitala gravbesök är löjligt, för allt behöver inte finnas på Internet. Att besöka kyrkogården är ett sätt att visa att man bryr sig och känner en viss närhet med den döde.

Vad som helst på Internet accepteras inte. Caroline visar att när det gäller just detta område, är det andra behov som skall styra och tillfredsställa. Det visar sig att fler menar att utbudet på Internet bör selekteras, ex vis Gabriel:

(...).Sen det här med virtuella kyrkogårdar gillar jag inte heller. Denna sorts teknik är bra, men inte i samband med kyrkogårdar. Det tycker inte jag i alla fall.

Han är positiv till IT, men inte i detta sammanhang. Även han visar att selektering av Internetinnehållet är viktig. Amir lägger tyngdpunkten på att platsen skall upplevas och det kan inte göras på Internet:

Jag tycker inte det är bra att kyrkogravar finns på webben. Jag tycker att vi ska låta gravar stå på sitt plats och inte sprida ut dem nästan. Jag tycker att det ska se rent ut med fina höga träd, att man har nästan att sitta också.

Det som efterfrågas och värderas är inte bara möjligheten att besöka ett gravställe, utan själva miljön runt omkring och den vill man inte missa. Så här flöt samtalet i Niclas gruppdiskussion:

Tomas: Att ha den (kyrkogården) på Internet blir ju rätt så abstrakt att gå in där och kolla, det är ingen plats egentligen ingen plats.

Niclas: Nä. De virtuella gravbesöken som vi kom in på, har ni varit och kollat på någon sådan sida överhuvudtaget på nätet? De är ju speciella, kan de vara någon ersättning för den här fysiska platsen.

Flera instämde! - de hade kollat på Internet, men säger att det är den fysiska platsen de vill ha.

Tomas: Nej, det (Internet) kan aldrig vara någon ersättning, man kan inte känna samma närhet till sina nära och kära genom att sitta och titta på gravar i datorn.

Niclas: Det kan kanske vara aktuellt för dem som har släkt och vänner långt utanför Sveriges gränser. Många av dessa virtuella gravplatser ligger i USA.

Kaleb: Nej, det behövs en plats så man kan gå dit.

Niclas: Jaha, känner du också så

Kaleb: Ja

Tina: Fast jag känner att det måste finnas en plats, att jag sen inte kan ta mig dit är en sak, men den skall inte finnas på nätet

”Det är känslan man vill åt”

Det var några som i viss mån var positiva, eller i alla fall såg att konceptet kunde ha sina fördelar, men grundtonen vad ändå negativ. Att titta på gravstället på Internet kan jämföras med att titta i en rese katalog tycker Helena:

Den virtuella kyrkogården är inte helt dum, men den är långt ifrån att ersätta en riktig kyrkogård. Personligen skulle jag inte använda den. Bor man långt ifrån gravplatsen är det kanske trygghet att se gravplatsen. Men det är inte samma sak som att befinna sig på platsen. Det är som om att sitta och titta i en rese katalog, ganska stimulerande men målet är ju ändå att befinna sig där.

Markus beskriver ett särskilt rum och att det är sorgen efter en anhörig som väcker behovet av en viss plats, ett visst rum:

Redan dåtidens folk hade gravplatser. Dessa betydde lika mycket för dem som våra kyrkogårdar gör för oss. Eftersom sorgen efter våra anhöriga finns, även om vi lever på 1000-talet eller 2200-talet kommer inte betydelsen för någon form av gravplats att försvinna. Kanske framtidens form blir en virtuell kyrkogård. Jag tror i och för sig inte det eftersom det är omöjligt att känna samma närhet med de döda framför en dator som på en riktigt tyst och ödslig kyrkogård. Jag menar inget negativt med ödslig utan tvärtom är det skönt att känna att man kan vara helt ensam utan att för den skull behöva stänga in sig på sitt rum.

De flesta ställde sig tveksamma till förslaget. **Jari** såg det som att virtuella kyrkogårdar kunde vara ett hot mot de fysiska, att det skulle innebära färre besök och att gravrättsinnehavarna inte skulle bry sig om skötseln. Som så många andra pekar även han på vikten av att uppleva känslan och att ”hälsa på” sina bortgångna:

Jag tycker inte att IT-kyrkogårdar ska finnas för det är inte lika känslösamt som att vara direkt på plats. Om man har IT kyrkogårdar så är det färre som besöker kyrkogårdar. Och inte så många som sköter gravplatserna. Jag tycker att kyrkogårdar ska finnas. För var ska man annars hälsa på sina bortgångna.

Eva visar prov på slutledning och självkänedom, även hon uttrycker behovet av en plats och detta behov gör att hon är negativ till ”IT-gravar”:

Jag vet själv med mig att om någon i min närhet avled skulle jag vilja ha ett bestämt ställe att gå till. Därmed är jag för min del emot IT-gravar.

I diskussionen utvecklades konceptet och jag försökte visa på några fördelar med virtuella kyrkogårdar, t.ex. om de flyttar långt bort.

Ann-Britt: Men kan ni inte tänka er att om man flyttar långt bort, då kan man få ett foto översänt via Internet på gravstenen. Ingen reser väl 60 mil för att titta till en grav.

Sanna: Just därför blev min pappas aska utspridd över havet, och det tycker jag var bra, men annars skulle det nog vara en möjlighet, kanske".

Ali: Nej, det får hellre vara med gravbesök, jag tycker att det skulle kännas helt fel. Sitta där på jobbet kanske och stirra på föräldrarnas gravställe i datorn.

Ann-Britt: Hur då kännas helt fel?

Dan. Man får väl hälsa på gravstenen om man ändå reser på de hålet. Fel är det för att man inte får känslan.

Ann-Britt: Vilken då känsla?

Ali: Av närvaro att vara på den plats som en släkting är begravd på.

Det skall således vara kvalitet i besöket, dvs. besöket skall vara på platsen. När det gäller avståndet till familjegravplatsen, tycks de föredra ett kvalitativt besök framför flera kvantitativa besök.

Två författare uttrycker sig positivt och ser en poäng i konceptet, nämligen en möjlighet för dem som bor långt bort, eller rent av som en service till "kunderna".

Det här med att man kan gå in på Internet och titta på gravstenar kan vara bra om man nu inte bor i samma land som ens anhöriga ligger begravda i. Då kan det vara bra att man ändå kan gå in och besöka och se hur det ser ut på gravplatsen.(...) (Anonym II)

(...) Att kunna besöka kyrkogården över internet är bra. Att kyrkogården har ett foto på var grav och man kan gå in där och titta på gravstenen. Även minneslunden skall ha ett eget foto. På sidan skall det finnas möjlighet att kunna be kyrkogårdsförvaltningen om att lägga dit blommor, tända ljus och dylikt. Kanske mot en avgift. Kyrkogårdsförvaltningen skall då också vid begäran kunna ta ett foto och skicka det till personen som frågar om det eller lägga ut det på internet så att man kan se det där.(...) (Ingela)

Kanske tänkte dessa två ungdomar att det inte är "antingen eller", utan att den virtuella kyrkogården är ett komplement till den fysiska.

Till detta kan fogas ungdomarnas svar på attitydfrågan om det är bra att kyrkogården finns, tabell 10, påstående f, s. 80. Det visar att det inte är någon som håller det för troligt att kyrkogården inte kommer att behövas. Påståendet att kyrkogården inte kommer att behövas i framtiden besvarades på nästan samma sätt, den kommer att behövas., tabell 10, påstående g, s. 80.

Andra studier

I studien Rapport 90-tal har man frågat och samtalat med unga människor om deras framtidssyn, bl a om hur de ser på framtiden i stort, för egen del, Sveriges och världens. Undersökningen omfattade 1000 ungdomar i åldern 19-25 år och genomfördes 1995 och 1996. I studien har också ungdomarnas inställningen till IT och informationssamhället undersökts och gett följande resultat:

Inställningen till IT är överlag positiv bland de unga. Det finns också en stark koppling mellan hur man ser på framtiden och hur man ser på IT-utvecklingen. En positiv inställning till möjligheterna att påverka blir större med IT-samhället menar de unga med denna inställning. 80 procent av dem som ingår i studien har tillgång till dator. 40 procent har dator hemma, resten har tillgång på jobb eller skola. Hälften av de vi intervjuat använder dator varje vecka, var fjärde dagligen. Internet används av ca 40 procent. (Puranen, 2000 b, s. 6)

Enligt samma rapport, är ungdomar flitiga vid datorerna och deras inställning till IT och Internet mest positiv, men det gäller troligen själva företeelsen och säger inget om innehållet på Internet.

Kan/skall man lägga ner kyrkogården?

I anslutning till frågan om virtuella kyrkogårdar kan man diskutera om kyrkogården kan/skall läggas ner. Skulle man välja att gå över till virtuella kyrkogårdar blir frågan aktuell. När det gäller kyrkogårdens framtid måste man fundera över om den över huvud taget kommer att vara kvar.

Människorna har i alla tider begravt sina döda, på särskilda platser och ibland placerat ut minnesmärken. Men dessa tidiga kyrkogårdar finns inte kvar, på något sätt har de lagts ner. Hur ser vi på detta idag, med ny teknik och önskingar om att få sin aska spridd i naturen.

Ungdomarna fick i en fråga gradera hur troligt/ej troligt de ansåg det vara att kyrkogården kommer att behövas i framtiden. Se tabell 10, påstående g, s. 80.

Att kyrkogården behövs i framtiden råder det stor enighet om, någon annan lösning är inte aktuell för denna generation. Det innebär samtidigt att kyrkogården inte skall ersättas av t.ex. virtuella kyrkogårdar. Flera tog upp detta i uppsatserna.

(...) Och jag tycker inte kyrkogårdarna ska läggas ner, det tycker nog ingen. Jag tycker inte en kyrkogård ska ligga i centrum, möjligen strax utanför. Tycker då dom ska vara stora, bara de inte blir "opersonliga". Låt istället kyrkogårdarna vara precis som dom är nu, lugna lagom stora och lite avskilda. (Anonym)

(...) Jag tycker ej att man ska sluta begrava de döda, men man kan kanske förbättra kyrkogården med lite mer utsmyckningar. (...) Jag tycker att man själv ska kunna välja vad man vill ha som gravsten och att det ska t.ex. öppna vissa visningsrundor för folk som inte vet mycket om kyrkogårdarna och jag tycker att man ska utsmycka det lite mer. (Mostafa)

(...) I och med att man är uppväxt med kyrkan och kyrkogården så vore det konstigt om man skulle ta bort den. För den har liksom alltid funnits där. Var skulle vi begrava de döda, jag har inget bättre förslag än på kyrkogården. (...) (Anonym II)

(...) Att lägga ner kyrkogården tycker jag heller inte är bra. Man skall hedra de bortgångna genom att förvara dem på en, vad jag anser, helig plats. Där ligger de under ett visst beskydd och det är den känslan de efterlevande vill ha. (Björn)

(...) Men något som man kan ha det (internet) till är att man kollar till graven så den ser bra ut, men då måste man ha "live" bild, så slipper alla som är så slöa att gå dit och kolla. Det är mycket snack om övervakningskameror, så varför inte ha det på kyrkogården också, men det är ju en annan fråga. "Att lägga ner kyrkogården" Det tycker jag inte att man ska göra. Det finns så mycket känslor och så mycket folk är inblandade så det får inte göras helt enkelt. Var ska man då begravas? Hemma i trädgården? Så jag tycker att man ska behålla kyrkogården. Jag tycker inte det för att jag är speciellt religiös utan för att det är en lång tradition att begravas så. Så bort med digitala gravbesök och behåll kyrkogården som den är. (Staffan)

Stefan investerar i minnen, det skall se fint ut på gravstället, det är mycket känslor inblandade och kyrkogården skall inte läggas ner. Att lägga ner är en dålig idé och tradition är viktigt. Bättre förslag finns inte och platsen anses helig. Naturligtvis togs även denna fråga upp i diskussionsgrupperna, också med koppling till förslaget med virtuella kyrkogårdar, men också på att många berört ämnet i uppsatserna och att många i enkäten valt begravningsformen att spridas ut i naturen.

Ann-Britt: Vi börjar med att prata om att lägga ner kyrkogården, vad kan vi då göra i stället? Hur skall en nedläggning skötas? Man kan ju tänka sig att när folk dör så strör man ut askan i havet, på en äng, i skogen eller på fjället och så har man t.ex. en minnessten på en virtuell kyrkogård i stället. Vad har ni för idéer och alternativ?
Dan. Det har vi väl inte funderat så mycket på vi skall förhoppningsvis leva ett tag till.

Men det handlar också om att ens föräldrar dör och då blir det kanske ett gravställe att ta hand om. Hur ställer ungdomarna sig till detta, vill de ha ett gravställe? Flera svarade att det vill de. Men varför? Jo, för att de skulle kunna gå dit och besöka och prata med avlidna släktingar. Graven blir ett minnesställe och det är det de vill ha. Från ungdomar från de olika trossamfunderna fanns inbördes motsatta uppfattningar. Medan en sa nej, så menade en annan det egentligen är mera viktigt för dem att de får vila i vigd mark. Slutsatsen av resonemanget blev att de enades om att det inte är riktigt att lägga ner kyrkogården.

Nej, det var betydelsen av minnen som var investerade på kyrkogården som var viktig.

Niclas: Kyrkogården i framtiden – lägg ner kyrkogården, ska man ha kvar kyrkogårdar över huvud taget, är det någon vits med dem?

Flera på en gång: Ja de tycker jag, jo dem skall vi ha kvar.

Niclas. Varför

Tomas. Varför inte!

Staffan. Det är nog ett behov att kunna gå till kyrkogården. Man vill ju besöka sina avlidna, sina nära och kära.

Självklart skall kyrkogården vara kvar, det är motsatsen som skall motiveras. I uppsatserna trycker två skribenter på vikten av respekt. Mohamed ger sin uppsats rubriken "Kyrkogårdsrespekten" och framhåller att en människa inte försvinner för att hon är död utan själen finns kvar och ser allt och han drar en parallell till foster. Detta gör att "man måste respektera människor fast att de inte syns". Detta, menar Mohamed, är också skälet till att vi skall ha kyrkogårdar. Karim antyder etiska aspekter.

Kyrkogård skall vara en plats för de döda och inget mer. Man skall begrava kroppen och inte bränna den. Man skall respektera de döda och inte ha nåt annat där än begravingar. Att det finns en kyrkogård är viktigt för även de döda skall ha en plats att ligga i. (Karim)

En uppsats som tar upp flera av teman är Carolines. Hon menar att "kyrkogården är bra som den är och skall inte genomgå några stora förändringar". Den skall inte läggas ner, eftersom man "inte kan lägga ner människor var som helst".

Platser som är viktiga för oss

Platser och byggnader har olika betydelser för olika människor. De kan värderas t.ex. utifrån människors attityder, erfarenheter och minnen. Detta kan förklaras på flera sätt. Norberg-Schultz (1999) framhåller att de människoskapade delarna av miljön först och främst är "bosättningar" i olika skala eller som han kallar dem "miljönivåer", men också "stigar", förbindelselänkar mellan bosättningarna och element som förvandlar natur till kulturlandskap. Han har en tes om att de platser människor skapar, relaterar de till naturen på tre grundläggande sätt;

1. människan vill göra den naturliga strukturen mer precist, visualisera
2. människan måste symbolisera sin förståelse av naturen (däribland sig själv),
3. hon måste samla de upplevda meningarna för att skapa ett mikrokosmos som konkretiserar hennes värld.

Här hänvisar Norberg-Schultz åter till Heidegger som menar att ett landskap får värde genom symboler som tillkommer genom byggande, alltså människans önskan att uttrycka sitt *existentiella fotfäste*. När hon bor, är hon lokaliserad i rummet och utsatt för rummets karaktär. Funktionerna orientering och identifikation är då igång. Dessa funktioner är viktiga för det *existentiella fotfästet*, så att människan vet var hon är och kan identifiera sig med omgivningen. Med detta resonemang, är det rimligt att antaga att människor också eftersträvar och anser de platser viktiga som uppfyller de tre grundläggande sätten som människoskapade platser relaterar till naturen på. Norberg-Schultz talar också om *funktion*. Detta för tanken till bruk, användning. Men Norberg-Schultz vidgar begreppet till att omfatta både praktiska handling, betydelser och emotionella tillstånd (Norberg-Schultz 1999).

Nordström (2002 b) har undersökt rumsföreställningar hos barn beroende på om de växer ut i staden eller på landsbygden. Undersökningen omfattar bl a hur barn uppmärksammar den fysiska miljön. Nordström har noterat att boendet är nära kopplat till identitet och i ordnandet av bostaden framstår grönska och växtlighet som betydelsefulla. Beträffande känslan för platsen gör hon följande kommentar:

Människorna i staden är i de flesta fall okända för individen och individen måste ständigt påminna sig om att relationer till platser i staden är beroende av hur man ser på platserna och att olika individer ser olika på platserna och annorlunda än man själv. Denna känsla för och medvetenhet om rumsliga livsvillkor är troligen av ett helt annat slag än den platskänsla som landsbygdsbarn utvecklar (ibid. 2002 b s. 47).

Detta tyder på att människors syn på och känsla för platser är olika och utvecklas olika till följd av uppväxtomgivningen (ibid. 2002 b).

Tuan utvecklar en idé om människors känslomässiga knytningar till den materiella omgivningen, där kulturella skillnader påverkar attityder och värderingar och att dessa speglas i konst, litteratur, landskap och även i människors drömmar om den idealiska världen. Han ställer frågor om synen på den fysiska omgivningen, den naturliga likväl som den människoskapade. Hur förstår, strukturerar och värderar vi den och vilka är miljöidealen. Faktorer av betydelse i detta sammanhang är ekonomi, livsstilar, världsbild, attityder och värdering samt den fysiska omgivningen i sig själv (Tuan, 1990 (1974)).

Vidare pekar Tuan på att människors förmåelser och värderingar varierar individuellt, två människor har helt enkelt inte samma verklighet. Men alla människor har samma organ att uppfatta världen med, detta kallar Tuan människans uppfattningsutrustning och består av främst av de fem sinnen; syn, hörsel, lukt, smak och känsel. Människan är dock främst ett visuellt djur, mest information om omgivningen når henne genom ögonen än via de andra sinnen (ibid. 1990 (1974)).

I *Topophilia, A study of environmental perception, attitudes, and values* (1990 (1974)), utvecklar Tuan sitt koncept om människans upplevelse av omgivningen genom att teckna ett ramverk för hur man kan studera människans omgivningsperception, attityder och värderingar. Han visar där på hur komplexa dessa är och hur de är relaterade till det han kallar Topophilia²⁹. Han ger 6 huvudpunkter för sitt ramverk som här återges i korthet:

1. Människan är en biologisk organism, en social varelse och en unik individ. Hennes perception, attityd och värderingar reflekterar varandret. Kultur och omgivning bestämmer i hög grad vilka av hennes sinnen som favoriseras.
2. Gruppen, som uttrycker och förstärker samhällets kulturella standard, påverkar starkt perception, attityd och värderingar på sina medlemmar. Perception och omgivningsbedömning av infödda och besökare skiljer sig, eftersom deras erfarenheter och avsikter är helt olika.
3. Trots de många undersökningarna om huruvida människor föredrar städer, samhällen eller landet som bostadsplats och plats för semester, är vi fortfarande mycket okunniga om kvaliteten och graden av erfarenhet av olika typer av fysiska omgivning under olika betingelser. Skapandet av den ideala världen är en fråga om att ta bort defekter i den verkliga världen.
4. Invånare i primitiva och traditionella samhällen har en annan världsbild än vad de har som tillhör moderna samhällen. De senare har påverkats, dock på olika sätt, av forskning och teknik. Primitiva och traditionella människor lever i en vertikal, cirkulär och rikt symbolisk värld, medan den moderna människans värld tenderar att vara öppen, noncirkulär, estetisk och profan. I Europa började denna förändring gradvis från 1500-talet och påverkar inte bara naturvetenskap utan också konst, litteratur, arkitektur och landskapsplanering.
5. Antika städer var en symbol för kosmos. Innanför dess murar rådde himmelsk ordning. Alla städer innehöll allmänna symboler av någon sort som koncentrerade och underströk detta samhälles makt och glory ideal. I den moderna staden är symbolerna kanske en fin aveny eller ett torg, ett imponerande rådhus eller ett monument över stadens historia och identitet. Människor i samma stad, t o m i samma stadsdel, kan uppleva helt olika världar.
6. Attityder till vildmark och landsbygd är svar på miljön/omgivningen. Attityderna till alla tre miljöerna har från början varit ambivalenta men är numera motsatta de tidigare. Numera står vildmarken för ordning, ekologisk ordning och frihet, medan staden står för kaos och oordning. Förorterna har fått högre prestige än förfallna stadskärnor (ibid. 1990(1974)).

Den kyrkobyggnadsundersökning som genomfördes 1994³⁰ visade bl a att kyrkogården är en av symbolerna i samhällets livssfär. Med livssfär menades i detta fall det kulturrum inom vilket en person rör sig. Platser och byggnader symboliserar sådana handlingar och upplevelser, som uppstått av särskilda, tillfälliga behov. På samma gång är dessa platser viktiga ingredienser i svensk kultur. Deras gemensamma symbolvärde bildar den kultursfär som en person internaliserar. En förutsättning för att en plats eller byggnad skall uppfattas som en del av livssfären är att den är offentlig eller tillgänglig.

Mot denna bakgrund har deltagarna i en studie bland kyrkotillhöriga i fyra Malmö- och Göteborgspastorat fått i uppgift bl a att poängsatt 25 utvalda byggnader och platser som kan anses var symboler i samhällets livssfär utifrån hur viktiga de är för personen. En reservation måste göras då inte alla byggnader eller platser finns på orten. Detta kan påverka resultatet. När det gäller svarsalternativet Vacker natur, gäller att natur är tillgängligt på bekvämt avstånd för de allra flesta och detta borde resultera i positiva upplevelser. Det kan också vara så, att de som bor i staden värderar naturen högre än landsortsborna. Samma kan tänkas för alternativen idrottsanläggning och konserthus (Bäckström 1997).

Frågan har använts även i denna studie och ställdes med samma formulering och med samma svarsalternativ som i ovan beskrivna studie:

---

²⁹ Ordet Topophilia är användbart i det som kan definieras att inkludera alla mänsklig påverkanstrådar med den materiella omgivningen. Dessa skiljer sig i intensitet, subtilitet och uttryck. Människans svar på miljön är primärt estetiskt, men vad som är estetiskt varierar. Gensvaret kan vara uppskattning av känslan av frisk luft, vatten, jord. Det är också vara känslor man har för en plats för att den är en hem, innehåller minnen och mening (Tuan 1990 (1974)).

³⁰ Svenska kyrkans utredningar 1995:5: Kyrkobyggnaden och det offentliga rummet. En undersökning av kyrkobyggnadens roll i den svenska samhället.

Det finns platser/byggnader som representerar det som många människor anser vara viktigt i livet. Poängsätt varje plats/byggnad från 1 till 8 efter hur viktig du anser den vara för dig. En etta betyder att platsen/byggnaden representerar något helt oviktigt, medan en åtta betyder att platsen/byggnaden representerar något mycket viktigt. Alla platser/byggnader skall alltså poängsättas!

Tabell 3. Viktiga platser, medeltal-poäng

Göteborg/Malmö ² (n=2000)	Ungdomar i Landskrona ² (n=50)
Vacker natur	7,52
Sjukhus	7,34
Skola	7,08
Stadspark	6,02
Kyrkogård	6,00
Universitet	5,92
Bibliotek	5,69
Teater	5,56
Museum	5,44
Torg	5,40
Kyrkobyggnad	5,33
Centralstation	5,23
Bank	5,20
Historisk plats	5,17
Idrottsanläggning	5,11
Konsertlokal	5,09
Flygplats	4,90
Biograf	4,27
Riksdagshus	4,02
Stormarknad t.ex. IKEA	3,90
Kommunalhus	3,54
Folkets park	3,09
Folkets hus	2,92
Sjukhus	7,30
Skola	7,30
Vacker natur	7,18
Idrottsanläggning	6,58
Universitet	6,36
Biograf	6,04
Centralstation	5,74
Torg	5,74
Stadspark	5,68
Bibliotek	5,64
Bank	5,48
Kyrkogård	5,44
Flygplats	5,42
Stormarknad t.ex. IKEA	4,88
Kyrkobyggnad	4,82
Historisk plats	4,80
Teater	4,60
Konsertlokal	4,32
Folkets park	4,16
Museum	4,10
Kommunalhus	3,60
Riksdagshus	3,48
Folkets hus	3,26

2) Avser medelvärde

I Göteborg/Malmö-undersökningen kommenterades frågan och resultatet enligt följande:

(...) det är viktigt att konstatera att medelvärdet på skalan från 1 till 8 utgörs av 4,5 och att alla värden över det snittet därför får anses vara höga. Eftersom flertalet hus och platser i tabellen har fått mer än 4,5 poäng på skalan, kan resultatet naturligtvis tolkas så att flertalet hus och platser faktiskt utgör viktiga ingredienser inom livssfärens ram. Risken är dock att de svarande på grund av frågans konstruktion har stimulerats till att ge samtliga byggnader och platser höga poängtal. De byggnader och platser som har tagits upp i undersökningen utgör helt enkelt platser som flertalet svenskar har en positiv relation till, vilket drar upp poängtalen. Även om resultatet mycket väl kan ha påverkats av detta problem, är skillnaderna t.ex. mellan naturvärden och värden förknippade med kommunalhuset så stora att de inte kan förklaras av frågans konstruktion. Skillnaderna måste därför vara resultatet av en verklig skillnad i bedömningen. Det gör att den uppkomna rangordningen borde ha relevans (Bäckström, 1997 s 115).

Jämför man resultaten från de båda grupperna framgår att enigheten är störst när det gäller vacker natur, sjukhus, skola, universitet, kommunalhus och Folkets hus. Det är stor enighet om att platser och byggnader som står för hälsa/rekreation, utbildning/vetenskap tillhör de viktiga platserna i personernas livssfär. Utifrån Norberg-Schultz' antagande om att de platser människor skapar, relaterar de till naturen på tre grundläggande sätt, se s. 59, detta stämmer för alternativet Vacker natur. Tuans idé om faktorer av betydelse för värdering av omgivningen, där han menar att fenomen som har värde för oss, för överlevnad och för speciella tillfredsställelser som har med ekonomi, livsstilar, världs bild, attityder och värderingar av den fysiska omgivningen att göra, visar sig hålla när det t.ex. gäller ungdomarnas höga poäng för skola och universitet. Det kan också vara en förklaring till varför idrottsanläggning har högre placering för ungdomar än den andra gruppen. Troligen använder ungdomar idrottsanläggningar i högre grad än en grupp med blandade åldrar.

I Rapport 90-tal, en studie om värderingar, har ungdomarna där fått rangordna hur samhället bäst ska använda sina resurser. Den visar mycket tydligt att ungdomarna menar att mest betydelsefullt är hälsa och miljö. Att få vara frisk är det viktigaste i livet, en värdering som gäller såväl på kort som på lång sikt (Puranen 2000 a). Detta stämmer väl överens med resultaten i denna studie, där sjukhus och vacker natur ligger högt på listan. Även Landskronaungdomarnas val att ge idrottsanläggning höga poäng kan vara ett uttryck för betydelsen av god hälsa och att värna om sin kropp.

Poängsättningen kan förklaras med Norberg-Schultz funktionsbegrepp, om platsernas och byggnadernas funktion läggs in i valet. Detta kan stämma för flera av valen. Höga poäng för att man känner till funktionen för sjukhus, skola och vacker natur. De låga poängen för folkets hus, riksdagshus och kommunalhus skulle då tyda på att dessa byggnaders funktion inte är viktig för de svarande, eller att de rent av inte känner till deras funktion.

När det gäller de olika gruppernas preferenser för alternativet vacker natur, kan detta diskuteras i anslutning till Tuans tankar om att människans *visuella njutning* av natur varierar i art och intensitet. Han menar att uppskattningen av landskap är mera personlig och varar längre när den är blandad med minnen av mänskliga händelser. Medvetenhet om miljöns skönhet kommer normalt som en plötslig uppenbarelse, en vision. Sådan medvetenhet är påverkad av uppfattning och den verkar också vara oberoende av karaktären på miljön (Tuan 1990 (1974)). Vardagliga och t o m tråkiga scener kan upplevas som vackra. Gruppen Göteborg/Malmö bestod av kyrkotillhöriga i åldrarna 15-75, bosatta i fyra stadsförsamlingar och de gav svarsalternativet vacker natur högst poäng. Detta kan jämföras med Landskronas 18-20 åringar som har vacker natur på tredje plats. Kanske spelar åldern in här, att Göteborg/Malmö-gruppen även består äldre människor än dem i Landskrona-gruppen och att de då enligt Tuans sätt att se, har längre erfarenhet och fler minnen och upplevelser av landskap. Men det kan också förklaras utifrån Tuans 6:e huvudpunkt om att attityder till vildmark och landsbygd har sitt ursprung i staden och att vildmark står för ordning, ekologisk ordning och frihet medan staden står för kaos och oordning. Det kan vidare vara så, att Landskrona gruppen har naturen "in på knuten" och inte värderar den lika högt som dem som bor i de större städerna Malmö och Göteborg.

Det är värt att notera att ungdomarna placerade kyrkogården på listans övre halva, 12:e plats, före bl a flygplats och stormarknad.

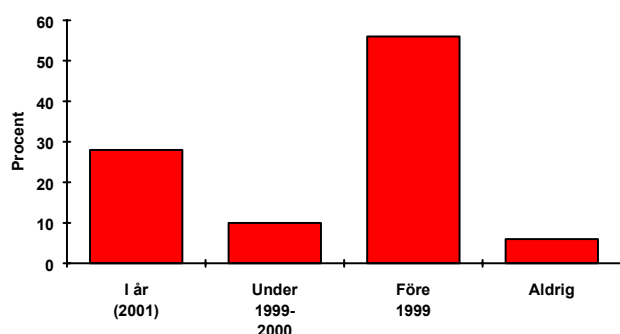
Beträffande den höga placeringen av alternativet Sjukhus, grundar den sig förmodligen inte främst på att de svarande har några djupare erfarenheter av den verksamhet som bedrivs där. Snarare har sjukhus ett symbolvärde och mera troligt är att de resonerar som så att ett sjukhus är viktigt att ha tillgång till, för egen del eller nära och kära.

På kyrkogården

Kapitel 7. Alla har en relation till kyrkogårdar. Den ingår i människors livsvärld i Norberg-Schultz mening. Kyrkogården har sin givna betydelse i stadens grönstruktur och är ett fridsamt inslag på landsbygden. Kyrkogårdsbesök är en uppgift för oss som efterlevande men det kan finnas andra anledningar till kyrkogårdsbesök, t.ex. att ta en genväg via kyrkogården. Hur förhåller detta sig för ungdomar? Kan den ha andra funktioner, t.ex. som kuliss för konst, musik eller som museum? Vilka attityder har ungdomar till företeelser som har med kyrkogården att göra?

Ungdomarnas kyrkogårdsbesök

Nästan alla ungdomarna hade gjort kyrkogårdsbesök, endast 6 procent hade dittills aldrig varit på någon kyrkogård. Under första kvartalet 2001 hade nästan 30 procent gjort kyrkogårdsbesök. Störst procenttal fanns i svarsalternativet Före 1999, som också är det mest omfattande alternativet. Se figur 11 nedan.

Figur 11. Senaste kyrkogårdsbesöket, procent (n=50)

Men vilka är det då som gör de flesta kyrkogårdsbesök? Data visar att personer som tillhör Svenska kyrkan gör de flesta kyrkogårdsbesök. Samtliga som tillhör Svenska kyrkan och alltid bott i Sverige, har gjort något kyrkogårdsbesök. De som aldrig besökt en kyrkogård är personer från annat trossamfund respektive inget trossamfund och de har inte alltid bott i Sverige.

Kyrkogårdsbesök och kön. Kanske är det slumpen som ger utslag då pojkarna var nästan dubbelt så flitiga kyrkogårdsbesökare som flickorna inom svarsalternativet *I år* (avser 2001).

Beror kyrkogårdsbesök på *upplevelsen* av deltagande i religiösa aktiviteter? Att ha en negativ upplevelse av deltagande i religiösa aktiviteter, behöver inte innebära att man inte besöker kyrkogården. Det säger heller inget om kvaliteten i besöket. Inte heller är det så att de som har mycket positiv upplevelse av deltagande i religiösa aktiviteter besöker kyrkogården. I denna grupp finns någon person som aldrig besökt en kyrkogård, men samtidigt innebär detta inte att man är negativ till att besöka kyrkogården. Underlaget är för litet för att dra några som helst slutsatser.

Det kan dock sägas att de som har mycket positiva/positiv upplevelse av deltagande i religiösa aktiviteter besökt kyrkogården i högre grad under innevarande år (2001) och före 1999, än vad de har som har negativa/mycket negativa upplevelser. Tabell 4.

Tabell 4. Upplevelse av deltagande i religiösa aktiviteter och senaste kyrkogårdsbesöket, procent

Upplevelse av deltagande i religiösa aktiviteter	Senaste kyrkogårdsbesöket				Totalt
	I år (2001)	Under 1999-2000	Före 1999	Aldrig	
mycket negativ - procent av dem med mycket negativa upplevelser	83,3	0	0	16,7	100 (n=6)
negativ - procent av dem med negativa upplevelser	25,0	12,5	50,0	12,5	100 (n=8)
positiv - procent av dem med positiva upplevelser	25,0	30,0	37,5	7,5	100 (n=40)
mycket positiv - procent av dem med mycket positiva upplevelser	26,3	21,1	47,4	5,2	99 (n=19)

Ärende på kyrkogården?

Syftet med frågan är att få veta om ungdomars kyrkogårdsbesök kan vara mer eller mindre frivilliga, om det sker i organiserad form eller tillfälligt, spontant. Detta kan påverka inställningen till det som har med kyrkogården att göra. Det är också av betydelse att få veta om de rent av deltagit i gravskötsel, om de besöker kyrkogården även om det innebär en omväg för dem. I så fall kan detta visa på att de värderar att göra ett besök på kyrkogården och att detta värde sträcker sig utöver en anhörigs/väns gravplats. Frågan avser vilken kyrkogård som helst, inte Landskronas specifikt och flera anledningar kan anges. Svartalternativ: I samband med högtid/minnesstund ³¹, Ingick i konfirmationsundervisning/motsvarande, För att det är en spännande plats, Jag tar en genväg över kyrkogården, Jag går gärna genom kyrkogården, även om det är en omväg, I samband med begravning, Annan organiserad aktivitet, Gravskötsel och slutligen Annan anledning och här fick man själv formulera sitt kyrkogårdsbesök. Se tabell 5.

Tabell 5. Anledning till kyrkogårdsbesök, flervalsfråga (n=51 på varje variabel)

	procent
Högtid minnesstund	43,1
Begravning	37,3
Gravskötsel	25,5
Annan anledning	19,6
Genväg	15,7
Omväg	7,9
Konfirmation	5,9
Annan aktivitet	5,9
Spännande plats	1,2

Ärende på kyrkogården och bosättningstid i Sverige. Av dem som besökte kyrkogården för att delta i en minnesstund har 86 procent alltid bott i Sverige och 14 procent bott här mellan 4 och 10 år. Fördelningen visar också att de som bott i Sverige mellan 4 och 10 år har mer ärenden till kyrkogården än de som bott här i mer än 10 år men inte alltid.

En genväg över kyrkogården är också i huvudsak en anledning som de som alltid bott i Sverige har

³¹ Med minnesstund avses t.ex. avlidnas bemarkelsedagar.

valt och att gå över kyrkogården trots att det är en omväg är också ett val personer som alltid bott i Sverige gjort. Kyrkogårdsbesök i samband med begravningar och för gravskötsel görs både av dem som alltid bott i Sverige och av dem som bott här mellan 4 och 10 år.

Att kyrkogården är en spännande plats, tycker de som alltid bott i Sverige och de har också gjort kyrkogårdsbesök för annan aktivitet eller av annan anledning. Påståendet i enkäten att "jag fascinerats av platsens mystik", ansåg 62 procent vara troligt, se tabell 10, påstående e, s. 80.

Ärende på kyrkogården och trossamfundstillhörighet. För svarsalternativet konfirmation måste tilläggas att i Landskrona är det endast Svenska kyrkan som tar konfirmanderna på kyrkogårdsbesök.

Ärende på kyrkogården och kön. En könsskillnad finns då det gäller att närvara vid begravningar, det gör flickor oftare än vad pojkar gör.

Svarsalternativet "Annan anledning" gav möjlighet till eget formulerande och några svarande gjorde också det. Exempel på kommentarer var "Att titta till min morfars grav", "En av mina tjejkompisar skulle titta till sin mammas grav" eller "Jobbar med fassan, han e kyrkovaktmästare".

Det kunde vara så att bland de svarande fanns personer som aldrig besökt en kyrkogård, därför ställdes *frågan om* ungdomarna kunde tänka sig att besöka en kyrkogård. Det visade sig att 90 procent av ungdomarna var positiva till kyrkogårdsbesök. Här kan det tänkas att de kan vara påverkade av upplevelserna av religiösa aktiviteter. Men även de med mycket negativ upplevelse av deltagande i religiösa aktiviteter visade sig kunde tänkas göra ett kyrkogårdsbesök. Av dem med mycket positiva upplevelser kan samtliga tänka sig att göra ett kyrkogårdsbesök.

Sitt ställningstagande i frågan motiverar många av de svarande. Kommentarererna kan delas in i fyra teman.

Gravbesök. En vanlig orsak till ett kyrkogårdsbesök är att gå till en anhörig eller väns gravplats. Här uttrycker sig många att känsla, samhörighet, närhet är det de söker och känner vid gravbesöket: "För att det är fridfullt och att hälsa på de i min familj". Graden av frivillighet varierar. Men det finns de som ärligt talar om att de inte är helt förtjusta i att besöka kyrkogården: "För det hör till tycker jag, men jag gör det inte gärna." Liknande kommentar är: "Eftersom jag aldrig har varit där, så skulle jag vilja det, besöka mina släktingar men det har alltid känts obehagligt." Andra har sina erfarenheter: "Jag har anhöriga där som jag aldrig träffat, trots det kan jag känna en viss närhet till t.ex. min farfar då vi besöker hans grav."

Platsbesök. Flera av de svarande fokuserade på platsen, kyrkogården, genom att uttrycka intresse för hur det ser ut, vad de kan finna där eller att göra ett besök där för att de tycker att det är en stilla och harmonisk plats. Enkelt uttryckt: "Man vill se hur det ser ut i kyrkogården", eller "Det är lugnt, stilla och avslappnande att gå där. Man får en stund att tänka till. Stress kan inte nå en där." Detta förefaller vara helt frivilliga besök.

Utmaning. Några kommentarer kan tolkas som om den svarande kände det som en utmaning att besöka en kyrkogård: "Ser inte varför inte", kan vara ett sådant exempel, men även "Jag besöker kyrkogården om jag måste, jag går ej dit annars". Kommentaren "Det är bra att komma ihåg döden, då syndar man inte mycket" kan väl också uppfattas som en utmaning.

Rent praktiskt. Några kommentarer kan betraktas som praktiska: "Jobbar där"! är en kort kommentar som kan ses som ett praktiskt besök. Men även "Ta en genväg, titta på de fina gravstenarna och eventuellt nån släkting."

De som *inte* kan tänka sig att besöka en kyrkogård, 4 procent, lämnar bl a följande motivering: "Har ingen anledning till att gör det, känner ingen som ligger begravd." eller "Varför skulle jag göra det? Ingen anhörig som har dött-----", eller kort och koncist "Har inget att göra där."

Säkert hade flera anledningar för eller emot kyrkogårdsbesök framkommit om det i enkäten tydligt uppmanats till kommentarer och att de gärna fick uppge flera. Det är också viktigt att notera att enkäten tidsmässigt ligger före kyrkogårdsvandringen och uppsatsskrivningen.

Har du någon anhörig eller vän begravd på Landskrona nya kyrkogård?

Att ha en anhörig eller vän begravd på Landskrona nya kyrkogård kan innebära fler kyrkogårdsbesök än annars. Det kan också innebära synpunkter på kyrkogårdens utformning, utsmyckning eller rent av styrning. Se tabell 6.

Tabell 6. Anhörig eller vän på Landskrona nya kyrkogård och trossamfundstillhörighet, procent av totalt (n=49)

	Ja	Nej	Vet ej	
Svenska kyrkan	28,6	38,8	4,1	
Annat trossamfund	4,1	14,3	0	
Inget trossamfund	2,0	6,1	0	
Vet ej	0	2,0	0	
Totalt	34,7	61,2	4,1	100

Anhörig eller vän begravd i Landskrona och bosättningstid i Landskrona. Hälften av de som svarat ja på denna fråga, har alltid bott i Landskrona. Av dem har 54 procent någon begravd på kyrkogården där. Av de inflyttade har 19 procent anhörig eller vän begravd på kyrkogården i Landskrona. Alltså har de som svarar för stabilt boende i Landskrona i högre grad någon anhörig eller vän begravd på kyrkogården där, vilket är logiskt .

Anhörig eller vän begravd i Landskrona och trossamfundstillhörighet. Av dem som besvarat frågan med ja, tillhör 71 procent Svenska kyrkan. Av dessa har 40 procent anhörig eller vän begravd på Landskrona kyrkogård. Av dem som tillhör annat trossamfund har 23 procent anhörig eller vän begravd på Landskrona kyrkogård. Av dem som hade anhörig eller vän begravd på Landskrona kyrkogård besökte drygt hälften, 53 procent gravstället. Frågan ger inte svar på varför de besöker alltså varför de inte besöker gravstället. Det kan givetvis finnas många förklaringar, även sådana som inte knyter an till denna studie.

Av de svarande hade 37 procent deltagit i begravningar, se tabell 5. Några av dem berättade om sina upplevelser i sina uppsatser.

(...) Det är något speciellt med kyrkogårdar. Kyrkogården är en plats där det är lugn och ro, där alla är sams och tänker på den bortgångne. Man tänker tillbaka på alla minnen. Ett kyrkogårdsbesök som satte mest spår i mig var när min bästa kompis dog. Han frös ihjäl förra året. Han hade precis fyllt 18. Det var en fin begravning med mycket musik. Det kommer jag att minnas hela mitt liv. En annan begravning som är mig närmast om hjärtat är när mormor dog på midsommar afton 2000. Vi var på Badelunda kyrka i Västerås. Kyrkan är väldigt gammal och det tyckte jag passade in. Blommorna och kistan är det finaste jag någonsin har sett. (Jari)

Ztina berättar ingående om sin mormors död och begravning för fyra år sedan och hur det upplevdes, om undran inför själva begravningen, hur de anhöriga skulle reagera och inte minst hur Ztina själv skulle reagera. Ztinas egen reaktion förefaller vara en överraskning för henne själv och hon beskriver det hela som "jobbigt". Begravningen upplevde hon som förfärlig och skriver att det var det värsta hon varit med om ditintills. För ett halvår sedan dog hennes farmor och den begravningen upplevdes inte alls på samma traumatiska sätt. Nu är hon glad för att hon gick på begravningarna, även om den första var hemsk och det tror Ztina huvudsakligen beror på att hon "var för liten".

Även Josephine beskriver en begravning, sin morfars som skedde på katolska kyrkogården för två år sedan. Hon skriver om sin nervositet och osäkerhet vid denna händelse, t o m att hon kände det som om hon skulle svimma. Josephine beskriver även andra begravningsbesökares reaktioner och själva ceremonin. Begravningen har gjort ett starkt och negativt intryck på henne och hon vill inte besöka kyrkogårdar någon mera gång. "Jag uppfattar dem som äckliga". "För mig är en kyrkogård förknippad med stor sorg. Jag tycker inte om dem. Det behövs inte fler än nödvändigt, speciellt inte inne i storstäder eller byar. Usch!"

Olika individuella upplevelser. Ztina har själv dragit slutsatsen att hon inte varit tillräckligt mogen för att delta i begravningarna, men att det ändå hjälpt henne i sorgarbetet. Josephine upplever fortfarande sitt deltagande i begravningen som en stark, obearbetad händelse, därför tycker hon att kyrkogården är äcklig och de skall inte finnas inne i städer och byar. Hon vill förmodligen inte bli påmind om den traumatiska upplevelsen. Hon förknippar starkt kyrkogården med hemska begravningar och med sorg.

Resultatet av en negativ upplevelse som sätter spår vidare i livet. Jaris deltagande i begravningar har däremot gett honom vackra minnen. Han minns hur alla höll sams, de vackra blommorna och musiken. För honom har deltagandet i begravningar berikat.

Hur vill unga själva bli begravda?

Hur ser ungdomarna på begravning för egen del? Frågan ligger tidsmässigt långt bort för dem, men jag var ändå intresserad av om de hade någon uppfattning. Frågan är på ett sätt en "kundfråga", men även en fråga om inställningen till olika begravningsformer och -platser.

Ungdomarna fick också en fråga om val av begravningsplats. Följande alternativ hade de att välja mellan: kyrkogård, havet, fjället, äng, skogen, vet inte, samt det öppna svarsalternativet annat nämligen.....

De uppmanades att kommentera sina svar. Det gick bra att ange flera tänkbara alternativ. Tabell 7.

Tabell 7. Val av begravningsplats, procent (n=51 på varje variabel)

	Procent
Kyrkogård	40,0
Havet	15,7
Fjället	7,1
Äng	5,7
Skogen	5,7
Vet ej	14,3
Annan idé	11,4
Summa	99,9

Att begravas genom att askan sprids ut på platser utanför kyrkogården anser drygt 34 procent vara mycket troligt eller troligt. Av medlemmarna inom Svenska kyrkan menar 9 procent att det ej är troligt, mot 70 procent av medlemmarna inom annat trossamfund. Detta kan mycket väl bero på att muslimer inte tillämpar kremering och alternativet är därför inget för dem.

Som vi ser är kyrkogården som begravningsplats utan konkurrens. Nästan hälften, 40 procent, tänker sig detta alternativ. Det är viktigt att observera att drygt 14 procent inte vet, vilket kan tolkas som att de inte har tagit ställning. Å andra sidan hade hela 11 procent andra idéer än de föreslagna. Några av dessa idéer var:

- moskégård
- bli begravd där jag dör, därför att jag hoppas dö på någon speciell plats
- en minnessten här och askan spridd utomlands
- rymden, För en gång skull så kommer man till rymden
- rymden och bli ett med världsalltet som vi är en del av.

Frågan om begravningsplats blev i övrigt livligt kommenterad och många åberopade tradition och tro för sitt val. Här följer ett axplock av kommentarerna:

- Kyrkogården känns mest naturligt. Så är det traditionen som också spelar in. Ens anhöriga har en plats att gå till också och lägga blommor.
- På kyrkogården kan anhöriga besöka en. Havet t.ex. är stort och du vet ej var dina anhöriga är.
- Jag själv skulle inte tycka det var särskilt trevligt om t.ex. mina föräldrars aska skulle spridas utan vill ha en plats att gå till o besöka.
- Jag skulle nog vilja att min aska blev utspridd någonstans, men vet ej var. Det skulle vara en vacker plats kanske en liten bäck ute i skogen, men jag skulle vilja spridas i vatten så att jag "rör" på mig hela tiden.
- Skulle inte kunna tänka mig att bli utspridd i havet eller liknande.
- Det känns tryggare att begravas på en kyrkogård.
- Kvittar ska ut i naturen ändå.

- Tycker det är svårt att föreställa sig. Vet inte riktigt än. Men jag älskar fjället och friheten.

Som vi ser är andra, alternativa begravningsplatser inte främmande för ungdomarna. De söker individuella koncept och tycks inte vara intresserade av enhetliga, likriktade begravningsplatser. Föräldragenerationen och tidigare, har i några fall tilltalats av tanken att bli ett med naturen, men bakom den tanken finns ofta en resignation inför den förändrade samhällsstrukturen och förändrade levnadsmönster. De tycks inte lita på att deras efterlevande skall orka eller vilja vårda en grav i framtiden. (Berglund 1994)

Se även enkätens påstående om möjligheten att begravas genom att askan sprids i havet, skogen el likn., tabell 10, påstående h, s. 80, där 60 procent anser detta troligt eller mycket troligt. Även här kan trossamfundstillhörigheten inverka på svaret.

Till detta skulle Frängsmyrs tes om att miljöfrågor ytterst sett innefattar vårt förhållande till naturen och med detta menas inte bara hur människan uppfattat och uppfattar sin egen plats i skapelsen, om hon är en del av naturen eller om hon "står" utanför, kunna kopplas (Frängsmyr 1990).

De som valt kyrkogård som begravningsplats ombads specificera sig enligt följande:

I familjegrav (där flera släktingar är begravda), I minneslund med minnessten med namnet på, Askans sprids i minneslund utan namn på minnessten alternativt Jag har annan idé nämligen....

Tabell 8. Val av begravningsplats på kyrkogården, procent. (n=51)

	Procent av svarande
I familjegrav	29,5
Minneslund med sten	27,3
Minneslund utan sten	2,3
Har ej tagit ställning	38,6
Annan idé	2,3
Summa totalt	100,0

Många har således inte tagit ställning i frågan just nu. De som ändå väljer, föredrar familjegraven eller minneslund med minnessten med namnet på. Båda valen innebär möjlighet att tydligt visa sin identitet. Anonym begravningsplats på kyrkogård inte kommer att vara aktuell för dessa ungdomar. Betydelsen av identitet och personlig prägel kommer återigen i följande uppsats.

(...) Vid begravningar har det varit i samband med jordfästning så då har inte kyrkogårdsbiten varit med. Att ha ett fotografi på gravstenen skulle jag inte vilja ha ty när man står på platsen och vill tänka tillbaka tycker jag att det är minnet som skall arbeta. Människan lever inte längre ibland oss och är därmed bara ett minne blott. Genom att sätta upp ett kort lever han vidare. (...) Det skall inte finnas regler för hur ens grav eller "plats" får se ut. Vill man ha sitt kort där skall det finnas ett. Jag anser att när jag går bort så får mina efterlevande bestämma vad de vill göra med mig. Det är ju de som kommer att få betala/sköta om "min plats". (...) För att göra platsen mer personlig varför inte lägga dit en slags gästbok som man kan skriva sina känslor i och läsa och få del av andras om man känner sig ensam. (Eva)

Men Eva tycker ändå att det är viktigt att gravställenas utseende regleras. Även Vezire tycker att den egna graven är svår att föreställa sig, men tradition är viktig. Giddens påpekar (1984) att historia är närvarande i människors liv, som Vezire skriver "...som man gjort i alla kända generationer". Giddens säger vidare att förankring i traditioner ger människor möjlighet till bearbetning av olika skeenden i livet. Men, i vart fall skall kyrkogården inte vara på Internet.

(...) Men ändå för min del är det svårt att veta hur min grav ska se ut eller själva framtida kyrkogården. Har inte tänkt på det men i alla fall jag tycker att man ska ha det gamla sättet när det gäller kyrkogårdar. Det räcker att man hänger med i framtiden, graven behöver inte göra det som det exemplet med Internet som jag tycker är överdrivet. Man skall kunna ha en kyrkogård som man har idag man skall kunna bevara den traditionen. Vill man gå och besöka sin anhörig skall man gå och inte sajta in på Internet utan gå och tända ett ljus eller lämna blommor vid gravstenen som man har gjort i alla kända generationer. (Vezire)

Jag tycker att det är upp till var och en hur man vill begrava sina döda. För mig är det inte viktigt att ha en grav för att minnas

sina döda, det är bara en "sten" som man känner sig tvungen att besöka med jämna mellanrum. Men jag förstår att det är viktigt för en del och då tycker jag att dessa ska få begrava sina anhöriga på det sätt som känns bäst, vare sig det handlar om att följa religionen eller något annat. I dagens Sverige är det inte så många som är troende kristna därför tror jag att det kommer att ha mindre betydelse var man kommer att begrava sina döda. Jag vill bli begravd i havet. (Sabina)

Det var svårt att föreställa sig sin egen grav. Kanske är det så för de flesta av oss. Naturligtvis hade inte ungdomarna tänkt i dessa banor. Men det framkom i alla fall att valfrihet är ett nyckelord och att nya idéer finns, t.ex. en gästbok. De vill ha möjlighet att påverka både vilken sorts gravplats de vill ha och hur det skall se ut. Men de håller samtidigt på tradition.

Den egna graven diskuterades i gruppsamtalen. Denna grupp funderade kring familjegravar.

Per: Det där med familjegrav diskuteras ju också, vi finns ju inte hela vårt liv på samma plats heller. ....Vad tror ni om familjegravens framtid?

Tommy: Kan man inte innan man avlider begära att man skall få komma hem där man kommer från början där mamma och pappa är begravda.

Per: Är det en tanke som tilltalar dig att.....

Tommy: Jag har funderat på det, även om jag flyttar utomlands så skulle jag nog vilja bli begravd här hemma.

Erika: Men flyttar sen dina barn dit och deras barn flyttar, sen, ja då får ju alla flytta över hela världen. Alltså

Tommy: Ja, det var en tanke det också.

Familjegrav som en god idé har också Hassan i tankarna:

(...) Varje familj borde köpa en familjegrav och familjen ska själv ta hand om graven. Familjen ska kunna själva bestämma utseendet på graven. Självt tycker jag att kyrkogården passar inte till någon aktivitet, jag kan aldrig tänka mig att sitta och roa mig på en kyrkogård. (Hassan)

Familjegrav och tillhörighet, men var är "hemma", var skall familjegraven ligga?

När det gäller valet av den egna graven, kan huvudsakligen två riktningar skönjas, individuella lösningar och grav med identitet. Giddens menar att vi numera oftare ställer oss frågor som: Vad vill jag? Vad känner jag? Hela tiden reflekterar vi över vårt beteende, våra känslor och tankar. Allt oftare ställs vi i valsituationer. Enligt Giddens är hela livet ett reflexivt projekt. Detta kräver ett etiskt och moraliskt "facit", som utvecklas och förändras i takt med att vi fyller på med erfarenheter. Vår tid kännetecknas av mångfald, osäkerhet och ambivalens och kan kallas för "ny reflexiv modernitet". Giddens menar vidare att modernitetens villkor för individens sökande efter identitet innebär bl a att den utgår från val (Giddens 1991). Ungdomarna i studien visar också prov på reflekterande, ambivalens och frihet att välja. Det är inte bara att välja, här krävs eftertanke, vad innebär valet, vilka blir följderna.

Skötsel och ansvar

Att inneha gravrätt

Att inneha gravrätt innebär rättigheter och skyldigheter enligt begravningslagen. Till dessa rättigheter och skyldigheter hör bl a att

- bestämma vilka som skall gravsättas inom gravplatsen.
- bestämma gravanordningens utseende och beskaffenhet.
- bestämma gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt.
- få gravrätten förnyad på vissa villkor vid upplåtelseidens utgång.
- återlämna gravplatsen till kyrkogårdsförvaltningen.
- hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick.
- iaktta kyrkogårdsförvaltningens föreskrifter när det gäller gravanordningarnas utseende och beskaffenhet samt utsmyckning och ordnande i övrigt.
- före gravrättstidens utgång till kyrkogårdsförvaltningen göra anmälan om förnyelse av gravrätten.
- anmäla ny gravrättsinnehavare.

Hur ställer sig ungdomarna till frågan om att "inneha gravrätt", med allt vad det innebär. Det går ju att komma ifrån ansvaret för gravskötsel genom att välja gravplats i minneslund. Därför är det viktigt att i detta sammanhang fråga om hur ungdomarna ställer sig.

Frågan formulerades så här: Att ha en gravplats på kyrkogården är att "inneha gravrätt". Med gravrätten följer att man är skyldig att "hålla gravplatsen värdad", dvs. se till att det är snyggt och prydligt på gravstället. Det kan man antingen göra själv eller betala till kyrkogårdsförvaltningen för att få gravplatsskötsel. Tag ställning till följande. Du kan ange flera svarsalternativ. De svarsalternativ som de valde mellan var: Jag föredrar att betala för gravplatsskötsel, Jag kan tänka mig att sköta graven själv, Jag föredrar s k minneslund där man inte har gravrätt (**men ändå har en liten sten eller platta med namn på**), Jag föredrar s k minneslund utan gravrätt och utan sten eller platta med namn, Kan ej ta ställning, Jag kan tänka mig något annat, nämligen.....

Tabell 9. Att inneha gravrätt (n=48)

	Procent
Föredrar att betala	33,3
Sköter själv	31,3
Minneslund med namn	12,5
Minneslund utan namn	2,1
Kan ej ta ställning	12,5
Annat	8,3
Summa	100,0

Som tabell 9 visar, tycker dessa ungdomar att gravskötsel betalar man för eller så sköter man graven själv. De som inte ställer upp på detta vill ligga i minneslund med namn. Vi får också veta att endast en person väljer minneslund utan namn. Endast 12,5 procent kunde inte ta ställning till denna fråga. De fick också möjlighet att uttrycka egna alternativ eller kommentera:

- Bor jag på orten vill jag gärna sköta graven själv, men bor jag väldigt långt bort betalar jag gärna för gravplatsskötsel. Ingen minneslund!!
- Bor man i närheten kan man sköta den själv, annars får man betala för gravskötsel.
- Att uppfylla den begravnings sista önskan. Vill hon ligga i en minneslund = OK om inte så går det lika bra med gravplats (där jag betalar för skötsel)
- (kan tänka mig något annat): Både eget arbete och betala gravskötsel

Gravrätt/-skötsel och kön, visar att pojkarna är mer benägna än flickorna att betala för gravskötsel, 18 procent för flickorna mot 41 procent för pojkarna. Flickorna föredrar att sköta graven själva, 47 procent mot 23 procent för pojkarna. Minneslund utan namn kunde ingen flicka tänka sig och endast 1 pojke.

På frågan om ungdomarnas kyrkogårdsbesök, uppgav 25 procent gravskötsel, se tabell 4, s. 64.

Gravrätt/-skötsel och bosättningsstid i Sverige, visar att av de 33 procent som föredrar att betala för gravskötsel, har 31 procent alltid bott i Sverige. Att sköta graven själv föredrar 31 procent av de svarande och det är oberoende av bosättningsstid i Sverige.

Gravrätt/-skötsel och trossamfundstillhörighet. Av dem som tillhör Svenska kyrkan föredrar 42 procent att betala för gravskötsel medan 21 procent kan tänka sig att sköta graven själva. Övriga kan ej ta ställning eller väljer någon form av minneslund. Av dem som tillhör annat trossamfund föredrar 20 procent att betala för gravskötsel och 70 procent kan tänka sig att sköta graven själva. Av de senare, kan ingen tänka sig minneslund, vare sig med eller utan namn, som alternativt gravställe.

Vad får det kosta?

Kyrkogården kostar en hel del i skötsel. Grovt kan kostnaderna delas upp i två delar, skötsel av de enskilda gravarna och skötsel av övriga ytor. Kostnaderna för skötsel av de enskilda gravarna skall gravrättsinnehavaren stå för och kostnaderna för skötsel av övriga ytor belastar den begravningsavgift som alla med inkomst betalar. Att vårda anhörigas gravar tycks främst vara för att hedra de döda, men bakom detta finns också behovet att döva dåligt samvete, då det är djupt rotat att en ovårdad grav anses skamligt (Berglund 1994).

Frågan är om ungdomarna tycker att det är värt pengarna eller kan de tänka sig en annan typ av kyrkogård, t.ex. ängsliknande där kostnaderna för skötsel inte är lika höga. Detta pratade vi om i grupperna. Är ungdomarna beredda att betala för skötseln? Jo, det var de, för det skall vara snyggt och prydligt, men någon ifrågasatte nödvändigheten av singel. Någon tog upp Kävlinge kyrkogård som bra exempel, där är gräs eller äng över det hela och "bara precis tatt ut en bit jord framför gravstenen" och där är heller inga häckar och detta uppfattades som billigare skötsel. En annan tog upp Skogskyrkogården i Stockholm som ännu ett bra exempel och menade att denna är mycket finare eftersom den är så naturlig "som en park" och så tyckte denne person att en kyrkogård skall se ut. Men när det sedan kom till skötseln av själva gravstället, diskuterades betalning för skötseln. Någon menade att har man en familjegrav, så kan det ju vara många släktingar som får dela på kostnaden, men det kan också vara tvärtom, en person med avlidna släktingar i familjegravar både här och där. Detta blir antingen dyrt eller tar en massa tid. På kyrkogårdsvandringen hade de observerat att de gravar som folk skötte själva var precis lika välansade som dem som kyrkogårdsförvaltningen hade hand om. Någon konsensus eller lösning på skötselproblematiken kom ungdomarna inte fram till.

Dock är mer än blommor som pryder kyrkogården och seden att tända ljus är inget kyrkogårdsförvaltningen arbetar med. Det får var och en ombesörja själv. Det förutsätter ett besök på kyrkogården.

Ann-Britt: Någon pratade om seden att tända ljus, den är inte så gammal här i Sverige. Gör ni det?

Mikael: Ja, de är en fin sed, jag brukar följa med dit och det är vackert med alla ljusen.

Ann-Britt: Hur ser ni på detta, ni som inte tillhör Svenska Kyrkan?

Amir: Ja, vi tycker att var och en skall få göra som den vill, det skall vara fritt. Det är inget vi tänker på - antingen gör vi det eller inte.

Rhina: Jo, jag brukar nog också följa med och tända ljus. Det är OK.

Underlaget för finansiering av kyrkogårdarna och deras skötsel, är en fråga som diskuterades i en grupp. I samhället diskuteras om vissa kyrkor skall rivas eftersom de ekonomiska möjligheter att hålla dem i skick inte räcker till. Kan samma sak gälla kyrkogårdarna?

Niclas: Varför lägga ner kyrkogården, frågan uppkommer främst på landet där det inte är så mycket folk och man inte har pengar att driva dem vidare, då kan det bli aktuellt att lägga ner dem eller hur skall man göra. Hur skall det finansieras, det är en annan sak här i Landskrona.

Stina: Kan de inte bli begravda här inne i städerna, det är ju inte så långt mellan byarna.

Per: Kan man tänka sig att avgiftsbelägga dem, som t.ex. Såby kyrkogård skall man ta bort kyrkogården och göra gräsmatta av hela platsen? Är det rimligt att vi kollektivt finansierar sådana här saker? På skatten, för de här gamla kyrkogårdarna har ju ett värde i sig.

Tommy: Det finns ju kyrkoskatt.

Per: Jo, tycker ni att det är rimligt att den går till sådana här saker som kyrkogårdar?

Tommy och Stina: Jo absolut, det kan den nog göra.

Ahmed: Jo det skall den nog göra.

Ja, dessa ungdomar tycker att "kyrkoskatten" gott kan gå till skötsel av kyrkogårdar. Det stämmer bra med resultaten i studien Folkkyrkor och religiös pluralism, som bl a undersöker vad folk menar att Svenska kyrkans pengar skall gå till. Denna gav entydigt svar att Svenska kyrkans pengar främst skall satsas på begravningsverksamheten, dvs. kyrkogårdarna. (Gustafsson & Pettersson 2000). Däremot pratade inte ungdomarna om vikten av att hålla graven "prydlig och vårdad", vilket närmast är en hederssak för äldre generationer.

Vem vill vara med och styra kyrkogården?

Enligt Institutet för framtidsforskning har 1990-talet inneburit radikala förändringar i svensk politik och förvaltning. Frågor som tidigare beslutades på riksplanet har i ökad utsträckning decentraliserats från staten till kommuner och landsting och enligt 1992 års kommunallag har kommunerna stor frihet att själva bestämma styrformer, driftsformer och avgifter. Detta har lett till betydande regionalt och lokalt bestämmande. Mycket är alltså i förändring, många beslut som rör oss fattas långt borta i EU medan andra frågor tvärtom numera beslutas lokalt.

Kyrkogårdsfrågor hanteras i flera nivåer, på det lokala planet i kyrkogårdsnämnd, kyrkoråd och kyrkofullmäktige. Kan unga människor tänka sig att engagera sig i kyrkogårdsfrågor? I enkäten fick ungdomarna ta ställning till följande: "Kan du tänka dig att *engagera dig i kyrkogårdsfrågor* om det fanns lämpligt forum, t.ex. ungdomsråd eller liknande?"

Av ungdomarna kunde 8 procent tänka sig att engagera sig, 66 procent svarade nej och 13 procent vet ej. Frågan togs upp i gruppdiskussionerna. I första gruppen svarade de unisont "Nä tack", de kunde absolut inte tänka sig att vara aktiv i dessa frågor. I en annan grupp föreslog Amir att i så fall får de ställa fram en bar och spela diskomusik, annars kommer det inga ungdomar, det är ju så ungdomar vill ha det, menade han. Men det höll inte de övriga med om. Amir röstades ner spontant. Tomas tyckte dock att det kunde vara kul med engagemang i kyrkogårdsfrågor och anförde att "om vi vill försöka ändra och så, är det ju viktigt att vi engagerar oss och har idéer. Just vid katastrofer som den i Göteborg är det ju viktigt att man har någon sorts förberedelse för hur man tar in ungdomar i ledningen av kyrkogårdarna."

Tre huvudsakliga argument framkom under diskussionen:

1. Det finns en sorts skyldighet att engagera sig ideellt
2. För att påverka och förändra krävs ett aktivt deltagande i de forum som är tillgängliga.
3. Flertalet kamrater kunde absolut inte tänka sig ett sådant engagemang: "det är inte intressant i konkurrens med annat i livet".

Dagens unga tar allt mindre del i samhället, de är helt enkelt inte intresserade och tycker att frågorna inte angår dem (Ziehe 1993). I rapporten *Ny tid - nya tankar?* (1998) har välfärdssamhällets villkor, t.ex. synen på kollektiva beslutsfattande, politiska engagemang och ramar för dessa handlingar studerats. Enligt mätningar i rapporten menar över 60 procent av unga mellan 16 och 29 år att man ska blanda sig i politiken och 37 procent instämmer i påståendet att varje medborgare skall försöka sätta sig in i och påverka hur landet styrs. Till skillnad från Ziehe, konstaterar *Ny tid - nya tankar?*, att ungdomar är politiskt intresserade och kan tänka sig att agera politiskt, men att de etablerade uttrycksvägarna är otillräckliga eller inte passar. Det är viktigt att ungdomarna inte saknas bland de beslutande, inte minst på lokalplanet där viktiga frågor diskuteras och avgörs. Men det kräver att de beslutande organen är så beskaffade att ungdomar vill medverka i dem. Enligt samma rapport kan 9 procent av de unga tänka sig ett engagemang, vilket kan jämföras med de 8 procent här som kan tänka sig ett engagemang för kyrkogårdsfrågor (ibid. 1998).

I *Ny tid - nya tankars* specifika framtidsfrågor ingår bl a frågan om hur viktigt det är att vid 35 års ålder engagera sig i samhället lokalt. Av unga mellan 16 och 29 år anser 9 procent att detta är viktigt. Rapporten konstaterar bl a att för unga som inte är födda i Sverige, är lokalt engagemang i samhället viktigare än för födda i Sverige. Ungdomar som är födda utomlands framhåller detta som viktigt i dubbelt så stor utsträckning som ungdomar födda i Sverige (ibid. 1998). Men i denna studie gäller siffran 9 procent även för dem som inte alltid bott i Sverige. Underlaget är dock litet här.

Kyrkogårdsfrågor behandlas visserligen numera av förtroendevalda, men är ändå i viss mening politiska så till vida att de valda engagerar sig i en viss intressegrupp som går till val på vissa frågor. Sett ur detta perspektiv är resultaten i rapporten *Ny tid - nya tankar?* av intresse för denna studie. De svarande i den rapporten ansåg att de etablerade vägarna att uttrycka sig politiskt på är otillräckliga. I studien här undersöks inte huruvida det etablerade forat är lämpligt (ibid. 1998).

Vem vill arbeta på kyrkogården?

Kyrkogården är en arbetsplats för många i olika positioner och med olika utbildnings- och erfarenhetsbakgrund³². Hur attraktiv är kyrkogården som arbetsplats för unga?

Ann-Britt: Kan ni tänka er att arbeta där?

Anders: Nej, det är lite deprimerande att gå där och arbeta bland gravstenarna och att döden hela tiden är liksom närvarande. Nej, jag kan inte tänka mig det.

Torben: Nej jag kan inte heller tänka mig att arbeta där, det är på något sätt sorgligt och deprimerande.

Kalle: Nej jag kan inte heller tänka mig att jobba där, man måste nog vara speciell för att göra det. Han som guidade oss sa

³² På kyrkogården arbetar nästan 6 000 personer, kyrkvaktmästare, kyrkogårdsvaktmästare och kyrkogårdsarbetare inom Svenska kyrkan där kyrkvaktmästare i varierande omfattning arbetar med kyrkogårdsförvaltning. Därtill tillkommer administrativ personal som även den i varierande omfattning arbetar med begravningsverksamhet. Inom Stockholms och Tranås kommuner 300 - 400 personer. Slutligen tillkommer begravningsbyråpersonal, kisttillverkare mm. Uppgift från Göran Jacobsson, Svenska kyrkans församlingsförbund, Stockholm, 2002.

att när han åker på semester utomlands, t.ex. till Kreta, så det första han gör är att kutar iväg till någon kyrkogård och tittar. Det skulle då inte jag göra. Det är speciellt.
Tomas: Fast jag kan tänka mig att jobba där på sommarlovet, ja det kan jag nog tänka mig det.

Nej, kyrkogården som arbetsplats för dessa ungdomar tycks inskränka sig till möjligtvis sommarlovsarbete. Här går det kanske att skymta en fördom mot att arbeta på kyrkogården, att man måste vara "speciell". De är rädda för att påverkas av död och sorg.

Andra funktioner för kyrkogården

Kyrkogårdens primära uppgift är att vara begravningsplats, men den kan ha andra funktioner, varav några tidigare behandlats. Den kan fungera som ett meditativt rum, ett "andrum", kanske en plats att uppsöka vid kris. Kyrkogården kan också fungera som friluftsmuseum, så som gamla begravningsplatsen i centrala Landskrona gör. Assistens Kirkegård på Nørrebro i Köpenhamn är ett exempel på att kyrkogården används för en mångfald av aktiviteter. Kyrkogårdsvandringar kan vara en lämplig aktivitet.

Kan kyrkogårdens användningsområde tänkas öka? Kan kyrkogården användas för andra aktiviteter eller .....? Till detta krävs naturligtvis omsorg och känsla. I gruppdiskussionerna prövades hur de unga ser på detta.

Ann-Britt: Vilka aktiviteter skall vi ha på kyrkogården?

Kalle: Du kan inte mena att det skall in Friskis och Svettis väl, det skall vara lugnt på kyrkogården, det är hela grejen. Vill jag på Friskis och Svettis går jag dit, går jag till kyrkogården skall det vara lugnt och stilla där.

Sanna: Vi kan väl inte ha en flock ungar som har bullfest bland gravstenarna, det kan de ha i en park.

Varje plats till sitt ändamål, sin funktion, frågan är dock om det går att komma fram till tänkbara användningsområden och aktiviteter på kyrkogården.

En flicka var inte lika emot alternativa aktiviteter:

Visst kan man tänka sig att några gamla damer har kaffefika med sig och i lugn och ro dricker kaffe, men själv skulle jag nog inte göra det.

Dan: Man vet ju inte var man hamnar om man börjar ha picknick och sådant, då är där väl fallafell-stånd snart och ännu värre disco-musik.

Kalle: Då har vi väl snart lekplatser också där och det skall vi inte, nej tack!

Nej, dessa ungdomar menar att man måste tänka på konsekvenserna med att använda kyrkogården till andra aktiviteter. Men på Assistens Kirkegård i Köpenhamn förekommer andra aktiviteter, såsom picknick och folk solar och läser där, kunde vi inte göra sammaledes här?

Sanna: Nej, sola har vi andra platser för. Kyrkogården är en lite sorglig plats och det passar inte med solande där.

Ann-Britt: Varför passar inte det?

Sanna: Nej, därför att det är en annan känsla, kanske lite deprimerande och det passar inte i sammanhanget, jag kan inte förklara det bättre, det passar helt enkelt inte.

Kalle: Vi har ju så många andra platser man kan gå till för picknick och solande, så kyrkogården den skall vara till det den är till.

Ann-Britt: Varför, förklara!

Dan: På kyrkogården skall man träffa och prata med sina avlidna släktingar, tända ett ljus, pyssla och så och det skall inte vara störande aktiviteter där då.

Ann-Britt: Men det pågår ju t.ex. trädgårdsarbete där, tycker du inte att det stör?

Dan: Nej, det hör liksom till.

Ann-Britt: Här på Landskrona kyrkogård hör man bilarna runt omkring, tycker ni inte att det stör?

Sanna: Jo, lite, men det blir nog svårt att komma ifrån, hur långt bort skall man då. Fast det hade ju varit bra.

Vissa aktiviteter pågår på kyrkogården, t.ex. trädgårdsarbete, accepteras för att de hör till. Här pratade vi också om aktiviteter utanför kyrkogården, trafiken, och även den kunde accepteras, för – hur långt bort skall kyrkogården annars ligga. Ungdomarna tycks vara medvetna om att bakgrundsljud finns nästan överallt och det får accepteras. Platsens karaktär tycks spela roll för val och värdering av aktiviteterna på kyrkogården och de vill vara ostörda när de är där för att "träffa och prata" med sina avlidna. En annan grupp resonerade om varför picknick inte var passande. Det visade sig att ungdomarna har både föreställningar och förväntningar:

Det skall vara lugnt när de kommer till kyrkogården. Inga brännbollsturneringar mellan gravstenarna. Rhina menade att det inte skulle kännas bra för henne om det satt några bredvid deras gravställe och hade bullar och kaffe. De som går till kyrkogården söker lugn och ro, speciellt om någon sitter och sörjer inne på kyrkogården. Det skulle inte kännas bra om det sprang barn omkring längre bort och skrattade och så. Men, det är klart finns det ingen annanstans att gå till ett grönområde eller så, ja...då går man väl till kyrkogården. I slutändan har dock var plats sitt ändamål.

De resonerade således olika, "man tar vad man har" eller håller på att varje plats är avsedd för sitt ändamål. Sinnesstämningen de förväntas få på kyrkogården vill de dock hålla fast vid, den får inte störas. Kanske för att den inte uppnås någon annanstans. Platsen påverkar! Men vissa aktiviteter anses "utmärkta".

(...) Aktiviteter som släktforskning passar alldeles utmärkt på en sådan plats tycker jag, men picknick är jag lite tveksammare till, det beror på hur stor picknick man menar, några stycken lugna människor på en filt är ganska OK, men en hel vild barnaskara tar bort den stressfria miljön som det ska vara (...) (Helena)

Picknick är inget för kyrkogården, enligt ungdomarna. Nästa diskussionsgrupp engagerade sig i ämnet så här:

Nicklas: Jag tänker på kyrkogården som plats, hur använder man den. Tycker ni att det är OK att man använder kyrkogården till andra sammanhang som t.ex. för picknick är väl ett extremt exempel, men vad det var tänkt som.

Mikaela: Det beror sig på vad de andra sakerna är, picknick är väl lite väl.

Tommy: I USA är det rätt vanligt att man tar picknickkorgen med sig ut till familjegraven och sitter där och äter en middag då.

Per: Jag såg ett ryskt program, där är det en stark tradition att man på den dödes födelsedag satt där och drack vodka, och slog en snaps på graven, det var till honom! Och det var inte något vanvördigt alls i det utan det var ett sätt att på något vis fira hans dag.

Sofia: Det beror också lite grann på hur kyrkogården ser ut. Om den ser ut som i Landskrona, så tycker jag inte att det passar så bra, komma med picknickkorg, men är det en stor plats med skog kanske, så tycker jag att kanske, lite mer plats så att det inte syns så mycket.

Per: Det finns den där skogskyrkogården i Stockholm den är mycket kuperad med träd och det är mycket lummigt och så, som du säger, vår är oerhört strikt.

Stina: Kanske inte passar in

Det beror på hur kyrkogården ser ut, om det kan passa med en stilla picknick eller kaffekorg. Det får i varje fall inte störa bilden av en lugn och stilla plats, varken störa ögat eller örat. Ungdomarna förväntar sig inte att se eller höra ett sällskap ha picknick på kyrkogården. Det är de inte vana vid och heller inte direkt öppna för.

Konst på kyrkogården

Redan nu är kyrkogården en arena för konstnärers verk, både på de enskilda gravställena och på de gemensamma platserna inom kyrkogården. En rondell i Landskrona har utsmyckats med en stor röd metalltulpan, som är mycket omdebatterad och kom upp även i diskussionerna här. Men frågan är om kyrkogården kan utvecklas till arena för konstnärer.

Ann-Britt: Konst på kyrkogården, hur vill vi ha det?

Dan: Det är trevligt, men man får inte ta fel på konstverk och gravsten.

Tomas: Det beror på vad det är, ingen röd tulpan.

Dan: Ingen metall

Sanna: Inga coca-cola burks konstverk

Tomas: En gravsten kan gärna vara förknippad med personen som är begravd där. Säg att det är en sådan där design-nisse. Han kunde väl ha en glas eller plexi gravsten som är 3D.

Sanna: Det hade varit rätt kul

Tomas: Jag tycker att gravstenar är spännande som visar vad personerna var i livet.

Dan: Häftigt

Lina: Det är viktigt med alternativ

Tomas: Varför inte i trä, det är snyggt, med inristning och så

Åter igen, ungdomarna vill känna igen kyrkogården, ett utslag av traditionsbundenhet. Några nya idéer kan dock få komma fram. Giddens talar om att människors aktiviteter speglas i miljön och sätter avtryck. Rent konkreta avtryck från människors aktiviteter kan ungdomarna tänka sig och t o m förespråka, men det finns gränser. Här framgår att det tydligen skall vara traditionella konstverk, samtidigt som de kan tänka sig nya idéer i för kyrkogården nya material och varför inte 3D effekter. Dessa ungdomar tycker också att identiteten är viktig att hävda, t.ex. genom en personligt präglad

gravsten. Men var går gränsen för "de nya" uttrycken? Skall fri utsmyckning tillåtas fri på gravplatserna, med konstverk eller vad det nu kan vara, nallebjörnar etc? Är det OK? Jo, menade ungdomarna, bara det inte stör omgivningen. Det får inte vara jättemonument på en gravplats som stör hela bilden runt om, men det är viktigt att var och en själv får bestämma.

Det får alltså inte störa bilden, konstverk får inte dominera. Platsens karaktär som fridfull och lugn får inte störas. Kanske har de unga överhuvud taget inte lagt märke till att det faktiskt redan finns konstverk på kyrkogården.

Ann-Britt: Kyrkogården är ju ett ställe för konstnärer att få framträda med sina alster. Vad tycker ni om det?

Dan: Kyrkogården skall inte vara som rondeller. Det är skillnad, fler människor passerar rondeller och det måste ju vara bättre för konstnären och konstverket.

Kalle: Nej, det räcker med gravstenarna.

Ann-Britt: Varför det?

Dan: Det är hela grejen, det passar inte med konstverk där.

Sanna: Jo kanske, något litet, något mindre, men det får inte vara fråga om vernissager och sånt eller regelrätta visningar, det verkar konstigt.

Lina: Nej, jag tycker inte heller det skall vara stora konstverk, som tulpanen t.ex., på kyrkogården, det måste passa in.

Ann-Britt: Varför tycker du så?

Kalle: Man vill ju se det på ett visst sätt, inget annat.

Ann-Britt: Foto på gravstenar?

Sanna: Ja, det var en bra grej, jag tycker det var fint att se fotot på den där lille pojken som dött i cancer. Han såg så glad ut på fotot och det är väl så man vill minnas honom, en glad liten kille!

Lina: Nej, för min del bryr jag mig inte om foto, när min pappa dog blev han strödd ut över havet och vi vill minnas honom som han var i livet och inte på någon stor sten dit vi skall gå och titta på honom, det blir konstigt för mig!

Kalle: Hur då konstigt!

Lina: Ja, mina släktingar tyckte inte att vi yngre skulle dras med ett gravställe och känna som ett tvång att gå till och de verkar riktigt för oss, men jag respekterar att andra tycker på ett annat sätt och det skall finnas att välja, så var och en kan få som den vill.

Personliga attribut, foton, nallar och liknande kan accepteras, åter igen med personlig prägel. Annars är gravstenarna tillräcklig utsmyckning. Diskussionen visar också på att ungdomarna accepterar varandras olika åsikter, inga krav på t.ex. lika låga gravstenar för alla.

Musik på kyrkogården

Musik i samband med kyrkogårdsbesök erbjuder Assistens Kirkegård i Köpenhamn. Visserligen inne i kapellet, men idén kan utvecklas till t.ex. musikafton.

Ann-Britt: Musikafton på kyrkogården, skulle det kunna vara något.

Mikael: Som musikafton på Skansen.

De andra: Nej inte så...

Linda: Det kunde vara rätt trevligt om det var anpassad musik, så där stillsamt en vacker sommarkväll, eller varför inte någon som läste lite poesi eller något, kanske Gabriel Jönsson. Ja...(eftertanke, paus)... en idé!

Elin: Då är kyrkogården en kuliss. Men ingen rockmusik. Fast man kunde faktiskt vara inne i kyrkan med musiken, men poesi.....

Kristian: Nej in med musiken i kyrkan. Kyrkan skulle kunna utnyttjas mer. Rockkonsert är väl att ta i, men kyrkan har ju inte samma betydelse i människors sorgearbete så jag tycker att man kunde utnyttja kyrkorna.

Om det skall anordnas t.ex. musikaftnar på kyrkogården, ställer detta vissa krav. Det får inte vara vilken musik som helst. En idé som framfördes var att det kunde anordnas aftnar med stilla musik och diktläsning från verk av traktens store son Gabriel Jönsson. Kyrkogården skulle då tjäna som kuliss och det var inte otänkbart. Men ungdomarna har noterat att kyrkorna kunde användas mer, men det är en annan fråga. Kristians spontana åsikt att kyrkobyggnaderna inte har samma betydelse i människors sorgearbete som kyrkogården, kan också noteras.

Kyrkogården som kulturförmedlare – kyrkogårdsvandring

En kyrkogårdsvandring innebär fokusering på en rad kvaliteter i flera nivåer, t.ex. historisk nivå där ungdomarna blir medvetna om sig själva mitt i ett historiskt skeende, en allmän nivå som tar upp frågor av värdemässig och filosofisk karaktär. Båda nivåerna kan ha kyrkogården som utgångspunkt och de där begravnade personernas liv och skapande.

Dessa ungdomars kyrkogårdsvandring i samband med studien gjorde varierande intryck. De lade märke till olika saker och tog det till sig på olika sätt, utifrån tidigare erfarenheter, eller brist på erfarenheter. Även föreställningar om kyrkogården som plats spelade roll för intrycket.

(...). Mitt kyrkogårdsbesök var inget speciellt. Jag har varit på kyrkogårdar förut, men det är inget ställe som jag tycker om att gå på.(...) (Anonym II)

Jag har varit på olika kyrkogårdar vid flera tillfällen, men det är bara en gång som jag lärt mig någonting. Det var förra veckan som jag var på Landskrona kyrkogård. Den rundvandringen jag fick var både en historisk tillbakablick på Landskronas arv såsom den var en fröjd för ögat med många fina kulturgravar. När rundvandringen började tänkte man: - Detta blir segt. Men efter ett tag när man gått en bit glömde man bort tiden, man märkte inte heller av den bittra kylan som föregick. Atmosfären på kyrkogården var dämpad och tyst. När vi kom till minneslundan satt där en man som sörjde någon av sina närmaste. Då berättade kyrkovaktmästaren att det kunde få plats med hur många som helst på en minneslund, men p g a alla efterlevande kunde man inte ha detta. Tankar som kom när man var på kyrkogården var att man skulle kanske besöka sina avlidna närmastes minnesplatser lite oftare och skänka en tanke åt dessa. På senare tid har man inte besökt kyrkogårdar så ofta, men efter detta besök så har jag fått lite "blodsmak" på detta och jag hoppas att det blir fler besök i framtiden. (Fredrik)

Två olika upplevelser och två olika uttryckssätt. Kort och gott – inget speciellt till att det dåliga vädret glömdes bort och att kyrkogårdsvandringen gav "blodsmak". Eva ändrade inställning till gravplats i minneslundan. Det visar sig också att Eva tänkt på sin egen begravningsplats tidigare.

Den kyrkogård som påverkade mig mest var faktiskt när vi nyligen gick dit med skolan. Genom att man blev visad runt och fick berättat för sig om allt ifrån buskar till de största av gravstenar insåg jag lite mer det historiska och kulturella värdet i kyrkogårdarna. Min inställning till att begravas i en minneslund ändrades. Tidigare var detta något jag kunde tänka mig, men nu känns det som att jag skulle vilja ha ett ställe att besöka när mina nära och kära går bort. Inte ett litet område där vem som helst kan "ligga". Att detta besök har varit det som haft störst betydelse kan bero på att jag inte besökt en kyrkogård på samma intensiva sätt tidigare. Jovisst, man har väl varit där mer ofta då för att gå till kyrkan i samband med skolavslutning eller begravning.(...) (Eva)

Ett lyckat besök skriver Joakim om.

Vi samlades vid notiden på Landskrona nya kyrkogård. Det första som jag kommer att minnas av detta besök var att det var kyligt ute. Vinden spred kyla över vår tillvaro. När alla hade kommit informerade två anställda oss om hur man arbetar på kyrkogården. Vi delade sen upp gruppen i två för att få en guidad tur runt kyrkogården och fick även veta mer om dess historia. När man gick här och lyssnade på guiden upplevde jag kyrkogården som gigantisk. Det är helt klart den största kyrkogård jag varit på och den verkade aldrig ta slut. (...) Guiden vi hade med oss var väldigt kunnig inom sitt område och gjorde det här besöket lyckat. Det var mycket nytt som man inte visste eller hade hört talas om vilket gjorde besöket än mer intressant. På det hela taget var det ett lyckat besök. Med hem i bagaget tog man den vackra miljön, all information om kyrkogårdens historia och hur arbetet gick till här. Det var ett uppskattat och lärorikt besök som definitivt gett mig en helt ny syn på kyrkogården. Det enda negativa med besöket var den kalla vinden. Jag upplever kyrkogården som en bra sak som vi ska ha kvar även i framtiden. (Joakim)

Eldin har ett öppet synsätt, han blev dock störd av att guiden trampade på gravställena. Han vill att det visas mer respekt.

Förra veckan så var jag på kyrkogårdsbesök med klassen där vi fick lite information om de olika delarna av kyrkogården. Vi fick gå runt och kolla på de olika gravstenarna och hur de ändrats genom tiderna. Eftersom jag tillhör en annan religion så var det ganska roligt och få lära sig lite om kristna kyrkogårdar och hur de är uppbyggda hur allting ska vara med fin miljö osv. För i tiden så hade man ganska stora gravstenar. Med detta så ville man då visa att man har varit någon "stor" man i sitt yrke t.ex. sjöman. Nu så har man mindre gravstenar med bild på den avlidne vilket man har tagit efter från nån annan kultur. Jag själv är muslim tyckte att det var ganska konstigt att de män som jobbade där gick på de olika gravarna, vilket inte är tillåtet hos muslimerna. Man måste ha respekt för de döda också. Vi fick också reda på hur de tre delarna av kyrkogården tillkom. Det var ett lärorikt besök för mig som inte visste så mycket innan. (Eldin)

Jag tyckte att det var bra att besöka kyrkogården, att vi fick den möjligheten. Annars brukar man inte göra det i vanliga fall ex dem som ej har anhöriga där. (...) (Vezire)

Flera har skrivit om respekt, det tycks vara viktigt när det gäller kyrkogårdar. Även Daniel blev illa berörd av att någon trampade på andras gravar och pekar också på "kyrkogårdsrespekten".

Jag var på kyrkogårdsvandringen den 23 mars 2001. Det var första gången på väldigt länge som jag besökte en kyrkogård. Jag har alltid upplevt kyrkogårdar som något fridsamt ställe som man bör visa mycket respekt för. Vi vandrade gång upp och gång ner och tittade på gravstenar, gravstenar där riktiga och gång levande människor låg nergrävda i marken. För mig kändes detta en smula obehagligt. Något som jag har svårt att förstå är folk som trampar rätt över någons grav. Jag menar där ligger en nergrävd människa som är placerad där av människor som älskade dem, inte vill man att andra ska klampa rakt över den då! Själv vill jag inte bli begravd, det känns liksom fel att stoppa ner en ruttnande, död kropp i en trälåda för att sänka ner den i marken sen. Jag skulle vilja bli kremerad och att man sprider min aska över havet. När man går på en kyrkogård blir man lugn och fridsam i sinnet. Allt är så lugnt och avslappnat. Men om man börjar tänka på vad som gömmer sig i marken så börjar man känna mer sorg och en smula obehag. Det tar ju sin tid (beroende på materialet i kistan) för att kroppen ska försvinna helt. Men det är väl som man säger: "Av jord är du kommen, av jord bör du åter vara". (Daniel)

Eftersom kyrkogårdsvandringen togs upp i många uppsatser återkom vi till denna i gruppdiskussionerna. Vad ville de ha ut av kyrkogårdsvandringen, var den värd tiden, skulle de gjort en sådan frivilligt? Kan den utvecklas?

Ann-Britt: Ni har varit på kyrkogårdsvandring. I USA har man på sina håll mycket genomtänkta sådana för grundskoleelever där de får uppgifter att ta reda på saker och ting. Kan detta vara något för oss i Sverige tror ni?
Flera: Ja, det är det säkert. Ingen var emot ett sådant förslag.
Ann-Britt: Ni får ju lära er mycket om er egen stad, hur det var förr, saker som inte står någonstans.
Amir: Ja, nu är detta inte min stad, så jag är inte så intresserad.
Ann-Britt: Men det kan kanske bli din stad.
Amir: Ja, kanske, när man tänker efter.
Maria: Ja, jag tyckte att jag fick reda på mycket den där gången på kyrkogården. Det var nog inte så dumt.
Elin: Jag trodde att det skulle vara en kuslig stämning, men det var det inte alls, fast det var kanske för att vi gick iväg hela klassen, eller så var det inte kusligt där".
Ann-Britt: Kanske var det så att ni såg på det på ett annat sätt när ni nu fick veta lite om kyrkogården?
Kristian: Ja det var det säkert, men det kan ju vara bra att somliga tycker det är kusligt med kyrkogården för då låter de bli att vandalisera. Det tycker jag är dåligt, vad är det för typer.
Mikael: Ja vandalisering av kyrkogårdar är tråkigt, kan man inte göra något åt det.
Kristian: Det blir ju låsta grindar och de hindrar väl ingen, eller så blir det vakter och de är konstigt, vem vaktar de?
Mycket fniss.

En annan diskussionsgrupp resonerade så här.

Ann-Britt: Vad tyckte ni om kyrkogårdsvandringen? Skulle det vara något som man skulle införa i skolan?
Lina: Jo, det var trevligt och det skulle fler få ta del av, det skulle fler tycka var trevligt. För annars går man inte dit om man inte har någon anhörig, så då är det som vilket ställe som helst.
Tomas: Ja, jag hade aldrig varit där, det var ju kallt och så, men det var intressant. Man har ju ibland tänkt på vad som finns bakom muren.
Stefan: Det är kul och veta så där som vi fick, för oss är det nog granska svårt med döden och så men det kan ju hända,..... man kanske också skulle möta en begravningsentreprenör.
Ann-Britt: Men kyrkogården är mer än begravingar! Man kan ju tänka sig kyrkogårdsvandringar där man lägger in uppgifter till eleverna att ta reda på, som ett litet projekt. Tror ni på ett sådant upplägg?
Tomas: Jo, i och för sig, men det är nog inte många som skulle tycka det var roligt att t.ex. kolla vad det är för sorts sten i en viss gravsten eller så.
Anders: Kyrkogården förknippas ju ändå med död, så det är ju lite negativt. men det är ju en vacker plats.
Lina: Jo den är fin och stämningsfull.
Stefan: Ja, den är fin när man kommer in där. Det är lite konstigt med muren, när man går där, på trottoaren, när man vet att det är en kyrkogård innanför som är hur stor som helst.
Lina: Ja, men det är ju för bilarna, ljudet.....
Tomas: De kunde kanske gjort muren genomskinlig.
Sanna: Nä....det är ju skönt när man är där inne, då känner man sig isolerad och vet att ingen tittar på.
Anders: Det är alltså när man är utanför som man är utanför!
Sanna: Så är det ju.
Tomas: Dom kunde ju göra den i glas eller så som man kunde titta igenom.
Lina: Då skulle man känna sig som i ett skyltfönster .
Skratt.
Stefan: Det är ju skillnad på kyrkogårdar på landet, där är det ju inga murar, det är fint.
Ann-Britt: Det väsentliga är väl att det är hål i muren så att man kan komma in.....
Skratt
Lina: Ja

Olika synpunkter på muren framkom. Här finns det önskemål om att möta de olika yrkesgrupperna som arbetar inom kyrkogårdsbranschen. Kanske en idé för att ge information om de olika yrkena.

Niclas: Den här kyrkogårdsvandringen som ni hade, tyckte ni den var bra, hade ni gjort den även om inte Ann-Britt hade uppmanat er att göra den.
Tomas: Jag hade nog inte gjort den om vi inte gjort det med skolan. Det var rätt kul, så där historiskt. Man fick lära sig lite om hur de tänkt när de gjort sina gravar
Niclas: Men det var vårt besöket.
Anneli: Jag tyckte det var kul, för jag tyckte att det var många saker som, det fanns ju en massa olika sorters stenar och någonstans stod det växter och de betydde något och det har man ju aldrig tänkt på tidigare. Och somliga hade en sådan sten för den var fin, men egentligen var där ju en bakgrund till varför de valt så, och så de där stenarna som såg avhuggna ut betydde då att livet hade avslutats. Det har jag aldrig tänkt på innan.
Niclas: Hur skulle man kunna förbättra en kyrkogårdsvandring, eller fick ni det ni behövde få, eller saknade ni något?
Tomas: Det kan vara så stelt när man går dit, men jag får säga att den guiden vi hade, lite modernt språk, det skall inte vara sådär strikt, det är det många är rädda för tror jag, och jag tyckte att det var rätt så skoj.
Anneli: Man var lite rädd för att trampa fel där inne, man vet inte var man får gå och inte får gå, det kan ju vara kränkande för dem som ligger där.....
Per: Blev stället mindre skrämmande när ni hade varit där, eller kände ni att detta var en plats som .....
Staffan: Jag fick en känsla för att kyrkogården också är en arbetsplats för han, guiden, förklarade hela tiden hur dom gjorde, jag vet inte vad jag skall säga.

Gruppen kom in på "kyrkogårdsrespekten" och "uppförande" på kyrkogården. Men tonen i samtalet är positiv.

I samband med dessa diskussioner, kan ungdomarnas enkätsvar när det gäller påståendena om att kyrkogården har kulturella värden begrundas, se tabell 10, påstående a, s. 80, som visar på att 80 procent är eniga om påståendet samt något större enighet om påståendena om att kyrkogården visar på gemenskap med tidigare generationer, att den förmedlar minnen och att där finns då- och nutid på en gång.

Kyrkogården som museum

Frågan om kyrkogården är eller kan vara museum, diskuteras inom branschen. En åsikt är att äldre delar av en kyrkogård skulle kunna betraktas som museum. Assistens Kirkegård i Köpenhamn är till stor del museum och Gamla begravningsplatsen i Landskrona får nog gå under benämningen museum.

Gamla begravningsplatsen i Landskrona

Centralt i Landskrona ligger Gamla begravningsplatsen, en insomnad begravningsplats som var i bruk åren 1801 till 1876. Platsen var ganska förfallen, med övergivna gravplatser, men ändå en prunkande oas. En studiecirkel bildades som inte bara diskuterade begravningsplatsens framtida möjligheter, utseende och användning, utan även studerande historiken för platsen och för de där begravda. Studiecirkeln har även tagit sig an restaureringen av begravningsplatsen som nu blivit blomsteräng, de har sett till att nya bänkar inköpts och att en viss nyplantering av träd och buskar skett. Några gångvägar har restaurerats liksom gravvårdarna. Tanken är att begravningsplatsen skall fungera som en kulturattraktion i centrum. Några gånger har det anordnats visningar med skådespel för allmänheten.

Känner de unga till detta? Syftet med frågan är, förutom att få veta om de unga lägger märke till denna typ av ansträngningar och vad de i så fall tycker om detta, om det är värdefullt, onödigt, spelar ingen roll, känner inte till detta arbete eller vet ej. Det kan också vara intressant att veta om svaren grundar sig på kön, trossamfundstillhörighet, bosättningstid i Sverige och Landskrona samt om svaret är beroende av upplevelsen av deltagande i religiösa aktiviteter.

Totalt ansåg 29 procent att arbetet med Gamla begravningsplatsen var värdefullt medan 2 procent ansåg det onödigt. Att detta arbete inte spela någon roll menade 20 procent medan 41 procent inte kände till arbetet och ytterligare 8 procent svarade vet ej.

Gamla kyrkogården och kön. Det finns inga skillnader i svaren mellan könen i denna fråga.

Gamla kyrkogården och bosättningstid i Sverige, visar att 29 procent av dem som alltid bott i Sverige tycker att arbetet med Gamla begravningsplatsen är värdefullt, men 50 procent av dem som bott i Sverige mellan 4 och 10 år också tycker så. Ingen av dem som bott i Sverige *mer än 10 år men inte alltid* ansåg arbetet värdefullt.

Gamla kyrkogården och bosättningstid i Landskrona, visar att av dem som alltid bott i Landskrona tycker 17 procent att detta arbete är värdefullt. 42 procent känner inte till arbetet medan 25 procent menar att det inte spelar någon roll. Av dem som bott i Landskrona mer än 10 år men inte alltid, menar 50 procent att arbetet är värdefullt, medan resterande är nästan jämt fördelade över de andra svarsalternativen. Dessa siffror visar att de inflyttade värdesätter restaureringsarbetet mer än de infödda.

Gamla kyrkogården och trostillhörighet, visar att fördelningen på svarsalternativen är relativt lika för dem som tillhör Svenska kyrkan och de som tillhör annat trossamfund.

Gamla kyrkogården och upplevelsen av deltagande i religiösa aktiviteter, visar att de med positiva eller mycket positiva upplevelser tycker att arbetet med Gamla begravningsplatsen är värdefullt eller inte känner till detta. De som inte tycker att det spelar någon roll har huvudsakligen negativa eller

mycket negativa upplevelser av deltagande i religiösa aktiviteter.

En skribent tog upp temat museum, men var inte tilltalad av tanken. Han har sin definition för museum klar och kyrkogård inryms inte i denna.

(...)Man kan inte förvandla en kyrkogård till ett museum eftersom museum brukar oftast kopplas till gamla historiska saker, men på en kyrkogård så kan man begrava människor som nyligen har dött, och då känns det nästan som om att man försöker glömma att man ska dö, när det egentligen är något väsentligt, eftersom det är något som vi alla har gemensamt och sen att man ska sprida askan i havet, ja då försöker man få bort varenda spår av den döde och jag tycker inte att man ska behandla människor som sopor och bränna ner dem. Det var ganska kul att besöka kyrkogården eftersom jag aldrig varit där, och man lärde sig saker om t.ex. varför man hade större minnesgravar på vissa människor och mindre på andra och man fick också uppleva en annan slags naturupplevelse och lära sig olika namn på träd osv. (...). (Mostafa)

Mustafa håller etik högt. Att vi alla skall dö är något vi har gemensamt. De döda får inte behandlas som sopor. Döden är väsentlig och har inget med museum att göra.

Attityder till kyrkogården

Grönskan i städerna är viktigare än någonsin för människornas trivsel, för rekreation och för att hjälpa till att rena stadsluften. Ungdomarna ansåg tillgången till gröna ytor mycket värdefull, se figur 10, s. 87. Stadsparker och kyrkogårdar fick placeringarna 9 respektive 12 vid värderingen av 25 platser, tabell 3, s. 61. Kyrkogårdens ofta gamla träd och övriga växter bidrar i detta sammanhang. De hjälper till att ge ett bättre klimat i staden och dessutom ger de skydd åt djur och växter. För stadens invånare är kyrkogården en oas.

Enligt kulturminneslagen skall riksantikvarieämbetet, utifrån kulturhistoriska värden, granska och utöva tillsyn över samtliga kyrkogårdar som anlagts före 1940. Det är viktigt för att värna om det gröna kulturarv som kyrkogårdarna utgör, dess buxbomshäckar, trädkransar och alléer. Men växterna förändras ständigt och kan ur kulturhistorisk synvinkel därför inte hanteras på samma sätt som ex vis gravmonument. Till följd av naturliga processer förändras växterna, över årtiderna, genom åldrande för att slutligen dö. Men de är ändå en del av vår kulturhistoria och skall därför vårdas och bevaras. Detta handlar om att föra en kulturtradition vidare och på ett ansvarsfullt sätt planera för kyrkogårdens grönska även för framtiden (Buch 1992).

Studiens enkät innehöll några påståenden om kyrkogården som ungdomarna fick ta ställning till och gradera. Påståendena gällde vilken kyrkogård som helst. Frågan gick ut på att gradvis instämma i några av kyrkogårdens kulturella värden och kvaliteter, för att på så sätt visa i vilken grad dessa uppskattades. Gradering från 8 som är mest troligt, till 1 som är mindre troligt.

Tabell 10. Påståenden om kyrkogården. De svarande har att ta ställning till hur troliga de anser att de olika påståendena är. procent. (n = 50)

Kyrkogården	Mycket troligt	Troligt	Mindre troligt	Ej troligt
a. har kulturella värden som t.ex. gravstenar, gravhäckar av buxbom	40	40	14	6
b. visar på gemenskap med tidigare generationer	36	48	10	6
c. förmedlar minnen	68	24	8	4
d. här finns då- och nutid på en gång	52	28	16	0
e. jag fascinerar av platsens mystik	30	32	16	22
f. det är bra att den finns	76	18	6	0
g. tror inte den behövs i framtiden, kommer att lösas på annat sätt	4	16	14	66
h. jag tycker att man kan begravas genom att askan sprids ut i havet, i skogen, på fjället eller liknande	32	28	16	24
i. en viktig plats dit man skulle kunna gå i en krissituation	22	38	20	20
j. en plats där man känner vördnad och aktning	54	22	22	2
k. naturupplevelse mitt i staden!	6	24	38	32
l. det är viktigt med en plats dit man kan gå för lugn och stillhet	34	42	14	10
m. det är viktigt med en kyrkogård i stadens centrum för att kyrkogårdens stora träd hjälper till att rena stadens luft	14	28	26	32
n. det är viktigt med en kyrkogård även i de kringliggande byarna	52	38	8	2
o. det kunde vara fint med en liten kyrkogård även i de olika bostadsområdena	4	12	26	58

Sålunda har ungdomarna uppfattningen att kyrkogården har kulturella värden, på flera olika sätt. Att kyrkogården är en plats där de känner vördnad och aktning anser många av de unga är mycket troligt eller troligt. Kan detta vara en utslag av "kyrkogårdsrespekten"? Kyrkogården som minnesförmedlare och gemenskap med tidigare generationer tycks också råda enighet om, även med tanke på de svarandes olika trossamfundstillhörighet. I detta steg av studien, menar 58 procent av ungdomarna att de anser det mindre troligt eller ej troligt att kyrkogårdens träd hjälper till att rena stadens luft. Denna uppfattning förefaller ha ändrats efter kyrkogårdsvandringen, då många både i uppsatser och diskussioner uttrycker att kyrkogårdens träd har denna funktion. De kan förstås också ha missuppfattat påståendet. Kyrkogårdens lokalisering visar i enkätsvaren att preferenserna ligger för kyrkogårdar i kringliggande byar, däremot inte i bostadsområden. Även dessa svar reviderades något i uppsatserna och diskussionerna.

Integrerade kyrkogårdar

Kapitel 8. I det Sverige som nu håller på att växa fram, blir befolkningen mer och mer heterogen. Människor med olika kulturell och religiös bakgrund lever och arbetar här. Tillsammans bildar vi en mångfald, en mångfald som skall respekteras och vars olika kvaliteter skall tillvaratas. I detta nya samhälle framträder nya identitetsformer som många gånger utmanar det etablerade samhället. Men förändringarna är utvecklande och innebär också en tillgång, samtidigt som de ger nya förutsättningar. Av intresse när det gäller den framtida kyrkogården, är att få veta hur ungdomar ser på integrerade kyrkogårdar. Med integrerade kyrkogårdar menas att personer som tillhör olika trossamfund alltså inte tillhör något trossamfund begravs på en och samma kyrkogård.

Ungdomarna fick ta ställning till följande fråga: "Idag begravs medlemmar från olika trossamfund på samma kyrkogård. Vad tycker du om detta?" Svartalternativen var: Det är helt OK, Jag tycker att de olika trossamfunden skall ha egna kyrkogårdar, Spelar ingen roll, Jag tycker att det skall finnas olika "avdelningar" på kyrkogården för de olika trossamfunden, Vet inte samt uppmaning att kommentera.

Tabell 11. Integrerade kyrkogårdar och trossamfundstillhörighet, procent, (n=50)

	Svenska kyrkan	Annat trossamfund	Inget trossamfund	Vet ej	Totalt
OK	34	4	4	0	42
Egna kyrkogårdar	10	12	2	0	24
Spelar ingen roll	12	0	2	2	16
Avdelningsindelning	8	4	0	0	12
Vet ej	6	0	0	0	6
Totalt					100

Integrerade kyrkogårdar och trossamfundstillhörighet. Enligt tabell 11, dominerar de som tycker att det är OK med integrerade kyrkogårdar av dem som tillhör Svenska kyrkan. De som tillhör "annat trossamfund" föredrar egna kyrkogårdar. Denna markanta skillnad kan tolkas på många olika sätt. En tolkning kan vara att de som tillhör Svenska kyrkan förespråkar integration, medan de som tillhör annat trossamfund föredrar kulturell mångfald eller värnar om sin kultur. Studien är dock för liten för att dra några som helst säkra slutsatser i denna fråga när den brytes ner så här.

Vad svaren även kan ge anledning till att reflektera över är, att de som tillhör Svenska Kyrkan kan tänka sig att låta sin aska spridas ut i havet, på fjället eller i skogen eller liknande, medan t.ex. muslimer enligt sin tro skall jordbegravas.

Några ungdomar lade fram sin syn på integrerade kyrkogårdar i uppsatserna.

Jag tycker att det är bra på kyrkogårdarna nu, som det är. Men om jag skulle ändra något så tror jag det hade blivit placeringen av de döda. Jag skulle vilja att t.ex. alla araber grävdes avskilt för sig och svenskar för sig men ändå på samma kyrkogård. Jag tycker annars att kyrkogårdar är fina och fridfulla. (...) (Gabriel)

Jag tycker att kyrkogården (tänker främst på den i Landskrona) är ganska bra som den är nu. Jag tycker däremot inte att man ska dela upp svenskar, utlänningar osv, på olika delar av kyrkogården, om man inte har några speciella religions seder som stör andra runtomkring. Jag tycker att svenskar och utlänningar umgås ju varje dag; i skolan, på jobbet, i stan osv. Vi bor ju i en gemenskap i livet, varför ska vi då delas upp efter döden? (...) (Jenny)

Integrerade kyrkogårdar diskuterades livligt i en grupp. Frågan var om det går att begrava personer med olika trossamfundstillhörighet sida vid sida? Ja visst, vi lever ju sida vid sida, se här, nu vi sitter här och några är det ena och andra det andra och vi går i samma skola, samma klass, bor i samma bostadsområde och jobbar ihop, klart att vi skall begravas blandat, menade Anders. Men Ali tyckte att det skall finnas särskilda delar för muslimer - om de vill det. De som vill blanda sig med andra skall få göra det. Somliga muslimer kan nog tänka sig detta, andra inte. Lina håller med, men tycker gott att de kan blanda för det kan hon tänka sig själv.

Giddens menar att människorna i det heterogena samhället konstruerar sammanhållna identiteter. Vissa av människorna kommer att ta till sig kulturell mångfald och skapar då komplexa identiteter medan andra försöker fly undan känslan av ambivalens som följer av ett heterogent samhälle. I stället kan de komma att ansluta sig till traditionella värderingarna. På så sätt, menar Giddens, ger

globaliseringen upphov till ökat handlingsutrymme och samtidigt känslor av maktlöshet och alienation (Giddens 1989). Han menar vidare att alla människor innefattas i ett globalt sammanhang, där vi är konkret förankrade.

Ungdomarna är mycket för fria val och egen identitet, men hur skall detta kombineras. Är det fritt val om muslimer begravs för sig och kristna för sig? Det handlar ju inte heller bara om dem som skall begravas, utan också om dem som sedan gör gravbesök.

Ann-Britt: Vad tror ni om kyrkogården som en mångkulturell mötesplats, alltså där vi begraver människor från olika trossamfund bredvid varandra. Eller skall varje trossamfund ha sin egen kyrkogård eller i alla fall eget kvarter?

Elin: Men är det inte så redan?

Rhina: Har man inte varit tillsammans under livet så behöver man väl inte ligga bredvid varandra sen man är död.

Amir: Men det är väl så att de har sina avdelningar?

Gustav: Så man ligger inte bredvid varandra direkt!?!)

Tina: Jag tycker att det är helt OK, alltså.....

Gustav: Var och en vill ju ligga ihop med sin familj och så..... men det är ju ändå på samma kyrkogård.

Tina: Ja, ja, vi kan ju inte ha varsin kyrkogård.

Gustav: Nä, nä, men man kan ju inte dela upp den hur som helst.

Kristian: Nä, men som man nu gör i olika avdelningar.

Elin: Man lever ju i samma samhälle så.....varför dela upp.

Ann-Britt: Judarna har egen kyrkogård

Kristian: Jo i och för sig, men det kan de ju få ha.

Ann-Britt: Ni tycker alltså att det är rätt OK att vi ligger "sida vid sida", kyrkogården försöker ju få någon sorts ordning i det hela.

Gustav: Jag tycker det är svårt att söka integrering i samhället i övrigt om man lämnar en sådan här fråga öppen.

Kristian: Det skulle ju vara som om man delade upp helt: svenskarna bor där, andra där, osv.

Gustav: Ja just, och sen alla på samma arbetsplats ..... det vore ett märkligt samhälle.

Kristian: Men så är det ju, titta bara på Rosengård.

Gustav: Jo, jo, men det är ju inte meningen att det skall vara så.

Kristian: Det har bara blivit så av någon anledning, det är väl för att man vill bo ihop med sin grupp och det är väl naturligt.

Amir: Om man är i ett främmande land så vill man väl träffa dem som är från ens egen grupp.

Gustav: Men det skall inte vara en mur emellan.

Kristian: Nej, nej, men det går inte att undvika.

Integrering är en fråga som intresserar ungdomarna. Det är tydligt att de förespråkar integration, på alla områden i samhället. Samtidigt som de förstår och ser problemen och menar att dessa bör rättas till. Men de som vill ha egen kyrkogård skall få ha det, som t.ex. judarna, det accepteras.

I Niclas grupp diskuterades just frågan om en mångkulturell mötesplats, med tanke på de efterlevande.

Niclas: Kyrkogårdarnas betydelse som plats. Kommer den att vara en mångkulturell mötesplats? Ska alla trossamfund ha egna kyrkogårdar, eller hur skall det fungera? Ska man integrera på alla plan, så att säga, även på kyrkogården hur tänker man kring det.

Tommy: Ja man lever ju tillsammans i livet så varför skulle man inte göra det när man ligger begravd också.

Sara: Ja, fast jag tyckte inte att det störde, där vi gick låg ju i slutet, ja det beror ju på vilket håll man kom från, men alltså där låg ju från andra trossamfund, antagligen, men det tyckte jag inte störde något, det var kul att se de hade med bilder och det har jag inte sett innan.

Niclas: Ja, vad tycker ni om det? Jag är från Södertälje och där bor många assyrier och dom är ju ortodox-kristna och det är mycket vanligt med bilder på gravstenarna t.ex.. Vad tycker ni om det? Det är OK, eller...

Mikaela: Jag tycker det är OK om man vill att, man skall ju kunna få välja så klart, men .....ja jag tycker det är helt OK.

Niclas: Hur känner ni, du t.ex., med integrerade kyrkogårdar, eller du känner att det skall vara liksom uppdelat, som mosaiska kyrkogårdar och det brukar finnas judiska kyrkogårdar, hur känner du för det?

Ahmed: Det skall inte vara problem, det skall vara alla på samma plats, men olika kulturer tycker att det skall se annorlunda, men om det skall vara OK för de andra ..... det skall se OK ut, ja, varför inte!

Integrerade kyrkogårdar är inte bara att människor från olika trossamfund begravs på samma kyrkogård. Även min ena grupp kom in på detta med mötesplats för de efterlevande och det ansåg denna grupp som en självklarhet och inte något som alls behövde diskuteras.

Ann-Britt: Kan kyrkogården vara en mångkulturell mötesplats?

Dan: Det är klart, självklart.

Sanna: Ja det är väl ingen tvekan, alla kan väl gå dit.

Detta verkade inte vara någon kontroversiell fråga i denna grupp, ingen fortsatte att diskutera den och den tycktes inte väcka några känslor.

Natursyn

Kapitel 9. Under historiens gång har människan format naturen. Beroende på betingelser och kultur har landskapet formats. Efter hand har vi vant oss vid denna utformning, detta uttryck, vant oss vid hur landskapet skall se ut i vår kultur. För anläggningar som trädgårdar, parker och kyrkogårdar, har professionella, auktoriteter på området styrt utseendet. Därtill kommer ekonomiska faktorer som styr skötsel. Ekonomiska ramar sätter gränser för både anläggning och skötsel och därmed eftersträvas rationellare anläggningar. Detta är ett maktmedel, men också en social markör som talar om för oss hur det skall se ut. Skillnader i etnicitet kan dock innebära skillnader i preferenser. Maktmedlet kan också få motsatt effekt, så där vill vi absolut inte att det ser ut och vi kan börja göra motstånd.

Varför är natursyn av intresse i denna studie?

Vår natursyn har att göra med vår syn på och vårt strategiska handlande för framtiden (Frängsmyr 1990). Vilken natursyn var och en har, påverkar också vår syn på t.ex. utnyttjande av naturresurser och för strategier för lokal utveckling (Gabrielsson & Paulsson 1992/1994). Indirekt stimulerar eller motverkar vår naturuppfattning utvecklingstendenser, bl a inom ekonomi och teknik. Den är också starkt förenad med synen på människan, samhället och världen i stort. Trots allt, vi lever av naturen. Vår natursyn är viktig när vi skall formulera och argumentera i frågor som rör vårt förhållande till natur. Ökad medvetenhet om natursyn ger ökad medvetenhet om vår människo- och kunskapssyn och har med att göra hur vi ser på oss själva (von Bothmer 1993).

Att växa upp på landet eller i staden behöver inte innebära väsentligt olika livsstilar, konstaterar Nordström (2002 a) i en undersökning om barns och ungdomars känsla för platser. Hon menar att kontakter med omvärlden idag kan fås bekvämt genom privata transportmedel och via elektroniska media av olika slag, oavsett var man är bosatt. Det finns föreställningar om att människor på landsbygden är präglade på ett visst sätt beroende på deras närmare kontakt med natur, vilket skulle innebära upplevelser som är förankrade i erfarenheter och påverka deras värderingar av natur. Men detta är inte säkert, delaktighet i kulturen kan vara viktigare än fysisk närhet (ibid. 2002 a)

Av de ungdomar som ingår i studien, har de flesta vuxit upp i urbana miljöer. De tillhör den generation där inte alla har anknytning till landet genom släktskap. De tillhör olika trossamfund, eller inget alls, alla har inte bott i Landskrona eller i Sverige alltid och dessa faktorer kan påverka deras natursyn på olika sätt.

Ungdomars syn på natur får konsekvenser för deras syn på t.ex. kyrkogårdar. Med det framtids- och ungdomsperspektiv som syftet och frågeställningarna för denna studie har, är det av intresse att få veta något om ungdomarnas natursyn, som komplement till deras övriga svar.

Natursyn kan studeras utifrån många perspektiv, här studeras det utifrån *trossamfundstillhörighet*, dvs. påverkar denna faktor vad som kan anses vara natur. Nästa påverkansfaktor är *boendet*, dvs. i vilken grad uppväxtens omgivning varit urbaniserad. Till dessa faktorer redovisas även om skillnader mellan könen föreligger i ställningstagandena.

Vad är natur?

Vad som uppfattas vara natur varierar av många anledningar. Naturuppfattning är t.ex. tidsbunden, kulturellt och socialt betingat och högst individuell. I olika tidsperioder skiljer sig natursynen, beroende på vilka idéströmningar som slår igenom vid den aktuella perioden. Dessutom existerar flera idéströmningar parallellt. Ofta har de gemensamma huvuddrag, men ger upphov till olika uppfattningar inom en och samma kultur och tidsperiod. Spännvidden i uppfattningen av natur rör sig alltifrån en enskild människas uppfattning till en hel kulturs världsåskådning.

Individuellt kan skillnaderna t.ex. vara att för vissa människor har natur en grundläggande betydelse, för andra däremot, kan den ha en mera ytlig betydelse. Tolkningarna skiljer sig också, så att t.ex. det

som en betraktar som vildmark kan vara en annans bakgård. Uppfattningen om vad som är natur är alltså allt annat än enhetlig och statisk. Betydelsen av ordet natur är omfattande, det kan associeras till latinets *nascere*, att födas, med böjningsformen naturlig som betyder äkta eller självklar. Då blir natur inte bara en konkret företeelse, som ett landskap, utan också värderande. För grekerna var naturligt-onaturligt ett motsatspar, inom kristendomen sågs naturligt-övernaturligt som motsatspar, vilket medförde att naturen nervärderades.

Ett exempel på en grundläggande kulturell uppfattning är den åtskillnad som görs i västvärlden mellan natur och kultur, eller idén om att människan står över naturen. Uppfattningar och föreställningar som dessa kan ibland vara så djupa att de upplevs som självklarheter på ett sätt så att vi knappast är medvetna om dem. Synen på natur har således sina orsaker, men den har också sina effekter. Det rör sig om subjektiva bedömningar, värderingar och attityder (Frängsmyr 1990). Men ytterst handlar en viss tids natursyn på människans användande och förhållande till naturen just för tillfället (Lundgren 1993). De olika synsätten på naturen sätter sina spår överallt.

Vårt ursprung finns i naturen och många upplever att de där finner andlighet, att naturen har betydelse för upplevelsen av frid och trygghet (Berglund 1994).

De tre naturerna

Ett sätt att diskutera vad natur är, kan göras utifrån indelningen i de tre naturerna. Det var den romerske statsmannen och filosofen Marcus Tullius Cicero (106-43 f. Kr.) som beskrev kulturlandskapet som "den andra naturen". Genom att beteckna kulturlandskapet som "den andra naturen" implicerade Cicero att det fanns en "första natur". Även om han inte beskriver denna, första natur, avser han sådan natur som skapats av naturkrafterna, utan människornas medverkan.

Under 1500-talet skiljde ut och betecknade den italienske humanisten Jacopo Bonfadio stadens natur som en tredje natur. Enligt hans beskrivning av den tredje naturen var den avsedd mera för nöje än nytta och förenade natur med konst (Bucht 1996). Den tredje naturen utvecklades ur den andra och omfattade t.ex. trädgårdar, parker och kyrkogårdar, dess eventuella nyttovärden har en underordnad betydelse.

Idag består världen till största delen av den andra naturen, dvs. natur som människan påverkat för sin överlevnad. Spåren efter detta ser vi överallt. Huruvida den första naturen, vildmarken, existerar kan diskuteras, åtminstone finns den knappast i Europa.

One criterion of wilderness is its hostility, its "otherness", its ability to bewilder (as the etymology instructs) (...). Many many people at the end of the twentieth century have probably never moved out of a second nature. So first nature has largely existed for some time now only as an idea or a constructed facsimile (Hunt 2000. s. 57).

I Sverige växte den tredje naturen fram i och med att allmänna parker började anläggas under perioden 1870 till 1930. Då omvandlades upplagsplatser till parkstråk som gärna gavs utländska namn. Dessa parker och parkstråk planterades ofta med exotiska växter och fungerade många gånger som botaniska trädgårdar. Parallellt med denna utveckling, började privata trädgårdar växa fram. Dessa hade formen av den tredje naturen och agrart kulturlandskap blandades med trädgårdsanläggning (Bucht 1996).

Vad påverkar natursynen?

Det som påverkar människans syn på och värdering av natur måste sökas på många områden. Konst och litteratur visar hur människor under olika tidsperioder sett på och värderat natur. Religiösa, politiska, samhällsteoretiska och filosofiska läror och texter förmedlar sin natursyn i medvetna och utarbetade former, t.ex. vilket värde olika religioner tilldelar naturen eller vilken inbördes ordning samhälle och natur skall ha.

Barnlitteraturen visar ofta en idealiserad bild och där är det vuxna som berättar. Författare som t.ex. Elsa Beskow och framför allt Astrid Lindgren har påverkat dagens natursyn. Särskilt den senare har förmedlat synen på bondelandskapet som idylliskt och som står för trygghet, sommar och frihet.

Dagens unga har säkerligen också påverkats av den natursyn som förmedlats genom TV-program som Vi på Saltkråkan och diverse naturprogram. Hur science fiction-filmer som visar natur som kommit ur balans påverkar natursynen kan det spekuleras i.

Under senare delen av 1800-talet blev *naturen* en viktig grund för nationalkänslan (Lundgren 1993). Det rådde social splittring i landet och något behövdes för att ena folket. Det fick bli känslan för naturen. I början av 1900-talet talade arbetarrörelsen om längtan till landet och naturen. Detta kan liknas vid "gröna vågen-rörelsen" under 1970- och 1980-talen med reaktioner mot stadslivet och förespråkande av småbruk och allas rätt till egen stuga på landet i förening med en kult om livet på landet som garant för friskhet och sundhet. Detta blev en folkrörelse som lever än idag (Sundin 1984). År 1909 kom Sveriges första naturskyddslagstiftning och även den bidrog till förändrad syn på naturen.

Vilka vyer, natur- och landskapsbilder som vi föredrar, skapas också genom påverkan från reklam, i broschyrer, kataloger, TV-reklam, Internet. Exempelvis är charterresereklamens bilder och framställning av natur av stor betydelse för vad vi som resenärer vill uppleva på en resa. Där framställs naturen som en fritidsråvara, en oändlig resurs som kan utnyttjas av turisten utan vidare eftertanke (Thelander 2002).

Urbaniseringen - påverkar vår natursyn

Urbaniseringen har påverkat natursynen och medfört ett förändrat beteende gentemot naturen. I det agrara samhället levde människan på ett mera direkt sätt i och av naturen och var naturligt i kontakt med livsmedelsproduktionen. I och med urbaniseringen, lever allt fler stadsliv och har sitt dagliga värv i urbana miljöer, människan har kommit längre bort från det agrara livet. Lantlivet har ersatts med "besök i naturen", möjliggjorda av järnvägens utbyggnad, bilism, ökad fritid och semester (Sörlin 1989). Förhållningssättet för dagens människor är sannolikt att människor "ser" på naturen som ett ting. Vi uppskattar vissa vyer, vissa sorters natur och vill att landskapet ska se ut på ett visst sätt. Den klassiska naturuppfattningen idag är versioner av pastorala landskap. Till stor del är uppskattningen av naturreservat ofta att de har likheter med pastorala landskap (Olwig 1983). Vi talar också om att nu skall vi "ut i naturen".

Generationer och natursyn

Ett sätt att analysera natursyn är utifrån ett generationsperspektiv. Relationen generation och natursyn blir intressant därför att händelser och strömningar i samhället under en period påverkar generationerna olika.

Den biologiska faktorn, att människan lever en begränsad tid, leder till social stratifiering – en indelning i generationer. Denna indelning innebär t.ex. tillhörighet och en viss gemenskap. Människan formas mest under sina första 20-25 levnadsår och präglas av den tidsanda som då råder och de lärdomar och erfarenheter hon gör under denna tid. Dessa jämför hon med senare lärdomar, erfarenheter och upplevelser. De som lever i samma tidsperiod och i ungefär samma kultur påverkas av samma formativa händelser, dvs. att människor som vuxit upp och varit unga under samma tid i samma kultur har en viss gemensam världsuppfattning, som kan skilja sig från den som de har vuxit upp och varit unga vid en annan tidpunkt (Mannheim 1928). Skillnaderna i uppfattning mellan personer i olika åldrar kan då till en del förklaras av vilken generation de tillhör.

Ett exempel på formativa förhållande som påverkat en generation, är de hårda villkor som rådde i den svenska bondesamhället för några hundra år sedan, med en ständig kamp mot köld och missväxt. Säkert har detta påverkat den tidens människors syn på naturen. Detta visar sig också i t.ex. gamla svenska folkvisor (Johannisson 1984).

Ett annat exempel som gäller påverkan på generationernas natursyn är urbaniseringen. Vid sekelskiftet 1800/1900 bodde 90 procent av befolkningen på landsbygden, resten i städer. Nu är siffran omvänd. I de generationer som nu är under 25 år, finns många som inte har någon koppling

alls till landsbygden genom släktskap. Detta har lett till en förändrad kontakt med natur och förmodligen bidragit till deras natursyn och "behov" av natur. Bland tidigare generationer har kopplingarna till landsbygden varit fler och naturligare, främst genom släktskap.

Ytterligare ett exempel på hur generationerna påverkats i olika omfattning, är den offentliga debatten om miljöproblem som kom igång på 1960-talet och som påverkade samhällsutvecklingen. För dem som föddes efter 1960-talet tillhör miljöproblemen världsbilden, medan för de äldre är de ett nytt problem. Enligt teorin om generationerna, är detta en skillnad i världsuppfattning beroende på vilken generation man tillhör (Mannheim 1928). Då kan slutsatsen dras att även dimensionen generation påverkar människors natursyn.

Religion och natur

Kristendomen har haft en viktig funktion för natursynen. Den innehåller moment och lärosatser som använts av politiker, industrimän och andra beslutsfattare för speciella syften. Ett exempel är att under frihetstiden (1719-1772) framfördes tanken att det var Guds mening att naturtillgångarna skulle utvinnas och samtidigt framfördes åsikten, bl a av Linné, att gå försiktigt fram och inte skövla naturen. Detta komplicerades av att landets ekonomi var usel och behövde rättas upp.

Men kristna föreställningar om natur har inte varit avgörande för Västerlandets inställning till naturen. Religiösa och filosofiska idéer har spelat en roll och fyllt en funktion, men det är samhällsförhållandena som varit avgörande. Det är ett lands politiska, ekonomiska och sociala strukturer som ytterst bestämt människornas relation till naturen (Frängsmyr 1990).

I Sverige är natur av stor betydelse för de flesta. Så stor, att det kan hävdas att naturen är den största kyrkan och står för mångas religiösa upplevelser. Enligt en undersökning känner över 70 procent av svenskarna en kontakt med tillvarons sammanhang när de vistas i naturen (Uddenberg 1995). Där möter de något som är större än människan själv och som manar till ödmjukhet. Att ingå i tillvarons helhet, att känna naturens helande kraft, är en upplevelse som under alla tider ingivit människan respekt, vördnad och som upplevts vara helig. Således är natur nära förknippat med tro och religion, vilket egentligen inte är något nytt. I alla tider, hos alla folk, har det funnits någon form av religion, oftast nära hopkopplad med naturen. Vi föds med ett behov av religiösa upplevelser och detta behov kan enbart fyllas genom personlig erfarenhet. Vi har en nedärvd känsla eller sensorium för "det heliga" och "helighetens envisa vägran att försvinna". För många är det i naturen vi får våra andliga upplevelser (Uddenberg 1995).

Jag vill hävda att de flesta människor, oavsett om man är kristen, muslim, ateist eller agnostiker, har en intuitiv känsla av att något kan vara heligt. Man kan fyllas av andakt eller bävan inför något - något i naturen, ett konstverk, en förlösning - och kalla den upplevelsen helig, något som har ett särskilt, svärfångat värde och inte bör störas eller röras (Jersild 1997 s. 112).

Var helst vi har våra "heliga" upplevelser, på sommartorpet, vid havet, i fjällen, fyller platsen en viktig funktion för nutidsmänniskan. Dessa platser värde ligger dock på individplanet, vilket gör dem i viss mån sårbara. När någon upplever stillheten vid strandkanten, kommer en annan brummande i en motorbåt. Medan dessa platser av vissa ses på med respekt och vördnad, är andra tanklösa. Problemet är att de inte binder samman människor till gemensamma värderingar och normer (Bromander 1998).

Naturen måste inte vara outgrundlig för att betraktas som andlig. Det är fullt tillräckligt att vi besjalar den, alltså ser den som ett väsen. Det är tillräckligt med en liten insjö, spegelblank och omgiven av björkar, eller den milsvida utsikten från ett kalvfjäll (Neuman 2000).

Natur och framtid

Den roll naturen spelar i samhället i ett tidsskede är en aspekt på natursyn. Vilken slags natur människan uppskattar har förändrats genom tiderna.

Vid en granskning av olika tiders skisser på framtidssamhället, visar det sig att de är tämligen likartade och enkla. Trots yttre olikheter är faktiskt många samhällen likartade till sin typ. Intresset ägnas främst

åt ett effektivt samhälle som är tekniskt och administrativt välorganiserat. Ett samhälle som i första hand tillgodoser människornas behov och möjlighet till "det goda livet" har inte varit i fokus.

De två attityderna *framsteg* och *förfall* kan relateras till historiesyn och natursyn genom olika epoker och kan ställas upp enligt följande:

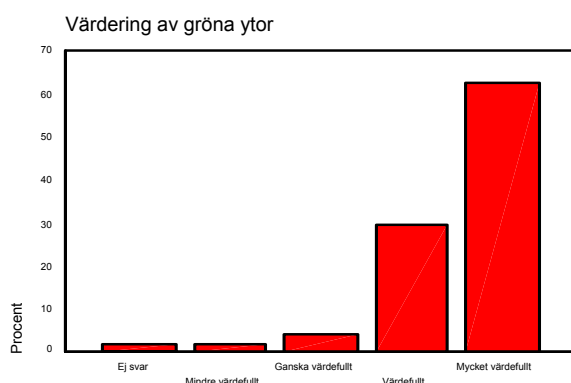

Figur 9: Skiss på hur både historiesyn och natursyn kan ge upphov till en framtidssyn som kan kallas "det goda livet", och leda till en förhoppning om "det effektiva samhället" (Frängsmyr 1990 s. 235).

Vad är natur för de svarande i denna studie?

Att förklara vad som menas med natur och natursyn är inte enkelt. Inte heller för de svarande i denna studie. Begreppet är som sagt mångfacetterat. Att svara konkret på frågan vad man menar att natur är och vilken natursyn man står för, är mycket begärt.

I enkätens avdelning om natursyn handlar den inledande frågan om att värdera tillgången till gröna ytor, såsom parker, kyrkogårdar, grönska runt bostäder i staden. En gradering gjordes från mindre värdefullt till mycket värdefullt.

Figur 10. Värdering av tillgång till gröna ytor, såsom parker, kyrkogårdar, grönska runt bostäder i staden. (n = 51)

Att tillgången till gröna ytor värderas högt av ungdomarna är det ingen tvekan om. Vid en hopslagning av de som svarat mycket värdefull och de som svarat värdefull blir det 93 procent. Detta stämmer

också väl med den fråga i enkäten som handlar om att poängsätta 25 platser utifrån hur viktiga de är för den svarande. Där kommer vacker natur på tredje plats, stadsparker på nionde plats och kyrkogårdar på tolfte plats, se tabell 3, s. 61. Någon skillnad beroende på trossamfundstillhörighet, huvudsakligt boende eller kön finns inte när det gäller denna värdering.

Efter den inledande frågan följer ett antal ja/nej-frågor om var, respektive vad, natur kan vara. Det handlade inte om att välja det påstående som ansågs vara rätt, utan att ta ställning till varje påstående. Rangordnas de sammanlagda svaren för varje alternativ, ligger de "vilda" förslagen i topp. Undantaget är vild park som endast drygt 5 procent anser vara natur. En anledning till detta skulle vara att de svarande tolkar vild park som "förvildad park", dvs. "områden som skulle vara ansade men som inte är det". Störst enighet råder om att vild skog och mark representerar vad natur är, tätt följt av alternativet vildmarken och vildvuxen äng. En del av de svarande ansåg att ansad park representerade natur. Att natur kan finnas i trädgården ansåg 10 procent och nästan lika många ansåg att natur finns i staden. Att natur skulle finnas på kyrkogården ansåg endast 4 procent.

Tabell 12. Vad är natur och var finns den? Tabellen grundar sig på totala antalet avgivna Ja-svar (n=176).

Natur är.....	Procent
Vild skog och mark	22,2
Vildmarken	18,8
Vildvuxen äng	17,0
Ansad park	11,9
I min trädgård	10,2
Finns även i staden	8,0
Vild park	5,7
Finns även på kyrkogården	4,0
Annat	1,7
Vet ej	0,6
Summa	100,0

Vid en närmare analys av varje påstående visar sig följande:

Vild skog och mark. Fördelat på trossamfundstillhörighet ansåg 75 procent av dem som tillhör Svenska kyrkan att vild skog och mark representerar natur. Siffran för dem som tillhör andra trossamfund är 90 procent mot 75 procent av dem som inte tillhör något trossamfund.

Påverkan från det huvudsakliga boendet visar att de som bor på landet instämmer till 100 procent i påståendet att vild skog och mark är natur. Motsvarande siffra för stadsbor är 82 procent mot 61 procent för dem som huvudsakligen bost i en landsortsby. Stadsbor menar sålunda i högre grad än de som bost i en landsortsby att vild skog och mark är natur. Detta kan anslutas till antagandet om att stadsbor värderar natur högre än vad landsortsborna gör till följd av tillgängligheten (Bäckström 1997).

Skillnad i ställningstagandet mellan könen är att 82 procent av flickorna instämmer mot 74 procent av pojkarna.

Vildvuxen äng. Inställningen till att natur kan vara vildvuxen äng är relativt samstämmig utifrån eventuell trossamfundstillhörighet, mellan 50 och 67 procent. Enligt ställningstagandet utifrån huvudsakligt boende, menar 80 procent av ungdomarna som huvudsakligen bost på landet att vildvuxen äng är natur, mot 67 procent av landsortsborna och hälften av stadsborna. Fördelningen på kön visar att flickor, är mer benägna än pojkar att bedöma en vildvuxen äng som natur.

Vildmarken. Även inställningen till att vildmarken är natur är relativt samstämmig utifrån eventuell trossamfundstillhörighet, mellan 60 och 75 procent. Fördelningen mellan de olika boendeformerna visar att de som huvudsakligen bost på landet instämmer till 80 procent mot 61 för landsortsborna och 64 för stadsborna. Flickor och pojkar tycker lika i denna fråga.

Finns även på kyrkogården. Att natur skulle finnas på kyrkogården ansåg endast knappt 4 procent. För trossamfundstillhörighet fördelar sig svaren så att 17 procent av dem som tillhör Svenska kyrkan håller med, mot 10 procent av dem som tillhör annat trossamfund.

Fördelningen utifrån dimensionen huvudsakligt boende visar att 40 procent av dem som bor på landet instämmer, siffran är 17 procent av landsortsborna och 7 procent av stadsborna. Flickor och pojkar har ungefär samma uppfattning.

Ansad park. Att ansad park är natur menar 42 procent av dem som tillhör Svenska kyrkan mot 60 procent av dem som tillhör annat trossamfund. Inga andra instämde i detta påstående. Fördelningen utifrån huvudsakligt boende visar sig relativt lika, 40 procent för boende på landet höll med, 33 procent för landsortsborna. Mest benägna att hålla med var stadsborna, 46 procent. Av flickorna höll 47 procent med mot 38 procent av pojkarna.

Vild park. Vild park menar endast några är natur. Instämmer gör 22 procent av dem som tillhör Svenska kyrkan, 20 procent av dem som tillhör annat trossamfund och inga övriga. Boendeanternativen utgör ingen större skillnad i ställningstagandet, mellan 18 och 22 procent i varje kategori instämde. En skillnad finns dock vid fördelning på kön, 29 procent av flickorna mot 15 procent av pojkarna instämmer.

Finns även i staden. Uppfattningen att natur finns i staden är relativt lika beroende på trossamfundstillhörighet, 31 procent av Svenska kyrkan mot 30 procent av annat trossamfund och ingen övrig. Fördelningen utifrån huvudsakligt boende visar att de som bor på landet till 20 procent instämmer mot 22 procent för landsortsborna och stadsborna är mest benägna att hålla med, 32 procent. Flickor och pojkar tycker ungefär lika, 29 procent av flickorna mot 27 procent av pojkarna.

I min trädgård. Att natur även finns i trädgården instämmer 39 procent av dem som tillhör Svenska kyrkan mot 30 procent av dem som tillhör annat trossamfund och 25 procent av dem som inte tillhör något trossamfund. De som bor på landet instämmer till 60 procent, motsvarande för landsortsborna är 28 procent och 36 procent för stadsborna. Flickorna instämmer till 53 procent mot 27 procent av pojkarna. Underliggande variabler såsom trossamfundstillhörighet och huvudsakligt boende påverkar.

Annat och vet ej. En mycket liten andel kryssade för dessa alternativ. Svartalternativet annat var öppet för kommentar och där återfanns följande:

- Allt det ovanstående (dvs. alla svartalternativen)
- Människan skall ej ha "rört" för mycket för att det skall vara riktig natur
- Natur är det som inte är bebyggt och ligger en bit från storstaden
- Naturen är allt

Efter dessa frågor följde en rad påståenden där de svarande fick ange graden av hur troligt/ej troligt påståendet passade in på dem.

Tabell 13. Gradering av påståenden och förslag på fritidsaktiviteter. procent (n=51)

	Mycket troligt	Troligt	Mindre troligt	Ej troligt	Totalt
När vi var barn var vi ute i skogen	64,7	25,5	7,8	2,0	100
Jag gillar utomhusaktiviteter	66,7	29,4	3,9	0	100
Ibland längtar jag till landet	31,4	25,5	23,5	19,6	100
Jag är naturintresserad	33,3	37,3	23,5	5,9	100
På fritiden sysslar jag med datorer	23,5	39,2	29,4	7,8	99
Jag är/har varit scout	21,6	9,8	7,8	60,8	100

När jag var liten var vi ofta ute i skogen. Här menar 72 procent av dem som tillhör Svenska kyrkan att detta var mycket troligt, för 3 procent av denna kategori var påståendet ej troligt. För dem som tillhör annat trossamfund var påståendet inte lika troligt, 50 procent. En hopslagning av dem i denna kategori som menar att påstående är troligt blir siffran 80 procent mot 89 för dem som tillhör Svenska kyrkan.

Det skiljer sålunda något i graden av instämmande med detta påstående beroende på trossamfund. Detta kan dock bero på att den undersökta gruppen är liten.

För samma påstående, fördelat utifrån huvudsakligt boende, visar det sig att de som bor på landet instämmer i högre grad än vad de gör som bor i staden och i landsortsbyarna. Fördelat på kön håller flickor det mer för troligt, 93 procent, än vad pojkarna gör, 85 procent.

Sammantaget är det mest troligt att de som var ute ofta i skogen som barn är flickor, med huvudsakligt boende på landet. Trossamfundstillhörigheten tycks inte ha någon högre grad av påverkan.

Om alla utom de som svarat ej troligt på variabeln som barn var vi ute i skogen räknas, har de allra flesta varit ute i skogen som barn och drygt 62 procent har varit mycket ute i skogen. Fördelat på trossamfund har de som tillhör Svenska kyrkan varit mer ute i skogen även övriga. Detta behöver inte betyda påverkan från trossamfunden utan har troligare att göra med att de som tillhör annat trossamfund invandrat från länder där det inte varit tradition att ge sig ut i skog och mark. Eller kan det vara så att föräldragenerationen och tidigare generationer ansett skogen och det vilda som fullt och/eller farligt. Det kan rent av också bero på att de kommer från länder som saknar skog.

Längtar till landet är det inte alla som gör, drygt 21 procent svarar ej troligt på denna fråga. De som inte har anknytning till landet eller "upptäckt" vad detta är, kan kanske inte längta dit. Skillnaderna i svaren tycks inte vara relaterade till trossamfundstillhörighet utan är snarare ett utslag för det huvudsakliga boendet.

Gillar utomhusaktiviteter gör alla. Ingen har svarat ej troligt på denna fråga. Detta kan mycket väl vara en generationsattityd, där utomhusaktiviteter kopplas ihop med sundhet och hälsa och att vara rädd om sin kropp. Många ungdomar reser också på skidresor och andra aktivitetsresor och sporter som wind-surfing och golf har blivit allt mer tillgängliga för alla och är inte längre reserverade för vissa.

Påståendet "jag gillar utomhusaktiviteter" instämmer många i och ingen menar att det inte är troligt. Graden av instämmande i påståendet är högst för boende på landet, därefter för dem som bor i staden tätt följda av dem som bor i en landsortsby. Värdet är något högre för flickorna, 94 procent mot 91 procent för pojkarna.

Sammantaget gillar de svarande utomhusaktiviteter i mycket hög grad. Ingen av påverkansvariablerna skiljer sig i någon högre grad på detta påstående.

Att ibland längta till landet är troligt för 66 procent av dem som tillhör Svenska kyrkan mot 40 procent av dem som tillhör annat trossamfund och 25 procent av dem som inte tillhör något trossamfund. Tillsammans med dimensionen troligt, blir talen 81, 80 respektive 75. Påverkan från boendeformen visar att påståendet stämmer till 60 procent för dem som huvudsakligen bott på landet mot 61 procent för landortsborna och 54 procent för stadsborna. Flickorna längtar mer till landet än vad pojkarna gör, 82 procent mot 45 procent.

Jag är naturintresserad har hög grad av trolighet, 75 procent, för dem som tillhör Svenska kyrkan mot 50 procent för annat trossamfund och 75 procent för inget trossamfund. Naturintresserade är 80 procent av dem som huvudsakligen bott på landet mot 66 procent av dem som bor i en landsortsby och 68 procent av stadsborna. Att detta påstående inte alls är troligt gäller för 20 procent av dem som bor på landet mot 6 procent för landortsborna respektive 7 procent av stadsborna. Flickorna är mer naturintresserade, 82 procent, än pojkarna, 62 procent.

Naturintresset är således högst hos dem som huvudsakligen bott på landet och bland flickorna.

Att vara eller ha varit scout innebär aktiviteter utomhus, i skog och mark. 47 procent av dem som tillhör Svenska kyrkan är eller har varit scouter, mot 30 procent av dem som tillhör annat trossamfund. 80 procent av dem som Bor på landet är eller har varit scouter, mot 39 procent för landortsborna och 32 procent av stadsborna. 47 procent av flickorna är/har varit scouter mot 35 procent av pojkarna.

Vid en närmare genomgång av siffrorna, är det så att flickorna i högre grad än pojkarna fortfarande är scouter. Detta gäller också för dem som bor på landet i jämförelse med övriga boendeformer.

Sist i enkätens avdelning om natursyn var en öppen fråga där de svarande med egna ord formulerade vad de tyckte att natur är. Dessa svar kan delas in i teman enligt följande.

- Svar som tyder på resonemanget om de tre naturerna.
- Svar som kan vara beroende på generationstillhörighet, dvs. påverkat av urbanisering och frågor som mera kommit i fokus för denna generation än för tidigare generationer till följd av påverkan från TV, reklam, osv. (se ovan)
- Svar som kan vara etiskt/religiöst
- Övriga

Kommentarer som kan placeras inom resonemanget om **de tre naturerna** är t.ex. "Nu för tiden finns det inte så mycket natur kvar. Alla storstäder, stör mycket", "Jag har alltid tyckt att naturen är där människan inte gjort nått (t.ex. byggt)" och "Ett ställe som ej blivit påverkat av människan".

Generationstillhörigheten kan förmodas påverka följande kommentarer: "Man kan vara ute i frisk luft, slippa avgaser. Grönt och mycket blommor." och "Träd som i skogen och själva lukten av naturen, med olika djur och växter." De ger en aning om tankar på biologisk mångfald. "Det är skogen eller berg i alperna eller fjällen" kanske påverkats av resande, rese katalogernas bilder och/eller naturprogram på TV.

Etiska/religiösa kommentarer är "När man känner att ens tankar släpps lösa och man kan andas fritt" och "Skog och mark utan tung trafik och en massa folk" och "Natur är allt levande, växter och djur, oavsett om det befinner sig mitt i staden eller ute i urskogen".

Gruppen **övriga** är t.ex. korta kommentarer: "Skogen", "Grönt, mycket träd".

Till detta kan fogas påståendet i enkäten att kyrkogården ger en naturupplevelse mitt i staden, se tabell 10, påstående k, s. 80, där ungdomarna tydligt ansåg att så inte är fallet.

I detta sammanhang kan en undersökning utförd av Uddenberg (1995) nämnas, där hela 94 procent av svenskarna anser att vistelse i skog och mark har en avkopplande effekt. Endast 8 procent anser sig inte ha något behov av naturen (ibid. 1995).

Egna reflektioner och kommentarer

Försök har gjorts i enkäten att fånga något om de svarandes natursyn, en faktor av betydelse inte bara för synen på framtiden utan också för förhållningssättet till kyrkogården och valet av den egna gravplatsen. Natursynen kan vara påverkad av deras eventuella trossamfundstillhörighet eller huvudsakliga boende. Eller kan det vara en skillnad i synen mellan könen. Tyvärr framgår inte om de svarande har släkt på landsbygden, en information som naturligtvis varit en utmärkt tillgång.

Det är ofrånkomligt att natursyn påverkas på olika sätt och säkerligen på flera andra sätt än i jämförelse med tidigare generationer. Påverkan skiljer sig t.ex. när det gäller barnlitteratur, TV och reklam, resvanor och tidpunkter för stora naturfrågor som miljöförstöring, energi, återvinning och diskussioner om biologisk mångfald och ett hållbart samhälle.

Den generation som de svarande tillhör, visar att de sätter stort värde på tillgång till gröna ytor, de gillar utomhusaktiviteter och är naturintresserade. Värderingen av gröna ytor stämmer väl med den poängsättning de gjorde av 25 olika platser utifrån hur viktiga de var för dem. Där kom vacker natur på tredje plats. Poängsättningen av 25 platser har gjorts i en annan studie i fyra församlingar med svarande i åldrarna 16-25. Den studien toppas av vacker natur (Bäckström 1997). Med utgångspunkt från ett generationsperspektiv (Mannheim 1928), förefaller det som om den unga generationen inte värderar vacker natur i lika hög grad som generellt, trots att de inte tvekar att ge tillgången till gröna ytor högsta värdering. Det går dock inte att sätta likhetstecken mellan vacker natur och tillgång till gröna ytor. Som jämförelse kan nämnas att i enkätundersökningen om svenskarna och deras känslor för naturen (Uddenberg 1995) ställdes frågan om den tillfrågade kände något behov av att vistas i naturen. På detta svarade endast 4 procent att de inte hade ett sådant behov.

Naturintresse har alla utom drygt 7 procent i denna studie. Här finner vi en förskjutning i svaren beroende på trossamfundstillhörighet. De som tillhör Svenska kyrkan är mer naturintresserade än de

som tillhör andra trossamfund.

De svarandes naturintresse visar sig också i många av kommentarerna, bl a "Allt det ovanstående", dvs. alla de svarsförslag som fanns i enkäten på var natur finns och vad som är natur. Denna kommentar tyder också på att generationen ser natur som mångfald, vilket även följande kommentar visar prov på "Egentligen ser jag allt som är utomhus som natur". Till en del skiljer vissa på natur – mer eller mindre natur, t.ex. att vild natur är mer natur än natur i trädgården och med kommentarer som "En plats som är helt orörd är den bästa naturen" och "Eftersom jag är scout tycker jag naturen är ute i vildmarken, skogen, fjäll eller liknande, anser inte en park som natur" och markerar därmed en påverkan på sin natursyn från scoutverksamheten. Det kan också vara ett omedvetet betraktande av natur enligt teorin om de tre naturerna (Bucht 1996). "Man kan vara ute i frisk luft, slippa avgaser. Grönt och mycket blommor". Det finns också kommentarer om naturens betydelse för människan, "När man känner att ens tankar släpps lösa och man kan andas fritt", eller betydelsen ur rehabiliteringssynpunkt "Bra att söka ro i". Naturens betydelse för den urbana människan visar följande kommentar på. "Där man känner sig komma bort från vardagens stress och stadens hektiska puls. Kan vara både skog, hav, fjäll m m."

Många anser att ansad park inte är natur, det visar såväl utslaget i frågan som några av kommentarerna, se ovan. Detta kan tolkas som ett utslag av begreppsparet natur/onatur (Frängsmyr 1990) eller ett utslag av vad kulturen för tillfället anser att natur är. Mot detta kan ställas att drygt 11 procent ändå menar att den ansade parken är natur och kommentarer om vad som är natur "Parker, skogar, vildmark osv".

Mera övertygande är resultatet på frågan om kyrkogården är natur, vilket de flesta tycker att det inte är. Men detta kan ha med studiens uppläggning att göra. Enkäten var första steget som följdes av kyrkogårdsvandringen. Hade ordningen varit den omvända, kanske fler ansett att det finns natur också på kyrkogården, men det handlar också om vad de spontant bedömer att natur är och står för. Svaren stämmer också med enkätens tidigare fråga om kyrkogården kan anses vara en park. Där endast 16 procent svarade att även kyrkogården är en park och bland de efterföljande kommentarerna på denna fråga kan nämnas "(...) Jag skulle aldrig kunna se kyrkogården som en park (...)". Detta kan ha att göra med platsens särskilda ändamål och betydelse, såväl socialt som kulturellt och platsens religiösa laddning.

Trossamfunden tycks inte ha olika påverkan i frågorna. Här skulle en bättre jämförelse ha gjorts i svaren med dem som inte tillhör något trossamfund, men det går inte i denna studie. Dels är de som inte tillhör något trossamfund alldeles för få, dels kan de ha tillhört ett trossamfund och alltså ha påverkats. Sen kan likheterna bero på att trossamfunden har likartade natursyn. De skillnader som dock syns finns inom de "vilda" förslagen skog och mark samt äng och ansad park. Förklaringen till skillnaderna kan finnas i påverkande variabler, förutom trossamfundstillhörigheten, hur länge de bott i Sverige och huvudsakligt boende.

De öppna kommentarerna visar inte på någon speciell religiös natursyn. De svar som inordnats under temat etiskt/religiöst kan lika väl bero på "privat" religiositet eller omedvetenhet om att kommentaren kan tolkas som religiös. En sådan kommentar kan vara "Något naturligt som funnits där i alla tider" eller "Det är den plats där varelser och organismer etc får leva i frid, i harmoni".

Det huvudsakliga boendet visar på viss påverkan. De som är boende på landet är mer benägna att svara ja på flera påståendena om var natur finns och vad som är natur. De håller dock inte med om att natur även finns i staden, vilket stadsborna gör.

I attitydfrågorna finns skillnader mellan dem som tillhör Svenska kyrkan och de som tillhör annat trossamfund. För dem som tillhör Svenska kyrkan är påståendena mer troliga än för dem som tillhör annat trossamfund, ibland är skillnaden mer än det dubbla. Detta kan till viss del förklaras av att några varit/är scouter och kanske den vägen påverkats till en viss attityd i sin natursyn. Sen kan det vara så att de som tillhör Svenska kyrkan i högre grad deltagit i t.ex. lägeraktiviteter och liknande, aktiviteter som inte är lika frekventa och har naturinriktning i andra trossamfunds barn- och ungdomsverksamheter. Skillnader mellan könen är tydliga när det gäller påståendena "när vi var barn var vi ute i skogen", "längtan till landet", "naturintresse" och "scoutverksamhet". Där instämmer flickorna i högre grad än vad pojkarna gör. Även här kan de underliggande variablerna som huvudsakligt boende och trossamfundstillhörighet påverka.

När det gäller den höga värderingen av tillgången till gröna ytor och den höga poängen för vacker natur, kan detta hänga samman med ungdomarnas val av gravplats för egen del, där många väljer naturliga platser som havet, fjället, liten bäck etc. Hög värdering av natur kan också knytas till uppfattningen att kyrkogården skall finnas även fortsättningsvis.

Ur ett humanvetenskapligt perspektiv är kyrkogården en plats som vi har ett särskilt förhållande till, vi föreställer oss att kyrkogården ser ut på ett speciellt sätt och att det är en plats där de som varit före oss samlats. Det är ett ställe där vi med våra sinnen förnimmer och upplever och där vi blir medvetna om oss själva som en del av historien och framtiden. Alla har vi en relation och alla har vi attityder till och föreställningar om kyrkogården, detta gav ungdomarna prov på, t.ex. en plats där de känner vördnad och aktning. Enligt Tuan kommer attityder som dessa från den miljö vi är uppvuxna och lever i, kyrkogårdar skall enligt resultaten i denna studie se ut som de nu gör i Sverige och i detta ingår att känna vördnad och hög värdering.

Som socialt och kulturellt fenomen är kyrkogården en plats med en alldeles särskild karaktär. Den är en minnesplats, en plats för ceremonier och ritualer, en oas och en arbetsplats. Här finns förfäder, här finns släkt, här finns på många sätt traktens historia. Utformningen är på flera sätt speciell, med "sorgeträd", eventuellt finns en damm eller en liten bäck, som tillsammans med gravstenarna bidrar till platsens karaktär, prägel och atmosfär. Detta jämte samlingen av enskilda och traktens minnen bildar platsens *Genius loci* i Norberg-Schultz's mening. Att detta har betydelse ger studiens ungdomar bevis för. Hit går de för att "prata med sina anhöriga".

Kyrkogårdar är rika på symboler, främst kristna. En fråga i anslutning till symbolerna är om det kan finnas andra typer av konst på kyrkogården. Här säger ungdomarna klart ifrån, ingen konst på kyrkogården, det räcker med gravstenarna. Men gravstenar kan vara konst, trädgårdskonst finns på kyrkogården osv. Tanken med min fråga var att det t.ex. kunde ställas ut skulpturer och installationer och jag tror att ungdomarna också uppfattade frågan på det sättet. Tanken var att kyrkogården kunde vara en vacker inramning för konst och tillföra något. Men ungdomarna uppskattar kyrkogårdarna så som de är, när de säger att inget får störa när de är där för att prata med sina anhöriga, kan de faktiskt mena mer än bakgrundsljud, de kan mena att inget får störa bilden. Sålunda upplever de kyrkogården m fl sinnen, så som Tuan menar.

Kyrkogården är en plats för människors sociala handlingar, för ceremonier, gravskötsel, en stilla stund, för promenad och för en del är den en arbetsplats. För att uppnå det Giddens kallar *sense of place* måste människan kunna identifiera sig med kyrkogården. Identifikationen är viktig för den ontologiska tryggheten. Det är främst rutiner som bidrar till identifikationen, de känner igen sig, de känner igen handlingen, vet hur den går till, det ger trygghet. Ungdomarna i denna studie uttalar också att de känner trygghet i traditionen och detta gäller kyrkogården som de vill känna igen så som de är vana att se den. Helst skall det vara som det alltid varit, det är bra så! Men samtidigt är de beredda på förändring och förstår att sådana är att vänta, även för kyrkogårdar. Även om kyrkogården är en plats för människors sociala handlingar, så får inte alla typer av handlingar förekomma där, ungdomarna var tydliga på den punkten. En kyrkogård skall inte användas som park, där skall inte förekomma lek eller picknick. Det skall gå att få stillhet och lugn.

Utifrån ungdomarnas höga värdering av tillgång till gröna ytor går det att förstå att det inte är aktuellt att lägga ner kyrkogårdar. Men de borde vara mer tilltalade av att etablera kyrkogårdar i bostadskvarter, vilket bör innebära ytterligare tillgång till gröna ytor i staden. Däremot är de tilltalade av kyrkogårdar på landsbygden. Om detta har med deras relation till landsbygden att göra, släktingar på landet eller helt urbana, framgår inte av denna studie, men är en viktig fråga att finna svar på.

Nu när samhället utvecklas till att blir alltmer mångkulturellt, kommer detta att sätta spår även på kyrkogårdar. En viktig fråga har visat sig vara traditioners påverkan. Enligt Giddens teori om den ställning som traditionens väktare har, i detta fallet de som är medlemmar i Svenska kyrkan, kan problem komma när dessa utmanas, antingen på att andra trossamfund blir starka och ställer krav, eller att väktarna inte håller positionen. Om utfallet i denna studie gäller, blir det snarast den andra satsen som blir den aktuella. Traditionens väktare kommer inte att hålla positionen, de kommer att acceptera utmaningen, kanske rent av influeras från utmanarna, som de gör t.ex. beträffande bruket med foton på gravstenarna.

Virtuella kyrkogårdar blev den verkliga utmaningen för ungdomarna. Det var enligt dem sannerligen ingen bra idé. Det var främst bristen i datormediet som ännu inte kan förmedla själva känslan,

upplevelsen, förtummelsen av att vara nära sina avlidna anhöriga, som var den springande punkten. Ungdomarna visar också att de sovrar bland de möjligheter som t.ex. Internet ger, "allt behöver inte finnas på Internet". Globalt blir lokalt i det nya mediet, men därmed inte sagt att lokalt blir globalt, dvs. att det skall gå att surfa in på de anhörigas gravställen varhelst i världen man befinner sig.

Visioner

Kapitel 10. *Funderingar och resonemang om framtiden, kan bli i form av visioner. När det gäller den framtida kyrkogården finns visioner även för den. I studien fanns ungdomar med idéer om en inomhus kyrkogård, belysta kyrkogårdar och kyrkogårdsparkar som en vision. Dessa visioner verkar ofta förknippade med traditioner. Vi vill ofta ha det som det är, vi känner oss bundna till traditionen. Visionen är då att kyrkogården skall få vara som den är idag. På så sätt går visioner och traditioner ihop inför framtiden.*

För mig är en kyrkogård en plats att gå till om man vill tänka på någon anhörig. På något sätt känner nog många, i alla fall jag, en sorts närvaro av den man tänker på. Det är denna funktion jag vill att en kyrkogård ska fylla för mig. (...) En sak jag finner dålig på dagens kyrkogård är belysningen nattetid. Man vill gärna se sin avlidne anhörige upphöjd i nåt ljus, himmeln kanske för många, men en mörk kyrkogård associerar man inte ofta till det. En bra belyst kyrkogård, med mjukt ljus, bidrar till ett lugn, det tror jag i alla fall. Själva konceptet med en grav tror jag inte själv riktigt på, utan en minneslund är för mig rätt ställe. Det räcker med ett ställe som väcker tankar och låter en känna närvaro. Men det är en smaksak. Apropå skötsel och sådant anser jag att en kyrkogård ska vara välskött. Ogräs m m ska rensas bort, inte bara för syns skull, utan också för att man vill veta att andra respekterar ens döda. Däremot kan gott de besökande också hjälpa till om de är där. När jag tänker på en kyrkogård, tänker jag på en lustgård. Grönka är ett måste, och jag tror t o m det är bevisat att vissa träd utstrålar ett sorts lugn. Släktforskning tycker jag låter som en bra idé till en kyrkogård. En sak jag funderat på är att placera minneslunder inomhus, med glastak och eventuellt glasväggar. Värme gör ju gärna att man stannar längre. Ett sorts växthus med grönka inomhus, gärna med bord och stolar så att där finns plats att läsa m m. (Tomas)

Här får vi en idé, ett spännande alternativ, en tankegång kring hur minneslunder kan se ut, en byggnad med glasade väggar, tak osv. Tomas tanke var att det inte är så trevligt med minneslunder när det är vinter och så, kanske hade inomhus inte varit så dumt. Belysning är något annat som Tomas funderar över, den har flera betydelser, både praktiska och symboliska. När det gäller skötseln skall alla hjälpas åt och Tomas visar lite av andra generationers synsätt att det är en hederssak att graven är välskött. Men idén stämmer inte med att ungdomarna inte vill ha minneslunder. Kanske menar Tomas minneslunder med gravsten eller liknande, så att gravplatsen är utmärkt och har identitet.

(...) I framtiden tycker jag vi skall låta det vara mer fritt på kyrkogårdarna, men jag tycker absolut inte vi skall ta bort de kyrkogårdar vi har idag. Kyrkogårdarna har ett visst kulturvärde. Våra samhällen blir mer och mer mångkulturella och kyrkogårdarna skall vara en plats där olika kulturer samlas utan några konflikter. Alla skall få göra som de vill inom rimliga gränser. Jag tycker inte att kyrkogården skall vara ett ställe som man kan ha picknick på. Det skulle förstöra den speciella atmosfären som finns på kyrkogårdar. Man skulle däremot kunna ha någon form av park utanför kyrkogården, då skulle kanske de som idag knappt tänker på att kyrkogårdarna finns upptäcka dem ifall de låg mer inne i städerna. Fortfarande tycker jag mycket om de höga träden som omger kyrkogårdarna, och även i fall de inte har något syfte längre tror jag att det är dem som skapar den speciella atmosfären på kyrkogårdarna. Nu när vi var och tittade på den nya kyrkogården i Landskrona förra veckan, så sa han som guidade oss att han tyckte inte att man skulle begrava alla som kom från samma land på samma ställe. Jag tror han menade att då var det bara utländska som gick dit. Jag tyckte då att han verkade ha rätt, men nu när jag tänkte på det tycker jag nog det är ganska trevligt om man samlar olika grupper för då är det lättare att se var de kommer ifrån och hur deras kultur gör med sina gravar.(...) (Emma)

Kyrkogården kan för Emma spela rollen av enande plats för många kulturer. Hon och Ingela ser gärna en park i anslutning till kyrkogården.

En kyrkogård ska vara en plats dit man kan komma och minnas sina bortgångna släktingar. Det skall vara en lugn plats. En liten park i anslutning till kyrkogården där man kan söka lugn och ro. Ungefär som en minneslund men avskild från kyrkogården med en häck så man inte ser gravarna. Det skall inte vara en minneslund, där ska inte vara någon begravd. Parken skall tillhöra kyrkogården och skötas av kyrkogårdsförvaltningen men den skall vara avskild och ha en egen ingång. Det skall vara en plats dit man kan gå om man kanske behöver lugn och ro eller vara för sig själv och tänka. Inga picknickar eller dylikt får vara i parken eftersom det kan störa dem som går dit för lugn och ro. Parken behöver inte vara särskilt stor. Den ska ha träd, häckar, blommor och annan växtlighet som kan passa in. På kyrkogården skall det också vara träd och häckar. Alla ska vara välkomna på kyrkogården och den måste kunna tillgodose alla behov. Till exempel om religionen säger att man måste begravas med fötterna mot Mecka ska kyrkogården se till så att det kan genomföras. Konstverk ska inte finnas på kyrkogården om det inte finns på stenarna. Kompostering och sortering av sopor skall också finnas. Kyrkogårdsförvaltningen skall kunna erbjuda gravvård till dem som inte kan eller har tid att sköta sina anhörigas gravar.(...) Gravar som har speciella gravstenar eller är gamla eller har något annat som gör att de borde bevaras ska få stå kvar. När en gravplats blir "tom" och de anhöriga inte vill betala för den mer så skall gravstenen ställas undan i en "park" för gravstenar. Denna plats för gravstenar skall vara gratis. Efter ett antal år (ca 100) kan gravstenen plockas bort om plats till "nya" stenar behövs. Även om de anhöriga inte besöker graven längre kan gravstenen kanske besökas om den ställs någon annan stans. Det kan även vara intressant för utomstående att titta på gravstenarna. Folk som vill spridas i havet, fjället eller för vinden skall få göra detta om det inte är opassligt av någon anledning. (Ingela)

(...) Kyrkogårdar passar kanske inte alla, en del vill bli utspridda i havet eller fjället men naturligtvis ska man inte ta bort kyrkogårdarna för det, det finns ju de som vill bli begravda där också. (...) (Helena)

Hur tänker jag mig framtidens kyrkogård? Jag tror inte att man kan göra några radikala förändringar inom den närmaste tiden. Utseendet på kyrkogården kan man kanske förändra till viss del. Jag vill nog inte att man ska förändra kyrkogårdens utseende så mycket. Kanske för att jag växt upp med det sätt som kyrkogården ser ut på idag. Kanske kan man tänka sig att framtidens familj tager med sig en picknick korg till sin avlidne farfars grav, för att kanske sitta där. Min pappa brukar när han passerar kyrkogården och har tid göra ett kort besök på kanske 5-10 minuter vid farfars grav. Jag tror att jag kommer att göra samma sak med min fars grav om jag bor kvar i stan då. (Tobias)

Även kompostering och återvinning hör till koncepten för den framtida kyrkogården. Omhändertagande av gamla gravstenar är Ingelas nya idé för den framtida kyrkogården.

I diskussionsgrupperna berördes hur en framtida kyrkogård skall se ut. Här följer två kommentarer.

Anders: Jag tycker ju att kyrkogården skall skildra lite grand hur vi lever och hur vi har det med varandra. Var och en har en liten hörna här andra en liten hörna där.

Dan: En skön plats att vara på, en parkmiljö egentligen, tyst och man kan slappna av.

I Niclas grupp funderades det över vad som styr traditionen. En tanke kring detta var att de helt enkelt alltid haft den bilden, de har inte sett något annat. Sen är frågan om det nödvändigtvis måste se ut så. Nej, det kan se ut på annat sätt bara de har någon plats dit de kan gå till sina minnen, resoneras det. Det är redan nu en skillnad på kyrkogårdar på landet och i staden menade Tommy och trodde att det kunde bero på att ute på landet har det kanske inte varit någon arkitekt som anlagt kyrkogården, utan kanske kyrkoherden som bestämt. En annan uppfattning var att skillnaden kunde bero på att kyrkogårdarna i staden hade högre betalande underlag.

Niclas. Hur känner ni att kyrkogården skall se ut, har ni några tankegångar till alternativ, andra sätt att begrava på, andra typer utav minneslundar t.ex., det finns ju tankar kring hur dessa kan utformas.

Tommy: Minneslundar är ju alltid bra när man bor långt borta och då har man ju inte direkt ansvar att sköta graven då kan man ju säga att man kan titta på minneslundar över natten, man behöver ju inte sköta den

Stina: Man behöver väl inte sköta kyrkogården, man kan väl ha sådana som sköter det till en.

Tommy: Men det kostar ju pengar i så fall.

Per: Man gör en sorts avtal med kyrkogårdsförvaltningen om sådant.

Per: Finns det någon kompromiss, som det är nu ställer man ner askan kollektivt bland en massa andra i den här gräsmattan och jag vet att förra gruppen diskuterade vi så att då ser man den här jättegäsmattan och någonstans där finns mors och fars aska. Sedan nästa där identifieras platsen, urnan sättes ner och en liten, form och platta, då vet man att det är precis här som urnans finns, där askan finns. I den gruppen diskuterades var är känslan här. Vill man kunna identifiera platsen mera exakt eller kan man känna att ja den här gräsmattan – här någonstans finns mor och far. Ni talade här innan att det var viktigt att man hade en plats. Hur känner du där?

Staffan: Man vill ju veta var, inte var som helst på fotbollsplanen, det är ju lite abstrakt att där är så många.

Per: Som jag uppfattade det så var det så som Vall sa något till den gruppen att de samlade ihop en 18 till 20 askor och så grävde man ett hål i marken och lade ned dessa 18 till 20 askorna där då i pappådor, så lade man jord på. Du känner att detta är lite för abstrakt!

Tommy: Ja – det är det nog när det är så många och man inte vet var exakt, man får ju inte direkt någon närhet om man nu efter det. Jag brukar ju inte vara den som besöker kyrkogården, men jag kan tänka att det är många som reagerar så.

Sofia: Men om man sätter sin platta där att här är min mamma begravd så blir det ju inte som en minneslund utan då blir det som en gravplats med en gravsten bara det att mindre!

Per: Så här har man alltså kompromissat för folk har upplevt det för diffust, det blir ju lite mer konkret, men det behöver för den skulle inte vara någon jättelik gravplats med stor sten och så. Frågan är hur känner ni här, liksom hur mycket identitet måste man ha, hur mycket platsbyrå måste man ha?

Tommy: Min farfar är begravd i minneslund, visserligen inte så stor, men det tycker jag är det är rätt många som är begravda där

Sara: Men det är ju rätt liten plats, så då vet du ju ungefär var han ligger, det är lite skillnad, man kunde haft där man vet att det är flera stycken, men som du sa med 300 meter, det är ju så himla stort!

Per: Jag tror nog att de är i den storleksordningen.

Tommy: Hm

Per: Den här i stan är cirkelrund, en 300 m² ungefär

Sofia: Det känns så stort

Tommy: Den vi såg menar du

Per: Ja, vi kom hastigt in och tittade

Staffan: Ja det var några som stod där, jag tyckte nog inte att den var så stor.

Tommy: Jag tyckte inte att den såg så stor ut.

Minneslundars storlek har ett intresse, det spelar roll. Är minneslunden liten, tycks det som om det är lättare att "förstå och fatta" var själva graven är, än om det är en stor minneslund. Något nytt sätt att anordna ett gravställe, kom inte fram i denna grupp och de var inte heller säkra på att något sådant behövdes. Här spelar tradition in.

Per: Det ligger ju en trygghet i en viss ordning. Det kan man inte förneka. När det väl händer så är det ju ganska tryggt att man kan lita på andra omkring en.

Sofia: Um, säg att det inte skulle funka med något nytt sätt, då vill jag inte att det skall krascha just när mina föräldrar...., men så kan man inte tänka för det gör alla och då kommer det inte att förändras, men jag tycker inte att det behöver förändras.

Några slutsatser

Kapitel 11. I detta kapitel har jag valt att fokusera på några utvalda frågor och dra några slutsatser, huvudsakligen med kopplingar till betydelsen av själva platsen, där val av den egna graven, integration och lokalisering är viktiga delar, men också kopplingen till natursynen. Till detta fogas några framtidsvisioner.

Kyrkogårdarna står inför förändringar, främst till följd av samhällets övergång från monokultur till mångkultur. Detta kommer att sätta spår som det vore en fördel att redan nu kunna förutse, t.ex. ur planeringssynpunkt och för att förbereda människor och samhälle. En bild av framtiden kan t.ex. ungdomars visioner och föreställningar ge. Denna studie visar att ungdomar har visioner och föreställningar om framtiden som också omfattar bilder av en framtida kyrkogård. Dessa visioner och föreställningar har visat sig påverkade främst av ungdomarnas trossamfundstillhörighet, deras natursyn, kön och boende, men kan också kopplas till traditioner, dvs. vissa levnadssätt som förmedlas från en generation till nästa.

Alla har inte samma natursyn. Någon statisk och enhetlig definition på begreppet natur har jag inte funnit i litteraturen, men studien visar på vissa gemensamma drag i ungdomars natursyn. Men det är ändå individuellt vad natur är och var den finns. En statisk och enhetlig definition skulle riskera att väsentliga delar missas och att allt inte täcks in. Natursynen påverkas med olika styrka från vitt skilda håll. Beroende på generationstillhörighet påverkas vi olika av formativa händelser, dvs. beroende på vilken generation vi tillhör tar vi till oss händelser olika. Den generation som de här studerade ungdomarna tillhör, har säkerligen påverkats mer via TV-program, reklam och charterresor än tidigare generationer. Ungdomarna här visar på en natursyn i riktning mot *det vilda*. En slutsats som då kan dras är att de med natur menar *den första naturen*. De ger öppna kommentarer som "Människan skall ej ha rört för mycket för att det skall vara riktig natur" och "Naturen är det som inte är bebyggt och ligger en bit från storstan". Utifrån detta vore en omvandling av kyrkogården från trädgård mot äng inte kontroversiell. Men ungdomarna önskar att kyrkogården fortsatt framstår som kyrkogårdsträdgård. De värderar den så som den är, välskött och välordnad. De flesta av ungdomarna är eniga om att natur inte finns på kyrkogården. Undantagen är de två kommentarerna: "Allt det ovanstående", dvs. alla svarsalternativen och "Naturen är allt". Med en sådan mångfaldsinställning faller kyrkogården inom det som är natur, vare sig den är trädgårds-, skogs-, landskaps- eller ängslik.

Här kan Tuans idé om människors känslomässiga knytningar till den materiella omgivningen diskuteras. Han menar att kulturella skillnader påverkar attityder och värderingar och att detta speglas i t.ex. landskap. Men ungdomarna i denna studie visar inga stora skillnader i frågan om natursyn som kan hänföras till deras trossamfundstillhörighet. Snarare kommer skillnaderna i natursyn från boendet, stad eller landsbygd. Där stämmer med en annan av Tuans idéer, om att förnimmelser och värderingar varierar individuellt.

Valet av Landskrona som studieobjekt kan spela roll. Många av deltagarna har skånska rötter och kan då ha preferenser för kyrkogårdsträdgårdar. I studien har ungdomarna inte haft möjlighet att värdera sitt naturval, som endast visar vad de menar att natur är – inget mer. Det går således inte att sätta likhetstecken mellan ungdomarnas val av natur och deras preferenser för ett visst uttryck. Skulle man förutsätta att de föredrar den natur de valt, visar resultatet på en diskrepans mellan natursyn och kyrkogårdens uttryck. Detta skulle då kunna tyda på en tröghet mellan en förändrad natursyn och förverkligandet av denna. Eller så vill ungdomarna inte förverkliga natursynen överallt.

Tillgång till gröna ytor värderas högt och vacker natur är viktigt. Ungdomarna i studien menade att det i det framtida samhället kommer att behövas massor av platser för återhämtning och avkoppling. Dessa platser skall också vara gröna. Kyrkogårdar kan vara sådana platser. De är speciella platser, med lokala uttryck och de är platser med särskild betydelse för människorna, där finns deras rötter, knytningar och band. Kyrkogården har också betydelse som ett meditativt och terapeutiskt rum och är en grön lunga i staden. Till detta ansluter också den betydelse som platser har för människor samt till deras behov av platser som kan framstå som heliga. Men många av ungdomarna skulle välja platser i naturen för sin sista vila, vilket kan tolkas som uppskattning av natur. Här kommer Uddenbergs idé in om att människor uppfattar naturen som helig och den största katedralen och att konstgjorda, tekniska lösningar inte är tilltalande i alla frågor.

Eftersom resultaten visar att det huvudsakliga boendet, på landet eller i staden, spelar en viss roll för ställningstagandet i naturfrågan och att graden av urbanisering också spela in, om "naturen är in på knutarna" eller om den måste uppsökas och vilken natur blir det då? Därför är natursynen intressant, både i ett lokalt och i ett regionalt perspektiv. En berättigad fråga är om den är densamma i olika landsändar och hur den är kopplad till utseendet på uppväxtortens kyrkogård och till andra kyrkogårdars utseende. Hur kopplingen mellan å ena sidan natursyn, värdering av tillgång till gröna ytor och vacker natur och å andra sidan kyrkogårdens utseende och betydelse är intressant, om det är ett uttryck för tidsandan och/eller ett lokalt uttryck för identitet eller att de helt enkelt vant sig vid hur en kyrkogård skall se ut.

Påverkan från trossamfundstillhörighet visar sig också i valet av den egna graven, där muslimsk tro inte tillåter kremering och därmed finns inte valet för dem att få sin aska spridd i naturen, eller få sin grav i en minneslund. De håller sig således till den tradition som trossamfundet föreskriver. De som är medlemmar i Svenska kyrkan är däremot inte lika trogna sitt trossamfunds tradition. De kan mycket väl tänka sig att få sin grav utanför kyrkogården. De ställer tid, rum och plats mot tid-, rum- och platslöshet, naturen som evig mot gravstenen, monumentet, markören där identiteten är huggen i sten och som fångar historien. Ungdomarna visar klart, att om de skall begravas på kyrkogården, så skall gravplatsen ha identitet och någon av dem gav också uttryck för att de inte ville begrava sina föräldrar i anonyma gravar. Alltså en tydlig ambivalens i ställningstagandet, antingen spridning i naturen, vilket är en anonym grav, eller grav på kyrkogården men med identitet. Det kan vara ett utslag av tidsandan som bjuder att traditionen visserligen kan följas, men nu är det ett fritt val mellan olika andra alternativ. Det kan också vara så att ungdomarna vill ha individuella lösningar, vilket både spridning i naturen är och identitet på kyrkogårdsgraven.

Ungdomarna gör motstånd mot virtuella kyrkogårdar. Om detta motstånd gäller generellt, så är det ännu inte dags att lansera konceptet. Kyrkogårdsrummet, själva platsen, framstår som viktigt och betydelsefullt för ungdomarna och kan inte ersättas av t.ex. datorer. Nu kan ju IT och därmed sammanhängande teknologi utvecklas både snabbt och på oväntade sätt, vilket kan utveckla konceptet och ändra inställningen. Men i dagsläget, utifrån dessa ungdomar, finns mycket få argument för virtuella kyrkogårdar. Det som möjligtvis någon av dem kunde tänka sig var vissa tjänster via Internet. Så, i den mån vi får se IT-kyrkogårdar inom de närmsta åren, kommer de i alla fall inte att få någon större genomslagskraft. Men än så länge är det så, att ungdomarna sätter stort värde på det kulturarv som kyrkogårdarna är. Det är själva platsen som är det viktiga, det den förmedlar och den upplevelse de får där.

Giddens menar att förändringarna i samhället påverkar individen, bl a genom att samhället nu är fullt av val. Vi får information som i allt högre grad påverkar vårt handlande och ställningstagande. Det finns inte längre tydliga ramar för hur vi skall bete oss, det blir upp till den enskilde att själv ta ställning till detta och forma sin egen identitet. Vår tid kännetecknas av mångfald, ovisshet och ambivalens. Vi är på väg att lämna den industriella moderniteten. Från att samhället i mångt och mycket styrts av traditioner, med utstakade livsbanor för människorna, har vi idag valmöjligheter som ger en ständig ström av ställningstaganden. Val som påverkar vår livsstil. När det gäller traditioner, är dessa inte längre självklara, utan aktiva val. Valet att följa en tradition, är samtidigt att vara medveten om att andra val är möjliga. Allt blir en fråga om förhållningssätt och värderingar. Detta ger både frihet och ansvar och gör oss i förlängningen mera kritiska inför varje valsituation.

Dessa ungdomars perspektiv inbegriper visionerna om den framtida kyrkogården både tradition och förändring. Tradition är viktigt för ungdomarna. De är nöjda med kyrkogårdarna som de är, framhåller vikten av att de är välskötta och detta säger de sig beredda att betala för. Men samtidigt är de införstådda med förändringar till följd av utvecklingen i samhället i övrigt, främst genom integration med andra kulturer. Några fristående visioner handlar om kyrkogårdar under glas, till skydd mot det svenska klimatet. Tanken är att detta skulle underlätta kyrkogårdsbesöket och att dessa skulle bli flera och att en sådan plats skulle uppsökas oftare för t.ex. kontemplation och eftertankar. Deras vision om platser för återhämtning och avkoppling ställer frågan var dessa platser skall lokaliseras. Detta råder ingen enighet om. Bostadsområdet, med närhet till människornas vardag, visar sig ha både för- och nackdelar. Sådana platser kan sprida sorglig stämning och kringliggande aktiviteter kan störa friden. Dessa svar tyder på att ungdomarna vill att kyrkogården behåller sin karaktär, men de vill inte ha den i sin vardag. Eftersom *place* inbegriper historia och historia kan inte byggas in i nya kyrkogårdar. Om det är just detta ungdomarna värderar, kan man förstå att många av dem är avvisande i frågan om en kyrkogård i bostadsområdet. De söker en plats i vardagen för kontemplation, inte en kyrkogård. De inte vill ha daglig påminnelse om kyrkogårdar. Men att kyrkogårdar skall finnas i framtiden är det

enighet om. Några känner också ett ansvar att aktivt delta i ledningen av kyrkogården. Den kyrkogårdsvandring som ungdomarna deltog i, satte spår. De visade sig vara intresserade, men var något förvånade över vad en kyrkogård kan erbjuda i fråga om kulturförmedling. Att ge andra ungdomar denna möjlighet tycks vara en bra idé.

Den statistiska undersökningen i denna studie är allt för liten för att dra några generella slutsatser utifrån. Den säger hur det är i Landskrona, i denna grupp och vid detta tillfälle och något om "vart vinden blåser". Men tillsammans med den kvalitativa delen ger studien underlag för att skapa hypoteser om en generell bild. Med fördel kunde studien upprepas i exempelvis en norrlandsstad, där klimatet är annorlunda och natursynen kan vara en annan samt i en storstad, där ytterligare en annan natursyn kan förväntas och kanske också ett annat förhållande till tillgången till gröna ytor. Då skulle spännande jämförelser av resultaten kunna göras. Sådana studier är värdefulla för att få mer belägg för om det t.ex. inte kommer att vara aktuellt med minneslundar i framtiden, om befintliga minneslundar skall utökas. De kunde också ge information om kyrkogårdens betydelse som plats för människorna på orten, dels för deras känsla av samhörighet och deras behov av platser för kontemplation och meditation och dels information om hur de utnyttjar platsen i övrigt och hur de vill att den såg ut.

Studien visar på känslomässiga knytningar till den fysiska omgivningen. Men hur *förstår* ungdomarna den fysiska omgivningen? Hur värderar de den och vilka är miljöidealerna? Faktorer som spelar in är livsstilar, världsbild, attityder och värderingar och naturligtvis den fysiska omgivningen i sig. Detta är frågor för fortsatt forskning.

I det nya Sverige som nu håller på att växa fram, är befolkningen alltmer heterogen. Människor med olika kulturell och religiös bakgrund lever och arbetar här. Tillsammans bildar vi en mångfald, en mångfald som skall respekteras och vars olika kvaliteter skall tillvaratas. I detta nya samhälle framträder nya identitetsformer som många gånger utmanar det etablerade samhället. Men förändringarna är utvecklande och innebär också en tillgång, samtidigt som de ger nya förutsättningar. När det gäller integrerade kyrkogårdar, visar det sig att trossamfundstillhörigheten påverkar. Medlemmarna i Svenska kyrkan är öppna för total integrering på kyrkogården, medan medlemmar i andra trossamfund är mera försiktiga och förespråkar egna kyrkogårdar eller åtminstone egna kvarter. Här kan Giddens tes om utmaningar av traditioner beaktas. Hur traditionens väktare, i detta fall de som är medlemmar av Svenska kyrkan, kommer att anta utmaningen är en öppen fråga, men utifrån resultaten i denna studie, kommer det inte att bli några problem. Men frågan aktualiserar också natursynen. Hur kan en framtida kyrkogård utformas som reflekterar ungdomarnas natursyn?

Med denna studie som utgångspunkt kan mera specifika frågeställningar formuleras för forskning som skulle ge djupare och mera långtgående analyser och tolkningar. Det gäller t.ex.

- Varför det är så viktigt för ungdomarna med identiteter på gravstället samtidigt som många väljer naturen som sin gravplats. Hur är detta kopplat till natursynen? Hur ser de på naturen i detta fall, som en helig plats, den största katedralen?
- Vilken är de olika religionernas uppfattning om begravningsplatser? En fråga, inte bara för framtida planering av kyrkogårdar, utan också ur demokratiskt, etniskt och etiskt perspektiv. Det gäller också hur en framtida kyrkogård skall utformas.
- Skall vi ha integrerade kyrkogårdar? Denna studie pekar mot att medlemmar i Svenska kyrkan är för integrering fullt ut, medan de som är medlemmar i andra trossamfund föredrar egna kyrkogårdar eller åtminstone egna kyrkogårdskvarter. Hur sker samråd med de olika trossamfundens representanter inför planering av nya kyrkogårdar?
- Finns det en gemensam natursyn på någon nivå? Kommer de flesta att vänja sig vid nya utformningar, som visar olika trossamfunds uttryck på en gemensam, integrerad kyrkogård? Är det detta som blir ny tradition? Den utmaning traditionens väktare får, kan i så fall bli att integrera det nya i det gamla och på så sätt förnya traditionerna.

Min studie har gett många svar, men också rest många frågor för framtiden, som behöver bearbetas i fortsatt forskning för att vi skall bli bättre förberedda för de förändringar som kommer, vilken riktning de än tar.

Källförteckning

- Andersson, B. (2002). *Öppna rum, om ungdomar, staden och det offentliga livet*. Diss. Göteborgs universitet, Göteborg
- Berg, B. L. (1989). *Qualitative research methods for the social sciences*. Allyn and Bacon, USA.
- Berglund, I. (1994). *Kyrkogårdens meditativa rum*. Verbum Förlag AB, Stockholm.
- Bergsjö, A. & Nilsson, K. (1983). *Begrepp för utemiljö, begreppsanvändning i planering, projektering, byggande och förvaltning*. Stad & Land nr 13. Alnarp, Movium, SLU.
- Bjurström, E. (1997). *Högt och lågt, smak och stil i ungdomskulturen*. Diss. Stockholms Universitet, Boréa, Umeå
- Bromander, J. (1998). *Rör inte vår kyrka! Några kyrkliga traditionsbärares berättelser om kyrkorummet*. Svenska kyrkans forskningsråd, Tro & Tanke 1998:7. Uppsala.
- Bucht, E. (1996). *Den första, andra och tredje naturen - föreställningar om naturens roll i staden och på landsbygden*. Dokumentation av seminariet "Miljön och det förflutna", SLU.
- Bucht, E. (1992) red. *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Stad & Land nr 103, Alnarp, Movium, SLU.
- Bäckström, A. (1997:4). *Livsåskådning och kyrkobyggnad. En studie av attityder i Göteborg och Malmö*. Tro & Tanke 1997:4. Uppsala.
- Dahlgren, C. (2000). *När döden skiljer oss åt: anonymitet och individualisering i dödsannonser 1945-1999*. Teologiska institutionen, Lunds Univ. Lund.
- Davies, D. J. and Pitt, D. F. (1992). *The re-use of redundant church buildings. Quality places for Quality Times*. Report from Dept. of Theology, Univ. of Nottingham, UK.
- Frängsmyr, T. (1990). *Framsteg eller förfall. Framtidsbilder och utopier i västerländsk tanketradition*. Allmänna förlaget, Stockholm.
- Gabrielsson, Å. and Paulsson M (1992/94). *The actor view of nature and strategic change*. Scand. J. Mgmt, Vol. 12, No 3. Pergamon.
- Giddens, A. (1981). *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. MacMillan London, UK.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society. Outline fo the Theory of Structuration*. Polity Press, Oxford, UK.
- Giddens, A. (1989). *Sociology*. Polity Press, Oxford, UK.
- Giddens, A. (1991). "Structuration theory: past, present and future", I Christopher G. A. Bryant and Jary, D (red): *Giddens theory of structuration: A critical appreciation*, s. 201-221. Routledge, London.
- Giddens, A. (1996). *Modernitetens följder*. Studentlitteratur, Lund.
- Grahn, P. (1991). *Utveckla parkerna!* Gröna Fakta A3, Alnarp, Movium, SLU.
- Gustafsson, G. och Pettersson, T (red). (2000). *Folkkyrkor och religiös pluralism - den nordiska religiösa modellen*. Verbum, Stockholm.
- Heidegger, M. (1971). *Building Dwelling, Thinking. Poetry, Language, Thought*. A. Hofstadter. New York, Harper & Row: s. 143-161.

- Holme, I. M. och Krohn Solvang, B. (1997). *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Studentlitteratur, Lund
- Hunt, J. D. (2000). *Greater Perfections, The practice of garden theory*. Thames & Hudson, London, UK.
- Hägerstrand, T. (1974). "Tidsgeografisk Beskrivning". *Svensk Geografisk Årsbok* 50:86-94.
- Ingelstam, L. (2001). *Framtidsstudier är svaret – men hur löd frågan?* I *Framtider* nr 4/2001, s.4-9. Institutet för framtidsstudier, Stockholm.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton Univ. Press, New Jersey, USA.
- Jegers, I. & Lindgren, M. (1999). *Morgondagens värderingar : för dig som tänker vara med bortom sekelskiftet*. Konsultförlaget, Uppsala.
- Jersild, P. C. (1997). *Darwins Ofullbordade. Om människans biologiska natur*. Bonnier Alba, Stockholm.
- Johannisson, K. (1984). "Det sköna i det vilda. En aspekt på naturen som mänsklig resurs." i Frängsmyr T. & Svedin, U. (red) *Paradiset och vildmarken*. s. 15-81. Liber förlag, Stockholm
- Junestrand, S. (1998). *IT och bostaden – ett arkitektoniskt perspektiv*. Trita-aft-Rapport, lic. 1998:9. KTH Stockholm.
- Klingberg, H. (1997). "Den skandinaviske begravelsesplads historisk set". *Kirkegårdskultur*. 1997, s. 6-19. Köpenhamn, Danmark.
- Klintborg, Å. (1992). "Tema med variationer." i E. Bucht (red.): *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Stad & Land nr 103. Alnarp, Movium, SLU.
- Landskrona kommuns turistinformations hemsida: <http://www.tourism.landskrona.se> (2003-09-15)
- Landskrona stads officiella hemsida, <http://www.landskrona.se/> (2003-09-15)
- Lieberg, M. (1992). *Att ta staden i besittning. Om ungdomars rum och rörelser i offentlig miljö*. Lund, inst för byggnadsfunktionslära, Lunds Universitet.
- Lieberg, M. (1994). "Att forska om ungdom – om kunskapssökande och reflexivitet bland deltagande ungdomsforskare". i Fornäs, J. et al: *Ungdomskultur i Sverige*. FUS-rapport nr 6, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag.
- Lieberg, M. (2000). *Ungdom I småort. Om ungdom, identitet och lokala livsformer*. Asplundbiblioteket Rapport R 1:2000. Inst för arkitektur, Lunds tekniska högskola, Lund
- Lieberg, M. (2003). *Plats för ungdom – om ungdomar och ungdomskulturer i det offentliga rummet*. Rapport från Barnsäkerhetsdelegationen (S 2001:05). Stockholm
- Lundgren, L. J. (1993). "Views and values of nature". i Lundgren L. J. (red.): *Views of nature*. s. 62-89. Naturvårdsverket och Forskningsrådsnämnden, Rapport 93:3, Lund
- Lunding Johansen, G. (1997). *Etisk værksted for børn og unge*. Årsskrift 1997 från Formidlingscentret Assistens Kirkegård. Köpenhamn, Danmark
- Lundquist, K. (1992). "Från beteshage till trädgård – kyrkogårdens historia". i E. Bucht (red.): *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Stad & land nr 103, Alnarp, Movium, SLU.
- Mannheim, K. (1928). "The sociological problem of generations". i *Essays on the Sociology of Knowledge*. Mannheim, K. (red). Routledge & Kegan Ltd och Oxford University Press, UK

- Myrdal, J. (2001). "Berättelser om vår egen tid? Aspekter på framtidsstudier". *Framtider* nr 4/2001, s. 15-20. Institutet för framtidsstudier, Stockholm
- Nordström, M. (1990). *Barns boendeföreställningar i ett utvecklingspsykologiskt perspektiv*. Diss. Statens institut för byggnadsforskning, Gävle
- Nordström, M. (2000 a). *Känslan för platser. En jämförande utvecklingspsykologisk studie av barns och ungdomars värdering av fysisk miljö i Sverige och Frankrike. Del 1: Landsbygdsbarn*. Kulturgeografiskt seminarium 1/00, Stockholms universitet, Stockholm.
- Nordström, M. (2000 b). *Rummet som plats. En jämförande utvecklingspsykologisk studie av barns och ungdomars värdering av fysisk miljö i Sverige och Frankrike. Del 2: Stadsbarn*. Kulturgeografiskt seminarium 4/00, Stockholms universitet, Stockholm
- Neuman, R. (2000). *Platser som ger hjärklappning*. Svenska dagbladet den 12/1 2000. Stockholm
- Norberg-Schultz, C. (1999). *Fenomenet plats, Arkitekturteorier*. Skriftserien Kairos nr 5. Raster Förlag.
- Norberg-Schultz, C. (1980). *Genius Loci - Towards a Phenomenology of Architecture*, Academy editions London, UK.
- Ny tid - nya tankar? ungdomars värderingar och framtidstro*. Stockholm. Barn- och ungdomsdelegationen, Inrikesdep. Ungdomsstyrelsen 1998, Ungdomsstyrelsens utredningar nr 10, Stockholm.
- Olwig, K. R. (1983). "Miljö, utveckling och naturlandskapet – några litterära perspektiv.", s. 50-67. I Allwood J. (red): *Naturen som symbol*. Projekt Naturresurser i ett kulturellt perspektiv. Liber Förlag, Stockholm.
- Olsson, T. (2000). *En trädgård för de döda*. Skapande uterum, 4, 2000. Movium, SLU, Alnarp.
- Pettersson, P. (2000). *Kvalitet i livslånga tjänsterelationer. Svenska kyrkan ur tjänsteteoretiskt och religionssociologiskt perspektiv*. Verbum Förlag AB, Stockholm
- Puranen, B. (2000 a). *Rapport 90-tal*. Internetversion: <http://www.bikupan.se/swedish/ung/whyask/reportnew.html> (2001-02-06)
- Puranen, B. (2000 b). *Varför fråga ungdomar om framtiden?* Internetversion: <http://www.bikupan.se/swedish/ung/whyask/reportnew.html> (2001-02-06)
- Repstad, P. (1987). *Närhet och distans. Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*. Studentlitteratur, Lund.
- Rugg, J. (1998). *A few remarks on modern sepulture: current and future trends in cemetery research*, *Mortality*, 3, 2, pp 111-128. Brunner Routledge, UK
- SOU 1994:77 *Tillvarons trösklar*. Betänkande av Generationsutredningen. Fritzes, Stockholm.
- Statistiska Centralbyrån per den 31 december 2001. <http://www.scb.se/befovalfard/befolkning/befstor/befarlig/befarligkomtab.asp> (2002-10-16)
- Straarup, J. (1997). "De fremmede kulturers påvirkning af udviklingen – I". I *Kirkegårdskultur 1997*, s. 20-30. (red.) Gunver Vestergaard. København, Danmark.
- Strandberg, P. (1994). "Mot framtiden med postmoderna ögon". *Framtidens fabrikkörer. Ungdomstid, årsbok om ungdom 1994*. Populärvetenskaplig tidskrift om ungdomars villkor, nr 1-2 1994 från Statens Ungdomsråd, Stockholm.
- Sundin, B. (1984). "Ljus och jord! Natur och kultur på Storgården." I Frängsmyr T. och Svedin, U. (red): *Paradiset och vildmarken*. s. 320-360. Liber förlag, Stockholm.

Svenska kyrkans hemsida: http://www.svenskakyrkan.se/statistik/Medlemstal_1972-2002.htm (2002-10-16)

Sörlin, S. (1989). "Miljöetik i ett historiskt perspektiv". I Hortlund B. (red) *En ren framtid. Fakta om miljövård*. s. 143-162. Liber Hermods, Kristianstad.

Thelander, Å. (2002). *En resa till naturen på reklamens villkor*. Doktorsavhandling i sociologi, Lunds universitet.

The Virtual Memorial Garden: <http://catless.ncl.ac.uk/vmg/> (2003-04-10)

Tro och bön viktigt för ungdomar. Kyrkans tidning, nr 14, 2000, Stockholm.

Trondman, M. (1999). *Kultursociologi i praktiken*. Studentlitteratur, Lund

Tuan, Y-F. (1977). *Space and place: the perspective of experience*. Univ. of Minnesota Press, Minneapolis, Minn. USA.

Tuan, Y-F. (1990 (1974)). *Topophilia. A study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. Columbia Univ. Press, New York, USA.

Uddenberg, N. (1995). *Det stora sammanhanget, moderna svenskers syn på människans plats i naturen*. Nya Doxa, Falun.

Waara, P. (1996). *Ungdom i Gränsland*. Borea Bokförlag, Umeå. Doktorsavhandling i sociologi Umeå Universitet.

Wallén, G. (1993). *Vetenskapsteori och forskningsmetodik*. Studentlitteratur, Lund

von Bothmer, S. (1993). *Natursyn hos studenter och lärare vid Sveriges lantbruksuniversitet; en undersökning och ett diskussionsunderlag*. Pedagogiskt utvecklingsarbete, SLU, Uppsala.

Worpole, K. (1997). *The cemetery in the city*. Comedia, 1997 Leicester UK.

Ziehe, T: (1993). "Ungdom och modernitet". I *Kulturanalyser - ungdom, utbildning, modernitet*, s. 50-61. J. Fornäs & J. Retzlaff (red.) i samarbete med författaren. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 1993.

Välkommen till enkäten

”Den framtida kyrkogården utifrån ungdomars visioner”

Syftet med denna undersökning är att försöka få en bild av ungdomars visioner, tankar och föreställningar om den framtida kyrkogården. Det gäller främst utnyttjandet av kyrkogården som helhet, som en grön del i staden, som en plats för meditation men också nya grepp i användandet.

Utseende, form och användning av dagens kyrkogårdar och begravningsplatser är tungt traditionsbundna och reglerade. De har starka kopplingar till den svenska kulturen och förmedlar känslomässiga kvalitetsupplevelser av högtidlighet och stillhet. Kyrkogården uttrycker samband med den egna släkten och med svensk historia, tradition och kultur. Samtidigt är kyrkogården en av stadens gröna ytor, som t.ex. med sina stora träd bidrar till att förbättra stadens miljö. Kyrkogården är också en oas dit människor kan söka sig för en stunds lugn och ro. Men hur kommer kyrkogården att gestalta sig i framtiden? Kan man redan nu få veta något om detta?

För att få svar på dessa frågor vänder vi oss nu till Dig som går i årskurs 3 i gymnasieskolan. De minnen, intryck och bilder du har idag är betydelsefulla för framtiden och vi sätter därför stort värde på att Du deltar i undersökningen.

Bakom undersökningen står Movium, Sekretariatet för den yttre miljön, vid Sveriges lantbruksuniversitet, SLU i Alnarp. Undersökningen ingår i ett avhandlingsarbete vid Inst för landskapsplanering och genomförs av fil mag Ann-Britt Sörensen.

Adress: Movium, SLU, Box 54, 230 53 Alnarp
Tel. 040-41 52 09
e-post: Ann-Britt.Sorensen@movium.slu.se
hemsida: www.movium.slu.se

The logo for Movium consists of the word 'movium' in a lowercase, bold, sans-serif font. The letters are a vibrant yellow-green color with a slight 3D effect, as if they are floating or have a shadow.

enkat.doc
01-03-08/abs
Mars 2001

Besvara frågorna genom att sätta kryss (x) i rutan vid lämpligt svarsalternativ.

1. **Kön** Kvinna Man

2. Jag har huvudsakligen bott ....

på landet i landsortsby i staden

2 a. Jag har huvudsakligen bott....

på lantgård i villa i lägenhet

3. Jag har bott i Landskrona med omnejd.....

☐ Alltid	☐ Jag bor varken i Landskrona eller omnejden (men fortsatt ändå med enkäten, tack)
☐ högst 3 år	
☐ mellan 4 och 10 år	
☐ mer än 10 år, men inte alltid	

4. Jag har bott i Sverige:

- Alltid
 högst 3 år
 mellan 4 och 10 år
 mer än 10 år, men inte alltid

5. Vilket av följande stämmer in på Dig?

☐ Jag tillhör Svenska Kyrkan	☐ Jag tillhör inget trossamfund
☐ Jag tillhör annat trossamfund, nämligen.....	☐ Vet ej

6. De olika trossamfunden erbjuder aktiviteter för barn och ungdomar. Har du deltagit i någon/några sådana aktiviteter?

• Aktiviteter för barn , t.ex. kyrkans barntimme	☐ Ja	☐ Nej
• Aktiviteter för Ungdomar , t.ex. konfirmation eller motsvarande, körsång, scouting etc	☐ Ja	☐ Nej
• Andra religiösa aktiviteter	☐ Ja	☐ Nej

Jag har inte deltagit i några religiösa aktiviteter (**hoppa över 6 a och gå direkt till fråga 7**)

6a. I så fall, hur upplevde du dessa aktiviteter?

Värdera på skalan 1 till 4, där 1 är negativa och 4 är positivt!

	1 (negativt)	2 (positivt)	3	4
• Religiösa aktiviteter för barn	c	c	c	c
• Religiösa aktiviteter för ungdomar	c	c	c	c
• Andra religiösa aktiviteter	c	c	c	c

7. När var du senast på en kyrkogård (vilken som helst)?

- c i år (dvs. år 2001)
- c före 1999

- c under åren 1999-2000
- c aldrig (**gå direkt till fråga 7b**)

7a. Endast för dig som besökt en kyrkogård.

Anledningen till besöken/besöket (flera anledningar kan anges)?

- c I samband med högtid/minnesstund ³³
- c I samband med begravning
- c Ingick i konfirmationsundervisningen/motsv
- c Annan organiserad aktivitet
- För att det är en spännande plats
- Gravskötsel
- Jag tar en genväg över kyrkogården
- Jag går gärna genom kyrkogården, även om det är en omväg
- Annan anledning, nämligen: .....

7b. Skulle du kunna tänka dig att besöka en kyrkogård?

c Ja

c Nej

För dig som svarat **Ja**, varför? .....

.....

.....

För dig som svarat **Nej**, varför vill du inte besöka kyrkogården? .....

.....

8. Har du någon anhörig eller vän begravd på Landskrona nya kyrkogård?

c Ja

c Nej

c Vet ej

8a. Om JA..... Besöker du deras gravställe?

Ja

Nej

9. Känner du till utställningen Gud har 99 namn?

c Ja

c Nej

9 a. Har du besökt utställningen Gud har 99 namn?

Ja

Nej

³³ Med minnesstund avses t.ex. avlidnas bemarkelsedagar.

9 b. Har du deltagit i någon av aktiviteterna inom projektet Gud har 99 namn?

Ja

Nej

10. Centralt i Landskrona finns en begravningsplats som restaurerats och dokumenterats. Tycker du sådant arbete är:

värdefullt

spelar ingen roll

onödigt

c känner inte till detta arbete c vet ej

11. Tag ställning till följande påståenden om kyrkogården och gradera dem beroende på *hur TROLIGA/MINST TROLIGA du tycker att de är.*

Gradera: 8 mest troligt, 1 mindre troligt

Kyrkogården....

8 7 6 5 4 3 2 1

- har kulturella värden som t.ex. gravstenarna, gravhäckarna av buxbom

- visar på gemenskap med tidigare generationer

- förmedlar minnen

- här finns dåtid och nutid på en gång

- jag fascinerats av platsens mystik

- det är bra att den finns

- tror inte den behövs i framtiden, kommer att lösas på annat sätt

- jag tycker att man kan begravas genom att askan sprids ut i havet, på fjället, i skogen eller liknande

- en viktig plats dit man skulle kunna gå i en krissituation

- en plats där man känner vördnad och aktning

- naturupplevelse mitt i staden!

- det är viktigt med en plats dit man kan gå för lugn och stillhet

(fortsätter på nästa sida!)

(forts)

Kyrkogården.....

8 = mest troligt, 1 = minst troligt

8 7 6 5 4 3 2 1

- det är viktigt med en kyrkogård i stadens centrum för att kyrkogårdens stora träd hjälper till att rena stadens luft
- det är viktigt med en kyrkogård även i de kringliggande byarna
- det kunde vara fint med en liten kyrkogård i de olika bostadsområdena

12. Tag ställning till följande:

- kan du tänka dig att engagera dig i kyrkogårdsfrågor om det fanns lämpligt forum, Ja t.ex. ungdomsråd eller liknande? Nej c Vet ej
- känner du någon sorts samhörighet med ortens kyrkogård Ja Nej c Vet ej
- uppfattar du kyrkogården som en sorts park? Ja Nej c Vet ej

13. Idag begravs medlemmar från olika trossamfund på samma kyrkogård. Vad tycker du om detta?

- c Det är helt OK c Jag tycker att det skall finnas olika "avdelningar" på kyrkogården för de olika trossamfunden
- c Jag tycker att de olika trossamfunden skall ha egna kyrkogårdar
- c Spelar ingen roll c Vet inte

Kommentera gärna ditt svar:.....

.....

.....

14. Att ha en gravplats på kyrkogården är att "inneha gravrätt". Med gravrätt följer att man är skyldig att "hålla gravplatsen vårdad", dvs. se till att det är snyggt och prydligt på gravstället. Det kan man antingen göra själv eller betala till kyrkogårdsförvaltningen för att få gravplatsvård. Tag ställning till följande:

Du kan ange flera svarsalternativ:

- c Jag föredrar att betala för gravplatsskötsel
- c Jag kan tänka mig att sköta graven själv
- c Jag föredrar s k minneslund där man inte har gravrätt (men ändå har en liten sten eller platta med namn på)

16 b. Vad innebär natur för dig? Det går bra att ange flera alternativ.

☐ natur är vildvuxen skog och mark	☐ natur kan vara ansad park
☐ natur är vildvuxen äng	☐ natur är de delar i en park som är vildvuxna
☐ natur för mig är vildmarken	☐ natur finns även i staden
c natur finns på kyrkogården	c natur finns i min trädgård
c annat	
c vet ej	

16 c. Skriv med egna ord vad du tycker att natur är: .....

.....

16 d. Här följer några förslag om fritidsaktiviteter. På skalan graderar du hur mycket/hur lite aktiviteterna är tillämpliga på dig! 8 är mycket tillämpligt och 1 är knappast tillämpligt!

	8	7	6	5	4	3	2	1
	mycket							lite
• som barn var vi ute i skogen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
• jag besöker traktens samlingsställen, t.ex. MacDonalds, kafé, fritidsgårdar för ungdomar	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
• jag gillar utomhusaktiviteter	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
• jag känner ibland längtan till landet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
• jag är med i en förening/föreningar med i huvudsak inomhusaktiviteter	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
• jag är naturintresserad	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
• jag sysslar gärna med datorer på fritiden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
• jag går till simhallen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
• jag är/har varit med i fältbiologerna	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
• jag är/har varit med i scouterna	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
• jag sitter hemma eller hos någon kompis och tittar på video	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
• på fritiden läser jag	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
• jag har varit med i "mulle-verksamhet"	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
• jag deltar i inomhussporter	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

17 . Din huvudsakliga fritidsaktivitet är .....

18. Skulle du kunna tänka dig att aktivt delta i någon av de verksamheter och forum, t.ex. kyrkogårdsnämnd, som har med kyrkogårdens ledning och styrning att göra?

c ja

c nej

c vet ej

19. Det finns platser/byggnader som representerar det som många människor anser vara viktigt i livet. **Poängsätt varje plats/byggnad från 1 till 8 efter hur viktig du anser den vara för dig.** En etta betyder att platsen/byggnaden representerar något helt oviktigt medan en åtta betyder att platsen/byggnaden representerar något mycket viktigt.³⁴ **Alla platser/byggnader skall alltså poängsättas!**

Poäng	Plats/Byggnad	Poäng	Plats/Byggnad
.....	Bank	.....	Kyrkogård
.....	Bibliotek	.....	Museum
.....	Biograf	.....	Riksdagshus
.....	Centralstation	.....	Sjukhus
.....	Flygplats	.....	Skola
.....	Folkets hus	.....	Stadspark
.....	Folkets park	.....	Stormarknad, ex IKEA
.....	Historisk plats	.....	Vacker natur
.....	Idrottsanläggning	.....	Universitet
.....	Kommunalhus	.....	Teater
.....	Konsertlokal	.....	Torg
.....	Kyrkobyggnad		

”Den framtida kyrkogården utifrån ungdomars visioner”

Namn: .....

Klass: .....

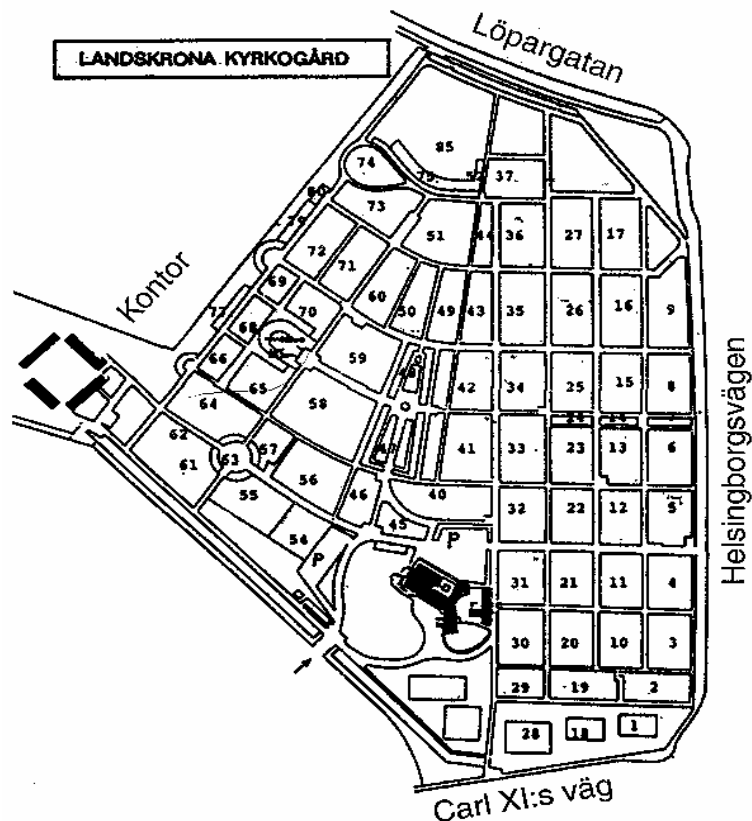
TACK för att Du har tagit Dig tid till att fylla i detta frågeformulär

Har Du några synpunkter på frågorna eller vill Du lägga till något som Du anser saknas kan Du göra det här.

³⁴ Denna fråga har använts i studien Livsåskådning och kyrkobyggnad, en studie av attityder i Göteborg och Malmö av Anders Bäckström (red), 1995/96. Tillstånd att använda frågan 01-03-02.

Handledning för vandring på Landskrona Kyrkogård

Av Lars Wall, Kyrkogårdsförvaltningen, Landskrona och
Ann-Britt Sörensen, Movium, Alnarp (mars 2001)

Lokalhistoria - staden Landskrona

en viktig sjöfarts- och handelsstad i Öresunds centrum, med stadsrättigheter från år 1413.

Levnadsvillkor och framgångsperioder i staden har växlat. Landskrona Citadell gav under flera århundrade staden karaktären av ett militärt centrum. Därefter kom en tid då industrin dominerade - varv, mekaniska verkstäder och konfektion.

Landskronas karaktär präglas av placeringen mitt i Skandinavians intensivaste storstadsområde i kombination med den lilla stadens lugn och charm. Inom mindre än en timmes resväg med allmänna kommunikationer når man Köpenhamn, Malmö, Lund, Helsingborg eller Helsingör.

Idag dominerar de små och medelstora företagen vårt näringsliv. Framgångsrika kultur- och

fritidsinstitutioner gör Landskrona till en spännande kommun att leva i.³⁵

Kyrkogårdens bidrag till Landskronas lokalhistoria

En kyrkogård bidrar på många sätt till en Orts egen historia. Vi hittar flera exempel på detta här.

Tittar vi på den sk **Centralplatsen** med sin fontän, så är den ritad av Franz Ekelund, monument och blomsterurnor är tillkomna efter andra världskriget till minne av de sjömän som miste livet till sjöss. Det är alltså såväl lokalhistoria, världshistoria och ett stycke litteraturhistoria på en gång!

Bland annat var ångaren 'Stureborg', tillhörande rederi AB Stureborg-Johan Leonard engagerad av Röda Korset. Den var följaktligen försedd med klara synliga rödakors- märken på sidorna och på däck. Dessutom hade den de svenska färgerna på sidorna. Trots detta blev den angripna den 9 juni 1942 av ett italienskt Caproniplan, när den befann sig i resa i barlast från Pireus till Haifa med en schweizisk röda kors delegat ombord. Fartyget träffades av en torped från flygplanet och gick till botten på mindre än en minut. Vid olyckan omkom 20 personer, en del av dem var från nordvästra Skåne.

En av de sjömän som blev offer i kriget var Saléns rederiinspektör Gunnar Westergren, som omkom då motorfartyget 'Korshamn' sänktes den 17 mars 1941 av en tysk ubåt, då den gick i en konvoj på väg till Liverpool. Westergren var i Japan när ordinarie maskinchefen på 'Korshamn' fick hjärtinfarkt. Westergren reste till Halifax och inträdde i den sjuke maskinchefens ställe och gick sitt tragiska öde till mötes.

Familjens gode vän Gabriel Jönsson skrev en dikt till hans lilla dotter varav jag tagit ut några rader.

"En ocean till kistlock
har pappa fått - det vet ej du.

Men mamma vet och klär sig dock
för din skull sommarljus ännu.
Du slipper se en sorgklädd mor
och stå på granris vid en grav.
Atlanten har ett värdigt kor
för tappra män på hav."

I **Borstahusen** har det aldrig funnits någon kyrkogård. Inte heller i Landskrona Fiskeläge eller Läget som det ibland kallats. Det fanns tidigare ett missionshus, där begravningsfester ägde rum och härifrån tågade begravningsföljet med fanor och kista på stigar över fäladen till denna kyrkogård.

I kvarter 25 finns en minnessten över de som dog av **kolera** i Borstahusen 1853.

Antagligen hade en fiskare från Borstahusen varit och festat i Köpenhamn där en stor kolera epidemi grasserade detta år. Under en månad under hösten rycktes 31 människor bort från fiskeläget. De döda fick inte begravas på kyrkogården i staden, i stället iordningställdes hastigt en begravningsplats mellan fiskeläget och Landskrona. Staden skickade en veterinär för att behandla de sjuka, denne ersattes efter en vecka av Dr. Alfred Jönsson. Då begravningsplatsen låg nära strandkanten sköljdes efter några decennier skeletten upp ur marken och det beslöts 1896 att flytta alla återstående skelettdelar till en gemensam grav i utkanten av dåvarande kyrkogården. Här restes en minnessten över de döda.

- På kyrkogården vilar en kvinna som drev krog vid Rådhusorget i slutet av 1880-talet. Det var Anna Holm 1840-1904. Hon ligger begravd i nordvästra hörnet av kvarter 20. Hon benämns i gravböckerna som *vårdshusidkare*. På hennes krog höll speciellt underofficerarna från Wendes Art. Regemente till. **Landskrona var alltså regementsstad fram till 1926.** Wendes artilleriregemente bestod av fyra åkande batterier som var placerade i Landskrona 1872-1897. När Saluhallstorget stod klart 1910 försvann många av krogarna runt Rådhusorget.

³⁵ Från Landskrona stads officiella hemsida.

- Vi finner också graven efter Gustav Adolf Gauffin, kapten vid Kongl. Wendes Art. Regem. 1837-1884 och hans hustru Ingeborg, f. Tranchell 1847-1928. Hustrun var dotter till "sockerkungen" Justus Tranchell. Gravstenen består av en typ av svart granit (diabas) som kallas grönsten. Gauffin låg tillsammans med borgmästare Åkerhielm bakom förslaget till Landskronas första park, **Slottsparken**. Det var 1879 som herrarnas förslag godtogs i stadsfullmäktige och året därpå kunde park och promenadanläggningarna börja anläggas. Parken skulle förvandla staden till en "behaglig vistelseort för främlingar som vilja begagna sig av stärkande saltsjöbad" hette det bl a! Flera av träden i Slottsparken kom från Botaniska Trädgården i Köpenhamn där en gata drogs rakt igenom området. Träden skeppades över Öresund för omplantering i nyanlagda Slottsparken.

Gauffin var tillika chef för **Landskrona brandkår**. Under hans tid som brandchef utbröt en storbrand i Sockerbolagets fastigheter 1875 - den största eldsvådan här i staden i mannaminne - varigenom det stora byggnadskomplexet blev så illa åtgånget, att det helt och hållet fick föras upp på nytt. Det hette att då elden var som kraftigast syntes den miltals omkring, såväl långt in i Danmark som upp mot småländska gränsen.

- Ett annat exempel på **militär-, lokal-, kriminal- och personhistoria** finner vi i kvarter 25, nordvästra hörnet. Gravstenen är i granit med ett stort keltiskt kors med en femuddig stjärna i mitten. På baksidan av stenen står:

Trotjänarinnan
Elida
1853-1912

och på framsidan står:

Kapten Hans Fabian Erik Panzarhjelms	1844-1912
Hustrun Margaret (som bl a var en duktig konstnärinna)	1858-1951

Året 1872 hade dåvarande löjtnant Panzarhjelms fått i uppdrag att med nittio man ur Wendes Artilleriregemente bilda fyrkant eller spetsgård, då den sista avrättningen i Landskrona skulle verkställas. Detta skedde ute i Granet vid den fängelsekyrkogård som fanns här under 1800-talet då mördare och andra grova brottslingar ej fick begravas på de allmänna kyrkogårdarna. Flera tusen personer hade sökt sig till Granet för att bevittna den ovanliga händelsen då livstidsfångnen Carl Otto Andersson skulle avrättas och det var med möda som Panzarhjelmss trupp kunde upprätthålla ordningen på platsen.

Andersson hade begått ett mord i ung ålder och hade så småningom blivit benådad till livstids straffarbete, men då han på Citadellet i Landskrona mördade sergeanten vid inre bevakningen Anders Lindh, blev han dömd att mista livet genom halshuggning.

Under den stora hängasken i västra hörnet av kvarter 2 ligger bl a 2 vaktkonstaplar begravda, vilket ger en anknytning till att Citadellet under ca 250 år fungerade som **fängelse**. I början avsett för krigsfångar men sedan för grova brottslingar dömda till livstid och under slutet som kvinnofängelse - arbetsanstalt (spinnhus).

- Veterinär Lauritz Lauritzen, 1833-1895 och hans hustru Christiane. Född på Jylland, Danmark. Gick på Konstakademin i Köpenhamn därefter läste hanmedicin, men att utbilda sig till veterinär gick fortare. Han avlade sin veterinärexamen i Köpenhamn 1866. Efter sin examen återvände Lauritz till barndomstrakten kring Århus, där han fick sin första tjänst som veterinär. Gifte sig på hösten 1866 med sin barndomsvän Christiane. Familjen lockades till Skåne 1870 antagligen beroende på att Christianes syster och sväger bodde här. Lauritz blev veterinär i Tågarp.

Familjen flyttade till Landskrona 1880 då Lauritz blev stadsveterinär. De bodde på andra våningen ovanför Törnkvists gamla bokhandel vid Rådhusorget. Lauritz var en stor utövare av målarkonsten och med hans målningar av olika stadsmiljöer har underlättat att idag kunna sätta färg på 1800-talsstaden. Exempelvis fick broarna vid Citadellet sin röda färg från någon av hans tavlor.

När Lauritz avlidit 1895 beslöt frimurarlogen som han tillhört att inte sända blommor till begravingen utan istället samla in pengar till hustrun. Den var nämligen så, att Lauritz var stark

motståndare till den nya seden att hedra den döde med begravningskransar och dyrbara blommor!

Att annat stycke lokalhistoria finner vi på

- Gravstenen i kvarter 23 västra sidan
Källaremästare E. A. Ericsson, 1836-1887
Jeanna Christiana Ericsson f. Philblad, 1835-1917

Tillsammans med hustrun drev E. A. Ericsson rörelsen i Planteringen Karlslund sommartid och de drev dessutom den omtalade krogen Sista Styvern där Föreningsgatan möter Östergatan. I Karlslund uppfördes en prydlig paviljong avsedd att hyras ut till restaurationslokal 1875. I en annons från 1889 framgår att fru Jeanna Ericsson drev rörelsen vidare efter makens bortgång.

Begravningsplats för de polska offren för koncentrationslägren. Ända sedan Landskrona grundades 1413 har det kommit **invandrare** till staden. En del har stannat och blivit landskroniter. En del har varit här på gästarbete, som t.ex. de många galizier som arbetade på sockerfabrikens betfält kring sekelskiftet. Efter andra världskriget fungerade Citadellet som flyktingläger och karantän och många nuvarande svenskar vistades i Landskrona innan de flyttade till andra orter i landet. Bl a kom fångar från koncentrationsläger med Bernadottes sk "vita bussar" och dessa inkvarterades först på Citadellet för att sedan slussas ut i samhället. Men en del av dem i så dålig kondition, att de snart avled. De fick sin viloplats här, i kvarter 21.

Det kan nämnas att på kyrkogården finns assyriers, grekisk ortodoxa och muslimska gravar. Även romer och bahajer har gravplatser här. Judar däremot har sina egna kyrkogårdar.

Kyrkogårdshistoria - Landskrona "nya" kyrkogård

En utflykt på kyrkogården ger inte bara en utflykt. På kyrkogården möter man många kulturdrag: Arkitektur, trädgårdskonst, bildhuggarkonst, smideskonst, litteratur, måleri, samhällshistoria, lokalhistoria, kyrkohistoria osv . Här finns hela historien! Det är bara att ösa ur denna skatt och titta på olika sidor av vår kultur.

Det var under medeltiden som seden att jorda de avlidna i eller kring kyrkan uppkom. Som skydd mot bökande djur tillkom "bogårdsmuren" i sten eller timmer, den sk kyrkobalken. Besuttna, dvs. de rika, fick oftast gravplats inne i kyrkan, medan de obemedlade, fattiga, gravsattes i by- eller gårdsgravar på den trädlösa kyrkogården. Beroende på lokala förhållanden satte man ett trä- eller smideskors, en håll eller låg vård i sten som prydnad på gravens.³⁶

Kyrkogårdar som anlades under senare hälften av 1800-talet, som t.ex. "nya" kyrkogården, hade som ideal klassiskt inrutade anläggningar med rum av skilda karaktärer. Detta speglade samhället i övrigt och konserverade klasskillnaderna genom att framstående personer fick stora gravmonument och bästa gravplatserna! Det var också den tidens ideal att kyrkogårdarna skulle ha en klar symmetri med gångsystem och planteringar. Speciell omsorg ägades åt trädplanteringen. Man hade en föreställning om att träden hade hygiensk verkan, de renade mark och luft från, som man sa "sjukdomsalstrande gifter". Så ser vi inte på det idag. De stora lummiga kyrkogårdsträden ger parkkaraktär och är typiska för 1800-tals kyrkogårdar.³⁷

"Nya" kyrkogården anlades under senare hälften av 1800-talet och invigdes 1877. Dessförinnan har "Gamla begravningsplatsen" vid Eriksgatan använts. Men när inflyttningen till städerna tog fart i mitten av 1800-talet uppstod platsbrist på många av städernas kyrkogårdar. Därför begravdes många Landskronabor på Asmundtorps kyrkogård innan Nya kyrkogården anlades och togs i bruk. Men man kan finna flera gravstenar på Nya kyrkogården för personer som avlidit före 1877, men då rör det sig om stenar som flyttats hit från bl a Gamla begravningsplatsen.

På kyrkogården finns, förutom de personliga gravplatserna, en minneslund som är en kollektiv form av anonym begravning, asklund med möjlighet för små minnesstenar och en kistlund. De som är

³⁶ Vandringar på kyrkogårdar i Västerås

³⁷ Kyrkogårdens Gröna Kulturarv, Stad och Land 103/1992

begravda på denna kyrkogård är till övervägande del de som tillhör Svenska kyrkan, men nu finner vi även gravar här för dem som tillhör andra trossamfund. Tanken med askgravslunden är att askan ska gravsättas på samma sätt som i en minneslund, men en individuell plats upplåts med gravrätt och får markeras med en bricka i marken och snittblommor får sättas i vas. Däremot tillåts inte gravvård och rabatter.

”**Parken**” är ett område som tillkom på 1960-talet. Gravplatserna är till för gravsättning av både kistor och urnor. I flera decennier, långt in på 1900-talet, låg här koloniträdgårdar.

- Först gravsatta på kyrkogården är: Handlanden och riksdagsfullmäktig L. A. Petersson 1804 - 1877. Begrovs den 27 september, samma dag som kyrkogården invigdes med blåsorkester, tal, pompa och ståt!

Kyrkogården - ett kulturarv

Även begravningsplatser och minnesmärkens utseende förändras i takt med strömningarna i samhället, t.ex. styr tidens ideal och ekonomi utformningen. För att kunna förstå dagens kyrkogård och för att kunna medverka i utformningen av morgondagens är det bra med någon kunskap om vad och varför det ser ut som det gör idag. För varje tid har sina egenheter - årsringar - som bygger på ekonomi, teknik, kunskap och händelser i historien.

På kyrkogården kan man uppfriska viktiga perioder av kulturhistoria (svensk, dansk, skånsk och nu mångkulturell), eller bara finna ro och frid från stadens tumult och buller.

Kyrkogårdskulturen berör oss alla. Kyrkogården berättar om människor som har levat en gång, om de levandes förhållande till döden, om vår omsorg om släkten och om vår stad och vårt lands historia. Kyrkogården är ett demokratiskt ställe. Den är till för alla, och det är här man en gång möts, oavsett profession, status, rikedom, hudfärg, utbildning eller politisk ståndpunkt. Historien blir levandegjord på kyrkogården. De har haft betydelse för våra materiella och immateriella värden idag. Om de kända och okända människorna, som har format vårt samhälle.

Kyrkogården ingår också som en speciell plats i stadens grönstruktur. Till exempel har de centralt belägna kyrkogårdarna ofta stora värdefulla träd som bidrar till att förbättra stadens miljö (Johansson 2000 och Bucht et al 1992).

Gravstenarna tillhör kulturarvet. I östra delen av kvarter 26 över handlanden P.N.Holm 1814-1874. Denna gravsten kan vi med nittionio procents säkerhet säga, att den är flyttad från den Gamla Begravningsplatsen. Vi har ett foto från ca 1900 över en del av den Gamla Begravningsplatsen där denna säregna sten framträder. 1902 då en släkting till Holm avlider, Carolina Liljegren 1825-1902 upplåtes denna gravplats i mars månad för all framtid. Nu flyttas gravstenen hit för att pryda den nya familjegraven.

De gravstenar som tillkom före 1850 kommer att bevaras på sina platser. Även gravstenar efter 1850 som kan betraktas som unika, konstnärliga, stilhistoriska, av järn, lokalhistoriska, med speciella titlar, dikter osv kommer att bevaras för att värna om kyrkogårdens helhet.

Den finns en gravsten utförd i trä och en tillverkad av **keramik**, från Höganäsfabriken, i kvarter 31. Annars är det övervägande materialet granit som svart granit (diabas) och röd vånga. Dessa två typer bryts i nordöstra Skåne.

- Styrman Carl A. Pettersson 1855-1888 gravplats ligger Konkylier-**snäckskal**. Dessa användes för att säkra lasten på skutorna, man slog av spetsarna och satte dem mellan tunnorna. En del togs hem som exotiska minnen och blev trädgårdsprydnader och när någon med anknytning till havet gick bort placerades de på graven som minne eller dekoration.
- Fabrikör E.W. Lindberg och hustrun Anna Lindberg f Mörk, kvarter 19, graven i öster. De ägde en tvålfabrik och ett stenhuggeri som låg i det kvarter där bl a Hvilans Möbler ligger idag. Gravanordningen är i svart granit och skulle idag betinga ett pris på minst 300 000 kr. Granit är hållbart och står emot surt nedfall osv. På en polerad sten biter sig inte lavar eller mossor fast och

livstiden på en sådan gravsten är flera hundra år.

- Gravvården över verkmästaren August Svensson 1876-1907 och hustrun Hilma är tidstypiska för inledningen av 1900-talet. Den är utförd i svart granit och den avbrutna kolonnen symboliserar det avbrutna livet.
- Stenen som står på sydvästra hörnet i kvarter 10 berättar för oss om barnens situation för 100 år sedan. Det föddes fler barn i familjerna men många dog i ung ålder. Flera av barnen till Carl Magnus och Agneta blev inte så gamla.

Veselinovic - grekisk ortodox har gravanordningar, dvs. stenar, ikon och ramar. En sådan skulle idag kosta uppskattningsvis 250 000 kr. Enbart ikonen här lär ha kostat ca 50 000 kr.

Ordet ikon kommer av grekiska eikon, bild, och betecknar den grekisk-ortodoxa kyrkans kultbild. Det finns många olika ikontyper: Kristus-ikoner, Treenigheten, Gudsmoder-ikoner där särskilt märks de med jungfru Maria och Jesusbarnet tryckande sin kind mot hennes.

Lapidarium - stensamling finner vi i västra sidan, kvarter 22

Tre originalstenar finns på platsen

- Minne av fiskaren Anders Svenssons hustru Johanna Petersson född i Borstahusen
- Minne av fiskaren Anders Svensson *D 30-3 1837 1 D 13-11 1886
- Sockerbruksarbetaren August Bengtssons Familjegrav

Några av stenarna härstammar från en koloniträdgård i närheten där de använts som gångplattor på baksidan av huset. Det återbördades till kyrkogården 1995.

- Wagnmannen Anders Nilsson * 1804 1 1889, hans maka Petronella * 1803 1 1888
- Skrivaren P. Jönsson * 15-2-1844 1 12-2-1915, hans maka Edla Jönsson f. Lindberg * 9-11-1840 1 20-1-1890.
- Sara Sofia Nilsson född Mogensson å Erikstorp D 4-1-1849 Död D 1-7-1889
- Johan Nilsson född D 12-6-1852 DÖD D 15-10-1905

Ett **gjutjärnskors** finner vi på östra sidan, kvarter 32

Gjutaren Jöns Nilssons hustru
Johanna Nilsson
född i Tofta den 13/4 1830
död i Landskrona den 9/11 1878
sörjd af make och sex barn

Korset är prytt med två händer, detta symboliserar trofasthet och vänskap.

Symboler på kyrkogården. Visst kan det räcka med att titta på en gravsten "rakt upp och ner", men det blir mer spännande om man tolkar de symboler som kan finnas på gravstenen, monometet. De får då en djupare mening. Symboler kan vara färg, form, förenklade bilder, tecken som man kommunicerar med, ofta för att åskådliggöra abstrakta begrepp, som t.ex. kärlek, flit, fred. Symboler möter vi varje dag, t.ex. trafikmärken, reklamskyltar, tvättråd osv.

Symboler som vi möter på vår kyrkogård är av varierande betydelse och ursprung. Yrkessymboler finns, t.ex. ingenjör- och veterinäremblem. De olika "logerna", Odd Fellow och Siriusorden har sina symboler. Det finns gott om mera allmänna symboler, t.ex. finner vi

Cirkel, symbolen för evighet

Duvan, sinnebild för kärleken, fredens attribut

Fjärilen symboliserar återfödelse och uppståndelse

Hjärta är kärlekens symbol

Medaljonger finner vi på rektorers gravplatser, med underskriften: tacksamma lärjungar reste stenen!
Murgröna, stiliserad är symbol för odödlighet.
Olivkvisten är en fredssymbol, ibland tillsammans med duva
Palmsblad symboliserar seger
Rosen är symbolen för skönhet, attribut till Afrodite/Venus. Rosen har symbolvärde både stiliserad på gravstenar och som levande växt.
Lagerkrans finner vi på en stam (stubbe)
Oljelampan, 2 st finns.
Korset, symbolen för Kristi korsfästelse och den kristna tron, är det allra vanligaste, men har fått konkurrens nu.
Psalm- och bibelcitat var vanligt förr att man lät skriva på gravstenen. Ibland skriver man endast ut psalmnumret. Citaten skulle visa på den dödes intresse och karaktär och de efterlevandes livsåskådning och ett "ord på vägen".
En vallmokapsel finner vi på första graven i sydvästra hörnet av kvarter 11. Vallmokapseln symboliserar sömn och död.

- Ett exempel är graven efter F.d. kyrkogårdsvaktmästaren Jöns Pettersson, prydd med spade-räfsa- häcksax. Kvarter 32, sydöstra hörnet.

Även **växterna** innehåller **symbolik**. I tidigare århundraden tillmättes växter särskilda egenskaper. Av denna anledning fick de följa med de döda i graven. Vi vet litet om det, som människor då tänkte, önskade, hoppades och trodde på - speciellt när det gäller bifogning av växter vid begravning. Vad symboliserar växter och kan vi idag hitta spår som kultiska symboler för dem?

Den inre närheten till den döde som kom till uttryck genom blommors och växters symbolkraft, avtar mer och mer. Det anses vara klarlagt att det inte fanns en regelrätt planerad plantering på begravningsplatser som de ser ut idag. Däremot var det enstaka växter som genom sin mångfald, mångformighet och sina frukter hade en trospräglad, kultisk betydelse. Ofta tillmättes de eller deras beståndsdelar dubbel betydelse: enligt den urgamla traditionens mening om att den utflygande anden blir en blomma. Och föreställningen om paradiset uttrycks genom blommor.

Hängask, hängalm, paraplyalm, tårbjörk och hängkaragan är exempel på träd planterade på kyrkogårdar - de kallas ibland för "**sorgträd**". Hängasken och hängalmen vi ser här är drygt 100 år gamla. Asken är ympad på 2 meters höjd.

Vanlig på kyrkogårdar är **Buxbom**. Buxbom är symbol för odödlighet och hopp om uppståndelse, symbol för död och liv, uthållighet, ståndaktighet.

Murgröna är en annan vanlig växt på kyrkogården. Den symboliserar odödlighet, trohet, vänskap och tillgivenhet och är symbol för Kristi liv, som alltid grönskar.

Till höger i kvarter 10, pall i keramik med murgrönsornamentering.

Murgröna till vänster på hörngraven i kvarter 11, skräddarmästare Olaus Borgström. Här syns fyra namn på gravstenen och det har här skett fyra jordbegravningar; 1885, 1894, 1934 och 1938 där murgröna planterats efterhand på varje jordkulle. Detta var ett vanligt förfaringssätt under 1700- och 1800-talet. Murgröna är en växt som historiskt har använts i många sammanhang, de första kristna lade en murgrönskvist på de döda, för evigt liv.

På graven i nordöstra delen av kvarter 10 växer **vintergröna** som har använts på liknande sätt som murgröna att täcka gravkullen med. Den är en symbol för evighet och för paradiset, för trohet och beständighet, på svenska en gång i tiden kallad gravmyrten.

På grund av de dystra barren och giftigheten kallas **idegranen** för dödsträd, som samtidigt skyddar mot onda makter.

Myrten. Heligt för Romarna, tecken för oskuld och sinnebild för flickans skönhet. Den användes förr i brudkronor. Dog en ung ogift flicka pryddes den döda med en myrtenkrona. Myrten är inte hårdig här.

Cypress. Livets träd, symbol för ett långt liv och uppståndelse, symbol för sorgen.

Rosen på gravnen. Rosen och människan har följts åt i minst 4 000 år! Tidigt kom rosen att omges av ett romantiskt skimmer och man har funnit information om rosor i gravfynd, inskriptioner på stenar, i klassiska författares verk i religiösa texter osv. För t.ex. grekerna var rosen gudinnan Afrodites blomma och senare, när även kyrkan fallit för rosens charm, blev den Jungfru Marias blomma. Klostren odlade rosor för deras religiösa symbolvärde, men också för framställning av mediciner.

De gotiska katedralerna pryds med rosor i form av rosettfönster. Den vita rosen symboliserar renhet och kyskhets och den tillägnades Jungfru Maria. I kyrkan blev rosen symbolen för gudomlig kärlek, överjordisk skönhet, glädje och sorg. Den vita rosen kom tillsammans med vita liljor att symbolisera jungfrulig renhet. Den röda rosen kom att symbolisera Kristi blod och dess fem kronblad de fem såren på hans kropp. Under vissa tider har den vita rosen även betraktats som dödens budbärare och tidigt planterades gravar, särskilt klostrens gravar, med rosor.³⁸

Traditioner - de olika högtiderna, Mors dag i maj, Alla helgonsdag med gravljus i oktober och kyrkogårdens dag på våren är av tradition högtidsdagar som speciellt uppmärksammas på kyrkogården. Till exempel inför julen läggs granris på gravarna och vid alla helgons dag tänds ljus. Sådana traditioner är något som vi alla har gemensamt.

Släktforskning. Kyrkogården är en källa att utforska när man håller på med släktforskning - vad kan man utläsa av gravstenen, t.ex. födelse- respektive dödsfallsåren, men även annan information kan man få från kyrkogården. I framtiden kan sådan information läggas i databaser där var och en får leta själv. Men visst kan det vara angeläget med ett foto av anhörigas gravplatser.

Kyrkogården - ett öppet dokument

Att vandra på kyrkogården är, om man vill, mer än att bara ströva omkring. Ger man sig tid, finner man mycket spännande. Många gravstenar och monomerter har intressanta inskriptioner. De berättar om vilka ideal man haft genom tiderna, vad man trott på, vad som tröstat. Stanna upp och läs inskriptionerna, även om de ibland kan vara lite knepiga för oss. Men de kommer att bidra till att vi bättre förstår skiftande tiders begreppsvärden.

Exempel:

Varför har **kvinnorna** inga titlar på gravstenarna? Ibland är de bara nämnda som "maka".

Exempel:

- 1:e telegrafkommissarie Johan Bernard Olin 1832-1914 och hans maka, telegraf i Landskrona 1854.
- Sockerfabrikarbetare M. N. Sjöström, 1858-1910 och hans maka. En sockerfabrik startades redan 1757 och den första *råsockerfabriken* i Sverige anlades på Säbyholm 1883.

Ett annat exempel som också är en ovanlig inskrift på en gravsten är den över

- Carl Julius Lindqvist och hustrun Elise f. Lagergren, Döda 1870-1911. Mannen har dött 1870 och är inte begravd här, medan kvinnan har dött 1911 och ligger begravd här. I gravböckerna står Elise som *styckjunkareänka*.

Förklaringen är att i den borgliga familjen, ända fram till 1950-talet var gifta kvinnor oftast hemmafruar. Förekom det titlar var det ofta sådana som lärarinna, sjuksköterska, barnmorska och man talade om dessa yrken som "kall", dvs. kvinnorna kallades till sådana yrken och dessa kvinnor var oftast ogifta. En titel som började förekomma strax före förra sekelskiftet var "telefonföreståndare" och liknande titlar. Sådana arbeten kunde även gifta kvinnor inneha och de fanns i alla tätorter eftersom kopplingen av telefonsamtal sköttes manuellt på ortens telefonstation.

Vi finner också många **intressanta personligheter** som är begravda här.

---

³⁸ Källa: Gustavsson, Lars-Åke

- Karl-Axel Lundin, en svensk som stupade i Norge under andra världskriget. Nu ser norska staten till att graven blir vårdad.
- På prostens Herrlins grav finner vi en intressant gravsten. Den har skapats av Eva Spångberg.
- Två cirkusdirektörer vilar här; Altenburg (häst på graven), direktör för Cirkus Altenburg som hade vinterkvarter i Landskrona och cirkusdirektör Charles Lindberg (klämdes ihjäl).

Titlar från en svunnen tid, som inte längre används, finner vi också på gravstenarna: Dockmästare, husare, positionat, svärdsmän, trotjänarinna. Lägg märke till att trotjänarinnan fick sin titel med på gravstenen medan "herrefolket", i detta fall Ramel, inte har några titlar - dock på samma gravsten!

En annan intressant titel är *possessionaten Carl Wilhelm Hofwerberg, 1837-1903*. En possessionat är det samma som en storgodsägare.

- På västra sidan i almgången finner vi bl a A.J. Pettersson, Bokhandlare J.L. Törnqvist och därefter ett exempel på en av alla de militärer som ligger begravda på kyrkogården. Fler yrken som förknippas med Landskronas historia är bl a militärer som t.ex. fanjunkare, löjtnant, major m fl. Titlar med anknytning till järnvägen, t.ex. lokförare, banarbetare och vagnsputsare förekommer. Landskrona fick järnväg redan 1865. På kyrkogården finner vi också titlar med anknytning till varvsnäringen, som t.ex. dockmästare. Landskrona var en stor varvsstad under större delen av 1900-talet.

Så kallade **Fattiggravar** finns. Dessa är från 1930-talet och här begravde man socialt utslagna och personer som begått självmord! Barn begravde man på den tiden utanför kyrkogården - norr om häcken.

På kyrkogården finns alltså helt speciella möjligheter att på otraditionellt sätt informera sig om kultur i dåtid och nutid och här kan man på ett mycket naturligt sätt sätta fokus på etiska och filosofiska frågor. Här ryms flera nivåer, t.ex. en historisk nivå där man får visshet om sig själv som person mitt i en historisk tid och en allmän nivå där man arbetar med frågor av värdemässig, filosofisk och etisk karaktär. Därutöver är kyrkogården följande: På kyrkogården möter man en mängd kulturdrag: arkitektur, trädgårdskonst, stenbearbetning, smideskonst/gjutjärnskonst, poesi och lyrik, symbolik, samhällshistoria, lokalhistoria, kyrkohistoria och tradition. Annan information man kan finna i detta **öppna dokument**, är t.ex. hembygdforskning, släktforskning. Det är bara att ösa ur denna skatt som visar så många sidor av vår kultur. Hela historien finns här! Här möts dåtid och nutid och tillsammans skapar de ett brett spektra av kulturella upplevelser. De olika gravställena speglar olika tiders och olika samhällsgruppers kulturella normer och värden. De som är begravda här är människor som haft inflytande och påverkat vår kultur; lokalt och nationellt.

Ett meditativt och terapeutiskt rum - ett andrum!

För människorna är kyrkogårdarna en grön oas dit man kan söka sig eller ströva igenom. De senaste decennierna har människors behov av gröna miljöer alltmer uppmärksammas. Dess positiva påverkan på människors hälsa erkänns mer och mer för att nu betraktas tillgångar genom sina bidrag till ökad livskvalitet, naturupp-levelser m m. Kyrkogårdar kan karaktäriseras som sådana miljöer. De fungerar också som meditativa miljöer, t.ex. för frivilligt vald ensamhet och kontemplation, ett ställe som kan möta människors behov av stillhet, ett lämpligt ställe för paus med möjlighet för reflexion.³⁹ Kyrkogården både kan och bör vara så beskaffade, att de hjälper och understödjer ett sorgearbete³⁹.

På denna kyrkogård finns en **Minnesplats över barn**. Den är avsedd för jordbegravning av aska efter dödfödda barn, foster, missfall, aborter och spädbarn. Gravsättning där är tänkt att ske anonymt utan närvaro av anhöriga. Smyckning av blommor etc ska ske kollektivt. Möjlighet till egen gravrätt inom annan del av kyrkogården, i familjegrav och gravsättning i den nuvarande minneslunden för vuxna kvarstår. Utgångstanken är att minnesplatsens betydelse för sorgearbetet och en värdig, praktisk

³⁹Kyrkogårdens meditativa rum.

lösning. Sjukhusen har påtalat behovet av en minnesplats för avlidna barn. Det gäller såväl gränsfall, som t.ex. tidiga missfall eller aborter, som man tidigare inte direkt tänkt på att dessa skulle ha en minnesplats. Vördigheten är viktig i frågor som gäller praktiska lösningar av dödfödda barn, kanske särskilt vid tidiga missfall och aborter. Det är psykologiskt viktigt med en medvetenhet, men rädslan finns att väcka skuld känslor.

Minnesstenen är en återanvänd gammal gravsten. Under järnplattan står namn. Plattan är gjuten av Svalövs konstgjuteri. (lokalt) och keramikern Katarina Gustafsson, Sireköpinge, har gjort utsmyckningen med de naivistiska trollänglarna. Lägga märke till texten: Ur "gamla" psalmboken och med samma typsnitt som den var tryckt i.

Arkitektur

Byggnaderna. På nya kyrkogården finns ett par byggnader; S:t Johannes Kyrka ritad av arkitekten Eleir Graebe och S:t Jakobs kapell, ett begravningskapell ritad av domkyrkoarkitekten. De är byggnader som är typiska för sin tid och motsvarar de ideal och uppfattningar man hade då. De är funktionella och tekniska och bidrar till hur olika begravningsformer slår igenom. Till långt in på 1930-talet förrättades begravningsgudstjänster i Sofia Albertina kyrka och därefter gick begravningsståget ut till kyrkogården. En annan byggnad, Johannesgården, var ursprungligen kyrkogårdsexpedition och personalbyggnad, men fungerar idag som kyrkstuga för bl.a. begravningskaffe, personalmöten och andra sammankomster. I en byggnad ritad av Per Friberg (som också ritat ABBA-Benny Anderssons villa i Hyby) har kyrkogårdsförvaltningen sina lokaler.

Trädgårdskonst och arkitektur. Vid en rundvandring på kyrkogården märker man snabbt skillnaderna och olikheterna i hur man i olika tider planterat och smyckat gravställena.

"Trädkransen" återfinns runt de svenska kyrkogårdarna, ibland både innanför och utanför kyrkogårdsmuren - så även här - planterade med "barockens avstånd", dvs. 5-8 m mellan träden. Valet av trädart har skett med hänsyn till lokala förutsättningar - här på nya begravningsplatsen består trädkransen av parklind och oxel.

Tittar vi rakt norrut, ser vi en av de två huvudingångarna som tillkom då kyrkogården invigdes 1877. Denna gång bildade tillsammans med inkörseln från Helsingborgsvägen en korsgång. De bestod av almar planterade på båda sidor av gångarna och har beskurits hårt någon gång på 1960- eller 1970-talet.

Konst och konsthistoria. På kyrkogården finns mycket konst att titta på. Det finns centrala monument, minnesstenar, enskilda och gemensamma. På flera stenar kan man återfinna kända konstverk. Ett exempel på sådana utsmyckningar är den internationellt kände Bertel Thorvaldsens porslinsmedaljonger. De återfinns på gravvårdarna på många svenska kyrkogårdar.

Bertel Thorvaldsen föddes i Köpenhamn 1770. Fadern var bildhuggare på ett skeppsvarv. Någon egentlig skolundervisning fick inte Bertel Thorvaldsen förrän han vid 10 års ålder togs in på konstakademien för att utbildas till skicklig hantverkare.

Han uppmärksammades tidigt för sin begåvning och fick, 26 år gammal, ett resestipendium till Rom. Han kom att bli kvar där i 23 år innan han återkom till Danmark. Han hade under de åren blivit en erkänd och uppskattad konstnär.

Efter ett år i Köpenhamn återvänder han 1820 till Italien, där han kom att leva under större delen av sitt liv. Först 1838 kommer han tillbaka för att stanna i Köpenhamn. Ett museum påbörjades för att hysa hans stora samlingar. Innan museet hunnit färdigställas avlider Thorvaldsen den 24 mars 1844. Han blir först gravsatt i Vår Frues Kirke i Köpenhamn, men överförs 1848 till en gravkammare i det då färdigställda Thorvaldsen-museet.

Hur kom då hans konst att användas som utsmyckning på gravvårdar?

Redan under Thorvaldsens livstid började Den Kongelige Porcelainsfabrik i Köpenhamn att tillverka

kopior av hans verk i s k biscuitporcelain. Senare togs liknande tillverkning upp av Bing & Gröndal samt av Gustavbergs Porslinsfabrik.

Det var de runda relieferna som kom att användas som utsmyckning på gravvårdar under den sista hälften av 1800-talet.

Den vanligast förekommande medaljongen på gravvårdar är Natten. Den tillkom sommaren 1815 och är en följd av en personlig kris som drabbade Thorvaldsen efter förlusten av en 5-årig son 1811.

Natten är en kvinna som stilla svävar bort över jorden och bringar fred och vila. Under hårbandet syns vallmopakslar sticka fram, sömnens och dödens symbol. Kvinnan håller två barn i famnen. Barnen symboliserar Sönnen och Döden. Nattens fågel, ugglan, korsar kvinnans väg och anger med sina utbredda vingar hur reliefen ska vändas.

Sättet att skildra Natten som en kvinna med sina två barn, Sönnen och Döden, i famnen förekom redan på 500-talet f. Kr. Från denna tid är det s k Kypseloskrinet från Korint, som visar detta tema. Inskriften på skrinet förklarar att kvinnan var Natten och barnen Döden och Sönnen. Den grekiske författaren Pausanias beskriver skrinet således: "Det framställer en kvinna, som bär ett sovande vitt barn på sin högra arm, och på den vänstra ett svart barn, som ser sovande ut." Detta är den enda kända framställningen av motivet Natten från antikens dagar.

I mitten av 1500-talet utkommer tre mytologiska handböcker, där Natten på Kypseloskrinet åter omnämns och återupptas i bildkonsten. Nu får Natten vingar och vallmokrans om huvudet.

Motivet återkommer nu i utsmyckningen av bl a italienska renässansbyggnader. En av Thorvaldsens vänner var konsthistorikern och forskaren Zöega som bl a ägnade sig åt att studera dessa utsmyckningar. Detta torde ha påverkat Thorvaldsen vid hans utformning av reliefen.

Det är också troligt att Thorvaldsen själv sett renässansmålningar föreställande Natten, t.ex. Annibale Carraccis (1560-1609) måleri. Det är också känt att han tagit del av Smus Jacob Carstens (1754-1798) teckningar av Natten.

Natten skildrat som en kvinna med sina två barn var alltså ett känt motiv i Rom på Thorvaldsens tid. Genom att fokusera sin bild av Natten på kvinnans kärlek till och omsorg om sina barn har Thorvaldsen omsatt begreppen Natten, Sönnen och Döden till mänskliga känslor och relationer som alla kan förstå.

Som en pendang till Natten skapade Thorvaldsen också Dagen. Dagens symboliseras av en kvinna som strör ut rosor över jorden. Vid hennes skuldra syns ett barn, ljusets genius, som lyfter en uppåtvänd fackla som symbol för ljuset och livet.

Andra medaljonger är Livets åldrar eller Årets tider. Den första i serien kallas för Barndom eller Vår. Här syns en flicka binda en krans av vårens blommor som hennes bröder räcker henne. Den andra är Ungdom eller Sommar och visar en man och en kvinna. Mannen håller sin ena arm om kvinnans liv och frestar henne med ett äpple, som han håller i den andra handen. Den tredje medaljongen är Mandomen eller Hösten. Den framställer familjelivet och visar jägaren och hans hund som just återvänt hem till hustrun och barnet efter lyckad jakt. Den fjärde i serien är Ålderdomen eller Vintern och visar ett äldre par inne i sin stuga framför en värmande brasa.

En annan medaljongserie gjorde Thorvaldsen på beställning till Christiansborgs slott. Den skulle symbolisera Styrka, Sanning, Klokhet och Rättfärdighet. På danska heter sanning Sandhet, och Thorvaldsen råkade läsa fel, så det blev i stället Sundhet som åskådliggjordes. Medaljongen Sundhet har använts som utsmyckning bl a av en gravvård för en medicinare på Växjö kyrkogård.

En annan medaljong som man kan se på gravvårdar är Dödens Genius, dödens skyddsande. Den visar en man som sitter slumrande med lagerkransen i handen och stöttar sig mot den nedåtvända utslocknande livsfacklan.

Förekomsten av medaljonger på gravvårdar är störst i södra Sverige, främst i Skåne. Det vanligast förekommande motivet är Natten, som utgör cirka hälften av alla medaljonger. Den kan också ses på några av gravvårdarna på Landskrona Kyrkogård.

Thorvaldsens gravmonument över påven Pius VII 1742-1823 i Peterskyrkan i Rom blev krönet på hans italienska ryktbarhet. Han var varken katolik eller italienare, vilket annars alltid varit en förutsättning för att få utföra detta slags monument. Monumentet stod färdigt i marmor 1831. Lugn och värdighet präglar Thorvaldsens påvegrav. Inspirerad av antikens konst, utförde han främst klassiskt inspirerade skulpturer med motiv ur grekisk mytologi.

Konsthistoria finner vi också på kyrkogården. Konstnären **Martin Emond** (1895-1965) är begravd här. Han har bl a skapat blyfönstren i Sofia Albertina och altarmålningen i S:t Johannes.

Martin Emond sökte sina landskapsmotiv främst i nordvästra Skåne och hade sin fasta punkt i Landskrona där han jämsides med sitt måleri också stod i ledningen för ett stort konfektionsföretag. Inte minst mot bakgrund av detta dubbla engagemang är det värt att förundras över den genomslagskraft hans konstnärskap har fått även utanför hemprovinsen.

Fastän han var starkt knuten till hembygden var Emond knappast någon snävt provinsiell målare. Han var född i Tågarp, genomgick teckningslärarexamen vid Högre Konstindustriella skolan i Stockholm 1919 och fortsatte studierna vid Konsthögskolan. Från 1919 framträdde han flera år med gruppen "Nio unga" hos Liljevalchs och från 1933 med Färg och Form-gruppen. Förutom ett uppmärksammat staffli-måleri har han utfört ett stort antal offentliga utsmyckningar på skilda håll, både i form av muralmåleri och glasmålningar. Han är representerad på bl a Göteborgs konstmuseum, Valdemarsudde, Malmö Museum, Nasjonalgalleriet i Oslo och Statens Museum for Kunst i Köpenhamn.

I sina landskapsmålningar sökte han på egen hand en förnyelse om än med tydliga influenser från främst den tyska expressionismen (Kokoschka) men kanske i ännu högre grad från van Gogh. Redan i de tidiga socialt betonade målningarna från 20-talet bryter fram en tendens mot den breda åskådlighet som skulle bli ett särskilt kännetecken för hans konst. En lätt burlesk humor, närbesläktad med målarkamraten Sven Erixson, gör sig gällande under 1930-talet samtidigt med en dragning åt ett naivistiskt formspråk. Han visade under årens lopp prov på både dekorativa, färgstarka landskapsbilder och på figurkompositioner målade med teknisk bravur.⁴⁰

Litteraturhistoria. Även litteraturhistoriska spår finns på vår kyrkogård. Vår kända författarinna och nobelpristagare i litteratur, Selma Lagerlöf verkade en period som lärare vid Flickskolan i Landskrona, 1885-1895. Hennes goda väninnor under dessa år och även framöver, Anna Oom, även hon lärarinna vid Flickskolan och Elise Malmros, kamrer vid Rönnebergs sparbank i Landskrona, är begravda här.

I Landskrona blir de tre kvinnorna vänner för livet. Anna och Selma lär känna varandra på sin gemensamma arbetsplats och Elise och Selma genom sitt gemensamma sociala intresse och arbetet i Syföreningen. Även Anna och Elise blir mycket goda vänner.

Selma flyttar från Landskrona 1897 men vänskapen består och de skriver många brev till varandra. Selma och Elise fortsätter sina diskussioner hur man kan motarbeta fattigdom och misär. Elise och Anna engagerar sig i Selmas strävan att bli författare och är övertygade om att Selma en gång ska få Nobelpriset.

Men de skriver inte bara om sig själva. Elise och Anna berättar vad som händer i Landskrona. De ger sin mycket personliga skildring av stadens historia under femtio år. Kvinnornas strävan att få rösträtt, arbetarnas kamp för ett rättvisare samhälle, första världskriget och ett annalkande andra, den moderna tidens intåg med radio och telefon, skvaller om vänner och bekanta hör till det som de tre väninnorna skriver om i sina brev. De flesta finns bevarade på Kungliga Biblioteket.⁴¹

Teknik- och flyghistoria. Flygarpionjären **Enoch Thulin** är begravd här, i norra delen av kvarter 44. Det var i Landskrona som vaggan stod för flygets utveckling i Sverige och är alltså en pionjärstad för det svenska flyget. Här bedrevs flygplans- och flygmotortillverkning under första världskriget, fram till 1918 på Enoch Thulins Aeroplanfabrik. Han byggde upp en flygindustri med cirka 1000 anställda i Landskrona. Efter 1918 övergick man till biltillverkning.

---

⁴⁰ Antik & Auktion, nr 12:2000, sid. 42)

⁴¹ Från Landskrona stads hemsida.

I Landskrona konstruerades och byggdes således det första svenska flygplanet. Förutom Enoch Thulin var Hjalmar Nyrop och Oskar Ask fanatiskt intresserade av flygplan och byggde "Gräshoppan" som de 1910 lyckades hålla i luften 2 minuter och trettio sekunder under en flygvecka i Stockholm. Båda dog i ung ålder och Ask ligger begravd på Landskrona Kyrkogård i kvarter 40, norra delen. Han anses som en av aviatikens förgrundsfigurer i Sverige.

Enoch Thulin utbildade sig inom ämnena matematik, fysik och flygteknik och blev fil. doktor i Lund 1912. Året därpå sökte han sig till Oskar Ask i Landskrona och dennes flygplansfabrik. 1915 stod Thulin ensam som ägare till Enoch Thulins Aeroplanfabrik och mellan åren 1915-1919 tillverkades 99 flygmaskiner och 700 flygmotorer. Enoch Thulin uppträdde också bl.a. som konstflygare i olika uppvisningar. Han omkom då han utförde konstflygningar under en av hans otaliga träningsrundor och planet störtade på Öresundsvarvet en majkväll 1919. Den 20 maj var hela Landskrona på benen för att följa doktor Thulins sista färd från Sofia Albertina till den nya begravningsplatsen. Begravningsståget leddes av regementets musikkår. Flygpionjären fick också en sista hälsning från luften. Två flygare gick upp och följde processionen till kyrkogården, där man släppte ned två kransar, som enligt vittnesuppgifter fastnade i träden och fick plockas ner av några klätterfärdiga tonårspojar.

Cirka 700 fotografier från flygets barndom finns i arkivet på Landskrona Museum.

Biologi

Klimatet som råder på kyrkogården skiljer sig till viss del från omgivningen, så tillvida att det är mera gynnsamt för växter och djur. De många stenarna värms upp på dagen och håller kvar värmen - mikroklimat. Dessutom har kyrkogården ett skyddat läge. Av tradition sköts kyrkogården med stor omsorg av kyrkogårdsförvaltningen och av dem som har anknytning till gravplatserna.

Många arter är importerade och till de mera exotiska hör Tulpanträdet, som nog har sin absolut nordligaste ståndort här, och det nyligen planterade kinesiska magnoliaträdet. Andra intressanta träd och buskar som vi finner här är Pakysandra, Pelarek, Himalayabjörk, Ginko, Gudaträd, Doftolvon, Katsura, Stäppkörsbär, Tulpanträd, Lindarkad, Valnöt, Magnolia, Hängask, Malus floribunda-spröt, Perukbuske (rödblågig). I kvarteren 30 och 31 har nyligen planterats stäppkörsbär, *Prunus fruticosa* 'Globusum' som växer bra på torra jordar.

Perenner, växter som återkommer varje år, finner vi naturligtvis på kyrkogården. Vackra exemplar finner vi av Funkia, Ormbunkar, Jätterams, Wallsteria, Näva, Lavendel och Rudbeckia.

En verklig sevärdhet är den **arkad med spaljerade lindar** som bildar en stram häck på stam. Den är ett fint exempel på arkitektonisk trädanvändning. **Almarna**, typiska för Skåne. I dag drabbas tyvärr alltför almar av en vissnesjukdom som sprids av en skalbagge, almsplintborren, och gör att många almar dör efter hand. En liknande sjukdom lär ha funnits under en värmeperiod för 6 000 år sedan och kallas för "det stora almfalet".

Djur på kyrkogården. Kyrkogården - en biotop. Träd och buskar har stor betydelse för djurlivet på kyrkogården. Dels levererar de mat och gömsle och dels fungerar de som övervintringsställe för insekter och kryp. Många fåglar och smådjur bor här.

Omsorg om miljön. Omsorg om miljön innebär bl a miljöanpassad skötsel på kyrkogården. Det tillämpas giftfri ogräsbekämpning här! Vården sker på ett miljöomsorgsfullt sätt. När man använder maskiner, är dessa antingen el-drivna eller drivs med rapsolja i stället för diesel.

Naturligtvis tillämpas **Kompostering** och återvinning som en del i kretsloppet. Det s k "grönafallet", från t.ex. buskröjning, klippning av häckar, beskärningsrester, gräsklipp, höstlöv, granris, ogrärens, vissna blommor lämpar sig väl för kompostering. Krukor, ljudbehållare och annat har sina särskilda återvinningskärl. Det är klart - miljön skulle tjäna på ett bättre samarbete med stadens blomsterhandlare, t.ex. är det ett problem ur miljösynpunkt med järn- eller nylontråd i dekorationerna. Järntråden går inte att kompostera och måste därför sorteras bort för hand. Måttliga mängder ställer inte till några problem, då tråden under komposteringen rostar bort. Nylontråd däremot går inte alls att hantera liksom bukethållare av plast som inte heller återanvänds.

Gräsytor innebär en speciell problematik, t.ex. buller när man sköter dem och det blir ofta, upp till 22 gånger på en säsong! Men på flera ytor provar man med andra alternativ, t.ex. marktäckande växter som t.ex. flocknäva.

För personer som själva pysslar om gravplatser, finns kärl för sortering av växtavfall, krukor etc.

Uppsatsskrivning

”Den framtida kyrkogården”

”Den framtida kyrkogården” är en studie där ungdomars uppfattningar, krav och önskemål i kyrkogårdsfrågor sätts i centrum.

Utseende, form och gestaltning på dagens kyrkogårdar och begravningsplatser är tungt traditionsbundna och reglerade. De har starka kopplingar till den svenska kulturen och förmedlar känslomässiga kvalitetsupplevelser av högtidlighet och stillhet. Kyrkogården uttrycker samband med den egna släkten och med svensk historia, tradition och kultur. Samtidigt är kyrkogården en del av stadens grönstruktur, som t.ex. med sina stora träd bidrar till att förbättra stadens miljö. Kyrkogården är också en oas dit människor kan söka sig för en stunds lugn och ro. Men hur kommer kyrkogården att gestalta sig i framtiden? Kan man redan nu få veta något om detta?

Framtiden är faktiskt redan här! De som idag är 18-20 år kommer om cirka 20 år att vara beslutsfattare och påverkare. De minnen, intryck och bilder man har just i 18-20 års åldern är betydelsefulla för framtiden, så till vida att de har en tendens att dröja sig kvar och slå igenom.

Syftet med denna studie är att försöka få en glimt av 18-20 åringarnas bilder, visioner och föreställningar om hur de tänker sig en framtida kyrkogård. Det gäller främst utnyttjandet av kyrkogården som helhet, som en del i stadens grönstruktur, som meditativt rum men också nya grepp i användandet.

I studien ingår momenten: Enkät, kyrkogårdsvandring, uppsats och gruppsdiskussion. Bakom studien står Movium (Mark Och Växter I Urban Miljö) vid Sveriges lantbruksuniversitet, SLU i Alnarp och studieledare är Ann-Britt Sörensen, fil mag.

Adress: Movium, SLU, Box 54, 230 53 Alnarp
Tel. 040-41 52 09
e-post: Ann-Britt.Sorensen@movium.slu.se
hemsida: www.movium.slu.se

Här kommer några förslag till ämne att skriva uppsats om. Du får naturligtvis välja något annat om kyrkogårdar om du vill det, eller slå ihop några ämnen! Jag är mycket tacksam om du skriver läsligt!
Skriv minst 2 sidor, gärna mer!

**TACK för din medverkan i mitt projekt.
Förslag till uppsatsämnen**

inom forskningsprojektet

”Den framtida kyrkogården”

- ☞ **Kyrkogården i samhälle.** Hur tänker du dig framtidens kyrkogård. Vad vill du ha för möjligheter, hur vill du att det skall se ut, både vad gäller gravstenar, andra konstverk och service från kyrkogårdsförvaltningen som t.ex. skötsel osv. Vad är viktigt på framtidens kyrkogård, vad gäller exempelvis kompostering, utsmyckning med konst, stora gröna träd, symboler och möjligheter till aktiviteter som pick-nick, släktforskning. Kom gärna med egna förslag!
- ☞ **Lägg ner kyrkogården!** Vad skall vi ha i stället för kyrkogård och vad skall vi ha där kyrkogården nu är? Skall de nuvarande kyrkogårdarna förvandlas till t.ex. museum, park eller skall vi helt enkelt bygga parkeringsplatser där. Eller kanske något helt annat och hur gör vi med de döda? Skickar ut i rymden, sprider i havet, på fjället eller.....? Kom med förslag och utveckla hur du tänker.
- ☞ **En kyrkogård i bostadskvarteret.** Vilken nytta kan man ha av den och hur skall den se ut, tycker du. Kan en sådan plats ha någon annan nytta mer än som begravningsplats, t.ex. som en lugn och rofylld plats för stressade och utbrända eller/och som en grön oas för de kringboende. Det finns säkert fler uppslag. Vad tror du?
- ☞ **Den virtuella kyrkogården.** Skriv t.ex. om digitala ”gravbesök” och andra internet-/IT-lösningar. Virtuella kyrkogårdar finns redan på internet. Man besöker dem på samma sätt som man besöker andra web-platser, skriver in adressen och så kommer sajten fram. Då går man in och tittar på gravstenar, minnesplatser etc, man kan skriva sitt namn i en gästbok, skicka ett meddelande eller en hälsning. Men kyrkogårdsförvaltningarna skulle också kunna erbjuda att lägga en blomma på en gravplats och skicka ett foto av detta över internet, då kan de som bor långt borta från familjegraven ändå titta på gravstället. Säkert finns det fler sådana lösningar. Tror du detta skulle vara bra? Är virtuella kyrkogårdar ett alternativ eller t o m en ersättning och vad skulle de kunna innehålla? Fantisera fritt!
- ☞ **Mitt kyrkogårdsbesök.** Berätta om ett kyrkogårdsbesök, vad du gjorde där, hur du upplevde detta, vilka ”spår” det satte.

Glöm inte: Namn och klass på uppsatsen!
TACK för din medverkan i mitt projekt.
Ann-Britt

Kyrkogården i framtiden – ur ungdomars perspektiv

Ann-Britt Sörensen

Gravplatser har tagit sig olika form under mänsklighetens historia och kommer att göra så även i framtiden. De kyrkogårdar vi ser nu är ungefär 100-200 år gamla och förändras efterhand. Faktorer som driver på förändringarna är att Sverige blir alltmer mångkulturellt och att livsstilar och preferenser skiftar. På vilket sätt kommer detta till uttryck på våra kyrkogårdar, vad är det vi kommer att se och vad är det vi vill se? För att få en skymt av den framtida kyrkogården har ungdomar fått ge sin syn på hur de vill att kyrkogården skall se ut och hur de själva vill bli begravda.

Rapporten är författarens licentiatavhandling. Arbetet har bedrivits vid Movium och vid institutionen för landskapsplanering Alnarp och finansierats med medel från Formas.

MOVIUM RAPPORT 2:2003

ISBN 91-576-6598-2

ISSN 1651-3401